SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

OBSAH

E. Jóna, Z úvodného prejavu na konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny ■ E. Pauliny, Oponentská zpráva o Slovníku slovenského jazyka ■ G. Horák a kol. odd. gramatiky a štylistiky ÚSJ SAV, Posudok Slovníka slovenského jazyka ■ Lexikografický kolektiv ÚJČ ČSAV (Praha), Slovník slovenského jazyka z hlediska současné lexikografické teorie a praxe ■ D. Kollár, Významné dielo slovenskej lexikografie

DISKUSIE

L. Dvonč, *Bernoláčtina* ■ P. Ondrus, Upravíme pravopis príslovkových zložiek?

ZPRÁVY A POSUDKY

Jozef Ružička päťdesiatročný. G. Horák ■ Súpis prác Jozefa Ružičku za roky 1938—1964. L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

ODPOVEDE NA LISTY

1 31 | 1966

VYDAVATEĽSTVO

SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
prof. dr. Eugen Jóna, CSc.
VÝKONNÝ REDAKTOR
dr. Ladislav Dvonč, CSc.
REDAKČNÁ RADA
doc. dr. V. Blanár, DrSc., dr. L. Dvonč, CSc., J. Holý, dr. G. Horák, CSc., dr. J. Horecký, DrSc., prof. dr. E. Jóna, CSc., doc. dr. F. Miko, CSc., doc. dr. P. Ondrus, CSc., univ. prof. dr. E. Pauliny, DrSc., dr. Š. Peciar, CSc., doc. dr. J. Ružička, DrSc., dr. M. Šalingová, CSc.
REDAKCIA
Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

(Slovenská reč 31, 1966, č. 1)

E. Jóna, Z úvodného prejavu na konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny . 3
E. Pauliny, Oponentská zpráva o Slovníku Slovenského jazyka 7
G. Horák a kolektív oddelenia gramatiky a štylistiky ÚSJ SAV, Posudok Slovníka slovenského jazyka 14
Lexikografický kolektiv ÚJČ (Praha), Slovnik slovenského jazyka s hlediska současné lexikografické teorie a praxe 20
D. Kollár, Významné dielo slovenskej lexikografie 37
DISKUSIE
L. Dvonč, *Bernoláčtina* 45
P. Ondrus, Upravíme pravopis príslovkových zložiek? 48
ZPRÁVY A POSUDKY
Doc. dr. Jozef Ružička päťdesiatročný. G. Horák 51
Súpis prác Jozefa Ružičku za roky 1938—1964. L. Dvonč 55
ROZLIČNOSTI
Pseudo-Mauríkios? L. Dvonč . . . 63
Pot — lok. sg. *potu/pote*. L. Dvonč . . 64
ODPOVEDE NA LISTY
Zavrátiť — zavracať dobytok 65
Nemať zelenú 65
Usmrtiť — usmŕcať ako *ukrútiť — ukrúcať* 66
Deti púšťajú šarkany 67
Vykľulo sa šidlo z vreca 67
Miestny národný výbor. G. Horák . . 68

Slovenská akadémia vied
Ústav slovenského jazyka

SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník 31, 1966

VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED BRATISLAVA

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 31 — 1966

ČÍSLO 1

VÁŽENÉ SÚDRUŽKY, VÁŽENÍ SÚDRUHOVIA!

*Dovoľte mi, aby som Vás v mene Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied v príjemnom prostredí Domova vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach na našej konferencii čo najsrdečnejšie privítal.**

Na vedeckú konferenciu o slovníku spisovnej slovenčiny sa schádzame v takomto počte a zložení pre vážne príčiny.

V Ústave slovenského jazyka SAV už dávnejšie sme pozorovali, že naša verejnosť neprejavuje ani oficiálne, ani neoficiálne taký živý záujem a starostlivosť o náš národný jazyk, o kultúru reči, aký by si táto dôležitá zložka nášho kultúrneho života zasluhovala. Naše porady a konferencie v ostatných piatich až desiatich rokoch nevzbudili očakávaný ohlas, vydávanie a odber našich kníh a časopisov sa obmedzovali, ba obmedzoval sa i počet pracovníkov. Vykladali sme si tento zjav tak, že budovateľské usilovanie našej socialistickej spoločnosti sa v tomto čase zameriavalo viac na oblasť hospodársku a politickú. — Jazykovedci sa, pravda, neuspokojovali s týmto stavom. Upozorňovali na nedostatky a usilovne pracovali aj pri menšom počte pracovníkov na úlohách, ktoré mali v základnom výskume slovenského jazyka. Výsledky jazykovedného výskumu sa postupne uverejňujú. Medzi nimi časove i významom nesporne na prvom mieste je Slovník slovenského jazyka, ktorého I. diel vyšiel roku 1959, II. 1960, III. diel 1963, IV. 1964 a V. vyjde toho roku.

* Ústav slovenského jazyka SAV usporiadal v Domove vedeckých pracovníkov v Smoleniciach v dňoch 21.—23. júna 1965 vedeckú konferenciu o slovníku spisovnej slovenčiny, na ktorej sa predniesli posudky o Slovníku slovenského jazyka I—IV (1959, 1960, 1963, 1964) a tézy ku koncepcii pripravovaného Príručného slovníka spisovnej slovenčiny. V tomto čísle prinášame privítací prejav prof. dr. E. Jónu a posudky Slovníka slovenského jazyka od univ. prof. dr. E. Paulinyho, dr. Gejzu Horáka a kolektívu oddelenia gramatiky a štylistiky ÚSJ SAV, lexikografického kolektívu ÚJČ ČSAV v Prahe a D. Kollára z Ústavu svetovej literatúry a jazykov SAV. V nasledujúcom čísle uverejníme v skrátenom znení diskusné príspevky k posudkom Slovníka slovenského jazyka a odpoveď hlavného redaktora SSJ dr. Š. Peciara. Podrobná zpráva o priebehu celej konferencie z pera E. Jónu vyšla v 6. čísle 30. ročníka tohto časopisu (na str. 352—357). (Pozn. red.)

Zo správ o slovníkových prácach u nás je viac-menej známe, že slovenský slovník sa vypracúval dlhý čas v Matici slovenskej v Martine aj v býv. Slovenskej akadémii vied a umení v Bratislave, že po r. 1945 začal v Martine vychádzať v zošitoch Slovník spisovného jazyka slovenského (A—J), že r. 1950 prestal vychádzať a že po reorganizácii Matice slovenskej slovníkové práce sa sústredili v Akadémii. Pravda, slovníkové práce nepostupovali takým tempom, aké spoločenská potreba vyžadovala, a to pre súrnejšie práce na Pravidlách slovenského pravopisu a na učebniciach slovenského jazyka pre stredné školy i pre iné príčiny. Medzitým menili sa i koncepcie Slovníka slovenského jazyka. Nakoniec v päťdesiatych rokoch kolektív lexikografov v ÚSJ pod vedením dr. Štefana Peciara prijal koncepciu vypracovať Slovník slovenského jazyka stredného typu, obsahujúci vyše 100 000 slov. Okrem doplnkov a dodatkov tento slovník je už dokončený. Spracúva slovnú zásobu spisovnej slovenčiny (v tom je jeho názov nie celkom presný), ako sa ustálila v krásnej a odbornej literatúre od osemdesiatych rokov 19. storočia podnes (s pribraním čítaných textov z klasikov doby Štúrovej). Pretože nejde o veľký slovník (tezaurus), nemohol obsiahnuť celú slovnú zásobu slovenského jazyka ani z hľadiska štýlového rozvrstvenia, t. j. ani všetky odborné výrazy, ani na osi časovej, t. j. slová z minulosti slovenčiny, ani na osi priestorovej (zemepisnej), t. j. slová zo slovenských nárečí. SSJ je teda výkladový slovník spisovnej slovenčiny stredného typu s prevažne normatívnou, v menšej miere informatívnou úlohou. Z takého hľadiska treba SSJ i posudzovať.

Slovenskí lexikografi aj ostatní jazykovedci sú si vedomí, že výskum slovnej zásoby slovenčiny nie je týmto naším slovníkom zavŕšený. Konajú sa prípravné práce i pre historický slovník a pre nárečový slovník slovenského jazyka. Ale aj pri skúmaní spisovného jazyka slovenskú lexikografiu čakajú ešte vážne úlohy.

V modernej lexikografii sa celkove prijíma teória o troch typoch jazykových slovníkov: veľkom, strednom a príručnom. S rozsahom, pravda, súvisí i celkový vnútorný charakter slovníka. Ideálom každého národa je mať takúto slovníkovú trilógiu. U nás v ÚSJ bohatý lexikálny archív sa podľa finančných možností ustavične dopĺňa pre rozličné jazykovedné práce, ale predovšetkým pre budúci veľký slovník slovenského jazyka, ktorý by zachytil, vyložil a doložil (dokumentoval) celé slovné bohatstvo slovenčiny. Plánuje sa i väčší česko-slovenský slovník a osobitný slovník synonymický. Ale v najbližších piatich rokoch slovenskí lexikografi v našej situácii pokladajú za potrebné vydať dodatky a doplnky SSJ a pripraviť jednozväzkový Príručný slovník spisovnej slovenčiny. Tézy o koncepcii jednozväzkového slovníka predkladajú tejto konferencii.

Cieľom našej konferencie je analyzovať, posúdiť a zhodnotiť doterajšie slovníkové práce a v diskusiách naznačiť smer a spôsob ďalších prác pri

skúmaní a spracúvaní slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Nedávne oživenie záujmu o spisovnú slovenčinu, o jej kultúru, čistotu a správnosť viedli zvolávateľov tejto konferencie k tomu, aby sme ju nechápali čisto odbornícky, lexikograficky, ale i ako príležitosť znovu kriticky, ale bez osobnej zaujatosti hovoriť o slovníku spisovnej slovenčiny zo širšieho hľadiska.

Nedávne diskusie o súčasnom stave a vývinových tendenciách spisovnej slovenčiny i o Slovníku slovenského jazyka, najmä tie, ktoré boli zložkou obrodného hnutia v našom politickom a kultúrnom živote, jasne ukázali, že slovenská spoločnosť je citlivá nielen na svoje hmotné záujmy, na svoje politické a sociálne výdobytky, ale i na všetky hodnoty, ktoré my Slováci máme ako samobytný socialistický národ. Ukázala sa však i potreba niektoré otázky bližšie objasniť, pretože slovenská jazykoveda ako celok alebo aspoň jej časť dostala sa do nepriaznivého svetla, najmä v tom, že niektorých jazykovedcov začali upodozrievať z nedostatku citu, povedzme rovno lásky k slovenskému jazyku a z tendencií, ktoré by mali slovenčine škodiť v záujme zbližovania s češtinou, v záujme integrácie. Som pevne presvedčený o tom, že medzi slovenskými jazykovedcami dnes niet ľudí, ktorí by neuznávali národnú samobytnosť Slovákov, osobitnosť a samobytnosť slovenčiny v rodine slovanských jazykov. Slovenskí jazykovedci — ako i ostatní kultúrni pracovníci — si uvedomujú, že slovenčina pre Slovákov je nielen nástroj dorozumievania a myslenia, ale i symbol národnej osobitnosti, že vzťah k slovenčine, k jej čistote a bohatstvu je nedeliteľnou súčiastkou socialistického vlastenectva Slovákov. Preto skúmať a zveľaďovať slovenčinu spôsobom dôstojným príslušníkov socialistického národa slovenskí jazykovedci pokladajú za svoju svätú povinnosť.

Ako vedeckí pracovníci nemôžeme zatvárať oči pred skutočnosťou, že medzi jazykovedcami — ako i v celej našej spoločnosti — sú rozdiely v názoroch na jednotlivé otázky i na metódy a postupy práce. Od jazykovedcov žiada sa dnes väčšia aktivita, rozhodnejšie regulatívne zásahy do jazykovej praxe. V tomto zmysle sa už doteraz posudzoval aj SSJ ako málo normatívny, najmä pokiaľ ide o rozhraničenie slovnej zásoby slovenčiny a češtiny, pretože v týchto miestach je najviac nejasností aj v jazykovej praxi.

Príčiny tohto stavu sú známe. Slováci žijú v spoločnom štáte s bratským národom českým. Slovenčina a čeština sú vo vzájomnom kontakte už dlhé storočia. V minulosti slovenčina sa vyvíjala práve najviac v tej časti slovnej zásoby, ktorá súvisí s vyššou duchovnou kultúrou, pod mocným vplyvom češtiny; čeština bola pre slovenčinu v istom zmysle modelom pri utváraní špecifických prostriedkov potrebných pre spisovný jazyk. V ostatnom čase pribúdajú užšie kontakty aj s ruštinou. Podľa doterajších poznatkov a skúseností možno predpokladať, že jazykové zmeny integračné aj diferenciačné budú i naďalej pomalé až nebadateľné. Z vlastnej histórie

vieme, že náš ľud celkove ako tvorca svojho jazyka bol vždy odolný proti asimilácii, i keď je inak prístupný vplyvu cudzích jazykov. Nevieme presne, ako sa budú vyvíjať socialistické národy a ich jazyky; je pravdepodobné, že hospodárske a politické zbliženie bude podporovať aj ich jazykové zbliženie. Ale takéto úvahy nepatria dnes do nášho programu.

Za tri dni na našej konferencii máme sa podľa programu sústrediť na problematiku slovníka slovenského jazyka v prítomnosti a spoločnými silami uvažovať o teoretických a praktických otázkach, ktoré čakajú na našu odpoveď.

Veríme, že diskusia a rozhovory na tejto konferencii odstránia mnohé nedorozumenia a svojimi podnetmi priamo i nepriamo prispejú k prehĺbeniu a zdokonaleniu našich slovníkových prác.

Keď Vás všetkých znovu srdečne vítam, otváram našu konferenciu a želám jej plný úspech.

Eugen Pauliny

OPONENTSKÁ ZPRÁVA O SLOVNÍKU SLOVENSKÉHO JAZYKA

Je, ako sa domnievam, celkom správne, že sa *Slovníku slovenského jazyka* venuje pozornosť v takom rozsahu a tak prehĺbene, ako sa o to máme pokúsiť na tejto konferencii. Príčin je tu viacej. Slovník slovenského jazyka je už svojou podstatou dielom, ktorého význam presahuje okruh slovenskej lingvistiky. Slovník slovenského jazyka je vecou celonárodnou, a to v tej istej miere, ako je spisovný jazyk celonárodnou vecou. Je to teda jeho mimojazykový význam, ktorý núti aj nelingvistov, aby k nemu zaujali stanovisko. Z lingvistickej stránky je SSJ veľkým lexikografickým dielom, v ktorom je uložené veľa práce pomocnej (excerpovanie a ukladanie veľkej kartotéky) i veľa práce konceptnej, tvorivej (formulácie hesiel a celá koncepcia slovníka). No a povedzme si aj to, že je v ňom veľa peňazí. SSJ na základe terajších poznatkov zhrnuje slovnú zásobu spisovného jazyka. Robí sa to na základe veľkého materiálu, veď kartotéka má úctyhodný počet lístkov. Stavba hesla je v SSJ z hľadiska lexikografického premyslená. SSJ môže teda poskytnúť a spravidla aj poskytuje uspokojivé poučenie o slovách používaných v slovenčine, o ich významoch, frazeológii, gramatických charakteristikách a pod. Veľká pozornosť sa v ňom venuje štýlovému hodnoteniu a domovskému zaradeniu slov, ale o tom budem hovoriť osobitne. SSJ slúži nielen domácej potrebe, ale informuje o slovenskej slovnej zásobe aj zahraničie, vedeckých pracovníkov a prekladateľov. Môžeme byť radi, že sa chýli k zakončeniu vydanie takéhoto prepotrebného diela. Pracovný kolektív slovníka zakončuje dielo mimoriadneho významu.

No z druhej strany nemožno tajiť, že spisovná slovenčina prešla v ostatnom polstoročí zvláštnym vývojom, ktorý objektívne veľmi sťažuje adekvátne spracovanie jej slovnej zásoby. Možno preto uviesť objektívne príčiny, pre ktoré sa môžeme stretnúť s nerovnakým hodnotením slovnej zásoby. Je ďalej mimo diskusie, že názory na štýlové rozvrstvenie spisovného jazyka sa neustále vyvíjajú a spresňujú a že v tejto veci nie sú názory jednotné. Môžu byť rozdiely aj v chápaní gramatických javov, ktoré vplý-

vajú na zaradenie hesla v slovníku. A zasahuje tu aj subjektívne hodnotenie lexikálnych jednotiek a môžu sa vyskytovať aj chyby, omyly a nedbanlivosť. Pokladám preto za veľmi potrebné venovať SSJ kritickú pozornosť. Nie je to významné a potrebné len pre tento slovník. Výsledky našich diskusií môžu osožiť tomu, čo sa nazýva teóriou slovníka. Ale čo je vari dôležitejšie, naše diskusie môžu — a podľa mojej mienky by rozhodne mali — ovplyvniť ďalšiu teóriu a prax kultivovania nášho spisovného jazyka. Mohli by nám tiež pomôcť pri objasňovaní doterajšieho vývinu spisovného jazyka, ba môžu nám pomôcť pri určovaní jeho vývinových tendencií do budúcnosti.

Ja sám by som sa vo svojej oponentskej zpráve chcel venovať hlavne tým problémom, ktoré som práve spomenul. Pôjde mi hlavne o zistenie, nakoľko sa v SSJ postupovalo správne pri zisťovaní normy spisovného jazyka a nakoľko sa správne zachycovala kodifikácia. Hneď na začiatku mi treba povedať, že tu mám kritické výhrady. Nechcem tu nejako znehodnocovať túto veľkú prácu, ale ide o spisovnú slovenčinu, a tu si musí každý povedať otvorene svoj názor, lebo spisovná slovenčina je pre nás všetkých veľmi vzácna.

Začnem ponajprv p r a m e ň m i SSJ. Prameňom SSJ je hlavne krásna literatúra z diel slovenských spisovateľov dnešných i minulých. Ako zoznam autorov ukazuje, vyberal sa materiál za ostatných sto rokov. Sú tam zastúpení slovenskí spisovatelia počnúc štúrovcami. V zásade je tento postup správny, lebo napr. básne Bottu, Sládkoviča, Kráľa, práce Kalinčiakove atď. sú živou časťou našej literatúry aj dnes. A to možno tvrdiť o veľkej väčšine autorov, ktorí sa tam uvádzajú. A jednako je tu veľa úskalí, na ktoré sa tu, zdá sa, nemyslelo.

Je predovšetkým jasné, že slovná zásoba sa vyvíjala. S tým sa v SSJ počíta. V prípade takých slov sa používajú charakteristiky arch., zastar., kniž., zried., ktoré určujú, že slovo už do dnešnej normálnej slovnej zásoby nepatrí, i keď v spisovnom jazyku ostáva. Niekedy je to v poriadku. Napr. *drabálny* je kniž. zastar. To je v poriadku. Keby dnes použil niekto slovo *drabálny*, bolo by z toho cítiť starinu. Ale zložitejší je prípad, keď v priebehu času slovo nielen zastaralo a vypadlo z normálneho používania, ale keď sa aj menilo jeho hodnotenie vnútri spisovného jazyka. Je napr. jasné, že veľa slov, ktoré používali ešte starší slovenskí spisovatelia, sa v priebehu ďalšieho vývoja spisovného jazyka a jeho kultivovania odsunuli zo spisovného jazyka alebo ako chybné, alebo ako čechizmy. S tým faktom, že sa spisovný jazyk kultivoval v druhej polovici 19. stor. a až do r. 1918 a dlhšie kultivoval istým spôsobom v martinskom centre, treba rátať ako s objektívne jestvujúcim faktom. Druhá fáza, ktorá bola tiež veľmi dôležitá pre istú časť slovnej zásoby, sú tridsiate roky a vplyv puristov. A tu sa kladie otázka: Ak napr. niektorý starší spisovateľ používal ako bežné spisovné slovo nejaké také slovo, ktoré neskoršie Czambel alebo ešte neskoršie puristi vyhlásili za čechizmus a ak takéto slovo skutočne vypadlo zo slovnej zásoby, ako máme takéto slovo hodnotiť? Hlavný redaktor SSJ tu spočiatku volil vcelku taký postup, že tieto slová označoval ako čechizmy, neskoršie ich označoval ako zastarané slová. Ktorý postup je správnejší? Z hľadiska historického by bol azda správnejší druhý postup, lebo takéto výrazy boli kedysi v spisovnom jazyku

bežné, ale potom zo spisovného používania vypadli. Ale z hľadiska súčasného hodnotenia spisovného výrazu nie je takéto hodnotenie správne. Tieto výrazy nevypadli zo spisovného hodnotenia preto, lebo zastarali, ony vypadli preto, lebo sa začali pociťovať ako chybné. A keďže v SSJ ide o slovník, ktorý má hodnotiť súčasnú spisovnú slovnú zásobu a hodnotiť ju zo súčasného hľadiska a nie z historického aspektu, má byť aj hodnotenie takéhoto rázu. Vezmime si napr. heslo *dôtka*, kniž. zastar. (Záb., Hviezd., Šolt.). Toto slovo nie je zastarané takým spôsobom ako *drabálny*. Toto slovo vypadlo zo spisovného jazyka ako chybné.

Niekedy je, pravdaže, situácia zložitejšia. Napr.: *náhončí*, (čes.) kniž. zastar. (Hurb., Hviezd., Taj., Ráz., Pláv.). Toto slovo použil aj súčasný autor. Tu mal dr. Peciar odvážnejšie použiť svoj jazykový cit. Toto slovo je nesprávne. U Plávku je použitie tohto slova jazykovou chybou (ak ho nepoužil zámerne). Alebo heslo *mrňavý*, (čes.) expr. zried.: mrňavé chlapča (Hor.). Toto slovo použil len súčasný autor. Domnievam sa, že tu ide o jazykovú chybu a že toto slovo do SSJ vôbec nepatrí. To nie je slovo českého pôvodu, to je české slovo. Do nepríznakového spisovného vyjadrovania nepatrí. Ak ho však v SSJ treba uviesť, treba ho sádzať ako nespisovné slovo. Tak isto je to aj pri viacerých iných heslách.

Na ilustráciu uvediem tu ešte slová *hrôza — hrúza*. Dr. Peciar ho uvádza v úvode ako príklad na usporiadanie hesiel pri viacerých variantoch. Obe formy uvádza ako rovnocenné. To nie je správne. Historicky vyzerá vec tak, že slovo *hrúza* preniklo do ľudového jazyka z češtiny. Odtiaľ preniklo do spisovného jazyka. Ešte Š. Jančovič uvádza vo svojom slovníku len tvar *hrúza*. Pechány uvádza vo svojom slovníku ako základné heslo *hrúza*, tvar *hrôza* má len ako odkazovacie heslo. Dnes je však situácia taká, že vo význame substantíva *zdesenie* a pod. je správny iba tvar *hrôza*, ale vo význame „mnoho" je len *hrúza (h r ú z a ľudí, h r ú z a peňazí)*. Tak to aspoň ja sám pociťujem. Tieto dva varianty nie sú dnes v spisovnom jazyku rovnocenné, ako sa domnieva dr. Peciar. Materiál treba teda sledovať kriticky, aj podľa vlastného jazykového vedomia, nielen mechanicky. K problémom slov, prevzatých z češtiny, bude tu treba hodne hovoriť, lebo tieto otázky plne zaujímajú slovenskú verejnosť odvlani, keď sa rozvinula známa diskusia v Kultúrnom živote. K tejto veci by som sa ešte vrátil.

Na tomto mieste je potrebná odbočka. Pokiaľ viem, koncepcia SSJ je kolektívnym dielom veľkého počtu ľudí, ktorí sa na tejto práci zúčastnili. Postupne sa vyvíjala a ujasňovala. Formovala sa hlavne pri práci na prvom zväzku. Bolo by teda omylom domnievať sa, že koncepciu diela utvoril Š. Peciar sám. Bol iba jedným z mnohých. Ak však v ďalšom budem sa častejšie obracať adresne na dr. Peciara, je to preto, lebo ako vedúci pracovného kolektívu mal na starosti dodržiavanie koncepcie, vymáhal si a prisvojoval si právo jej interpretácie, podľa vlastného názoru sa pokladal nielen za redaktora, ale priam za spoluautora každého hesla. (participoval napr. na autorskom honorári), a čo je tiež dôležité, mal vždy ostatné slovo o SSJ, lebo ostatný držal korektúry pred tlačou a ostatný zasahoval do nich.

Otázka š t ý l o v e j c h a r a k t e r i s t i k y s l o v, vlastne širšie, otázka d o m o v s k e j p r í s l u š n o s t i s l o v je v tomto slovníku vec mimoriadne vážna. Veď ide vlastne o charakteristiku celej spisovnej slovnej zásoby. To si uvedomujú aj autori slovníka a venujú štýlovej charakteristike slov veľkú pozornosť. Pravda, ukazuje sa vcelku, že táto otázka autorom slovníka jasná nebola, resp. dr. Peciar sa nepostaral, aby sa vypracovala teória, ktorá by adekvátne riešila problémy sem patriace. Je síce pravda, že v teoretickej štylistike je v tejto veci hodne nejasností doteraz, ale jednako sa tieto veci tu mali riešiť premyslenejšie,

najmä keď tu šlo o každodenné problémy. Pokiaľ sa pamätám, nemá dr. Peciar nijakú štúdiu, v ktorej by sa bol zaoberal štýlovou charakteristikou slov v slovníku, iba v ostatnom čase sa zaoberá charakteristikou slovnej zásoby hovorového štýlu. A to je už trochu neskoro, lebo hlavne v hovorovom štýle je problém.

Zdá sa, že SSJ vychádzal od začiatku z takej predstavy funkčných štýlov, podľa ktorej je spisovný hovorový štýl charakterizovaný aj nespisovnými výrazmi. V tejto veci je v úvode k SSJ dosť nejasností a protirečení, z ktorých však zreteľne vyplýva neujasnenosť teoretických východísk.

Veľmi voľný a nekontrolovateľný je prechod medzi výrazmi nárečovými, krajovými, ľudovými a hovorovými.

S charakteristikou „nárečový výraz" by som zachádzal veľmi opatrne, pretože pre zvláštny vývin nášho spisovného jazyka — niet tu času o tom podrobnejšie hovoriť, na bratislavskej konferencii o spisovnom jazyku som hovoril o folklorizácii spisovného jazyka, ale vec je ešte zložitejšia — teda pre zvláštny vývin nášho spisovného jazyka existoval a existuje živý kontakt spisovného jazyka s nárečiami. Autori často siahajú do nárečovej slovnej zásoby, obohacujú nárečovými slovami spisovný jazyk. Používajú tieto slová nemotivovane, ako spisovné výrazy, nepokladajú ich za nárečové. Niekedy skutočne nemožno pochopiť, prečo sa slovo charakterizuje ako nárečové. Napr. slovo *lakomnica* (Tim.) treba pokladať za bežný spisovný výraz, za fem. k mask. *lakomec*. Nárečového na ňom nevidím nič. Slovo *bavečka* je z detskej reči, možno nie je všeobecne rozšírené, ale v hovorenej reči to tak býva. Nijaký iný výraz nemáme, lebo *hračka* nie je emocionálne, ale *bavečka* je emocionálne. A je to súčasť jeho významu. Možno by tam bola treba nejaká hlásková úprava, aby slovo znelo spisovne *(bavôčka)*.

Je veľmi problematické, keď sa za nárečové slová vyhlasujú slová, ktoré nemajú v spisovnom jazyku svoj pendant, pretože sa nimi vyjadrujú skutočnosti, s ktorými sa nedostanú do kontaktu ľudia, ktorí obvykle používajú spisovný jazyk. Napr. *hognúť* s rozkazovacím tvarom *hogni!* ako povel pre voly, aby cúvli. Sám som sa s týmto slovom stretol po prvý raz iba pri čítaní SSJ, ale to pravdepodobne iba preto, lebo som nepoháňal voly ani kravy. Ako sa teda tento povel povie spisovne? Spisovný výraz na to musí byť. Keď sme už pri kravách. Meno kravy *Bela* je vraj nárečové, ale *Belaňa, Strakuľa, Cifra, Kvetuľa* už nie sú nárečové. Neviem, v čom je rozdiel medzi menami *Bela* a *Belaňa*. Neujasnenosť toho, čo je nárečové, alebo nie, vidieť napr. v dvojici *chrámať* nár., expr., ale *dochrámať* je už len expr. Aj slovo *chomľa* je vraj nárečové. Ale veď tu ide o termín. SSJ ho vysvetľuje ako „ľudový účes, dva vrkoče, stužkami pevne zviazané a na temene hlavy postavené do rožka". To myslím nemožno charakterizovať ako nárečové len preto, lebo ide o ľudový termín, i keď veľmi špeciálny, ak nemáme proti nemu všeobecne uznávaný spisovný termín.

V SSJ sa často expresívne výrazy charakterizujú ako nárečové. A to azda len preto, lebo sú menej obvyklé. Lenže vyplýva to už zo samotnej podstaty expresivity, že výraz je neobvyklý. Obvyklé a často používané výrazy strácajú svoju expresivitu. Ak sa teda má dosiahnuť emocionálnosť vo vyjadrení, treba použiť málo obvyklý výraz. Nejdem tu túto vec rozvádzať. Je, dúfam, jasné, o čo tu ide. Preto by som napr. slová ako *ľapnúť, ľapnúť si* („náhle a neobratne si sadnúť") pokladal za expresívne, ale nie za nárečové. A rovnako tak sloveso *lanfárit (Celé dni l a n f á r i š s kadejakou háveďou,* Urbk.) by som pokladal len za expresívne, nie za nárečové, hoci som sa tu s ním stretol prvý raz. Tak aj slovo *škohloš: Čo farár? Š k o h l o š. Rechtor? Urýpanec* (Ráz.). Úmyselne tu vyberám skutočne málo známe slová.

Za nárečové slová by bolo možné bezpečne pokladať neexpresívne výrazy, ktoré majú všeobecne známy spisovný pendant, napr. *šivačka* (nár.) = ihla, *ťaršená* (nár.) = tehotná, ťarchavá (žena) a pod.

Pochybná je vrstva tzv. krajových slov. Nie je mi napr. jasné, prečo je forma *laňajší* krajová. Správne spisovne je vraj len *vlaňajší, lanský*. Ale poznám trochu nárečia, a keby sme skúmali nárečové rozšírenie slova *laňajší*, neviem, či by sme našli izoglosu, ktorá by ohraničovala kraj, v ktorom sa tento tvar používa. Slovo *duchna*, ktoré sa udáva ako krajové, je rozhodne nárečové a nespisovné. Neviem, prečo je krajové. Zdá sa, že vrstva krajových slov je v SSJ celkom pochybná a zbytočná. Dr. Peciar do nej zaradil jednak spisovné slová, ktoré chcel diskvalifikovať (napr. *laňajší*), a potom nárečové slová, ktorým chcel dať nádej, že sa stanú spisovnými slovami (napr. *duchna*).

Ešte menej jasná je vrstva tzv. ľ u d o v ý c h slov. Napr. slovo *doživiť* (Taj.: *ak nás pánboh d o ž i v í*) je možno zriedkavé, ale neviem, prečo by malo byť ľudové, teda nespisovné. Proti tomu výraz *belasník* vo význame „kto nosí panské šaty" by som skôr pokladal za nárečový. Ten je totiž nárečový nielen územným rozsahom svojho používania, ale aj hodnotiacou zložkou svojho významu.

Ešte niekoľko poznámok k zaradeniu „ľudový výraz". Zasa sa tu stretávame s faktom, že pomenovania javov, ktoré inak v slovenčine nepomenúvame, sa charakterizujú ako ľudové. Napr. *behúľ* je vraj ľud. Je to „zariadenie (rámik s nohami na kolieskach), pomocou ktorého sa deti učia chodiť". Ale predsa nie je možné vyhlasovať za ľudový výraz, pre ktorý niet v slovenčine iného výrazu.

Slovo *cigaretľa* nie je ľudový výraz, je to zastaraný a chybný výraz. Do SSJ ho treba dávať len preto, lebo bol kedysi spisovný, dnes je už nesprávny a bolo by ho treba podľa toho aj sádzať. Výraz *letný (letná voda)* sa dnes už síce používa popri výraze *vlažný*, ale je to spisovný výraz, netreba ho zo spisovného jazyka vyhadzovať.

Na tomto mieste by som chcel urobiť čiastočný záver. Poukázal som na to, že v SSJ sa početná vrstva dnes nepoužívaných slov, nepoužívaných preto, lebo sa v spisovnom jazyku hodnotia už dávno ako nesprávne, hodnotia ako knižné, zastarané, zriedkavé, teda hodnotia sa v rámci spisovného jazyka. Ďalej som poukázal na to, že mnohé slová, ktoré spisovatelia do spisovného jazyka zaviedli z nárečí, alebo také slová, ktoré sú expresívne, a expresívne slová sa vyznačujú zvláštnym hláskovým skladom a ten je zasa daný zvukovou štruktúrou spisovnej slovenčiny, teda takéto slová sú veľmi často charakterizované ako nárečové, krajové a ľudové. Sú skrátka charakterizované ako nespisovné. Podľa hodnotenia, ktoré sa v SSJ predkladá, by teda v spisovnom jazyku ostali iba štýlovo bezpríznakové slová, odborné termíny a slová zastarané, zriedkavé a knižné, ktoré sa zväčša zo spisovného jazyka ako nesprávne vyradili prirodzenou cestou. Ale umelou suchou cestou by boli zo spisovného jazyka vylúčené ako nárečové, krajové a ľudové a expresívne všetky slová, o ktoré obohatili spisovný slovník slovenskí spisovatelia.

Táto prax, tento postup stavia SSJ, túto veľkú a záslužnú prácu, do groteskného svetla, kriví ju do čudnej grimasy. Táto prax upomína na

jednu veľmi zdiskreditovanú ideológiu, ktorá hovorila o slovenčine ako o nárečí.

Veľké ťažkosti sú v SSJ s hodnotením „hovorový výraz". Vec súvisí aj s nevyjasnenou teóriou o funkčných štýloch spisovného jazyka. Patrí hovorový štýl do spisovného jazyka, alebo nepatrí? Bolo tradíciou, a to zlou tradíciou, že sa hovorový štýl spisovného jazyka charakterizoval nespisovnými prostriedkami. To nie je správne. Sám som nedávno tento názor kritizoval a aj dr. Peciar nedávno napísal v podobnom zmysle štúdiu, ak som dobre rozumel jeho tézy pri obhajobe kandidátskej práce. Tým však vec nie je riešená. Niektorí bádatelia hovorový štýl spisovného jazyka neuznávajú, pretože je vraj charakterizovaný nespisovnými výrazmi. Túto vec by som tu nechcel rozvíjať podrobnejšie, lebo by nás mohla odviesť od otázok slovníka k diskusii o funkčných štýloch jazyka. Zostaňme nateraz pri konštatovaní faktu, že spisovný jazyk sa hojne používa aj v ústnom styku. Z hľadiska slovníka nie je zaujímavá forma ústneho prejavu vo verejnom styku, lebo tam je to obvykle bezpríznakový spisovný jazyk. Problémy sú pri ústnych prejavoch súkromného styku, kde sa do prejavu dostávajú v celkovom spisovnom kontexte často výrazy nárečové — o tých sme už hovorili, pravda, v inej súvislosti a čiastočne v inej platnosti — a slangové výrazy, ba často aj výrazy smerujúce k hrubosti. Používajú sa, ako je pochopiteľné, pre zvýšenie živosti a emocionálnosti prejavu. Majú teda v spisovnom kontexte svoju funkciu. Z týchto príčin sa aj v SSJ uvádzajú, a myslím, musia sa tam uvádzať.

Všimnime si teraz prax SSJ pri týchto slovách. Ostanem nateraz pri termíne hovorový (hovor.), hoci z hľadiska teórie funkčných štýlov sa mi nezdá najvyhovujúcejší. Ale pokladajme túto skratku za charakteristiku slov, ktoré sú spisovné a používajú sa v spisovnom ústnom styku.

Niektoré z takto označených slov by som radil skôr do slangu. Napr. *látačka* (látanie), *likérka, nemocenská, švajčiarka* (druh kráv), ak chápeme slang v tej výmere, ako ho podáva v úvode dr. Peciar.

Niektoré sú charakteristické pre rozhovor (pre konverzáciu a dialóg), napr.: *hutoriť, nemóresný, nemóresnosť, obchodníčiť* a pod.

Niektoré slová sú zaradené medzi hovorové omylom. Napr. slovo *dýzňa* je nespisovný výraz, do slovníka nepatrí. Slovo *laterna* je zastarané, nie hovorové. A pod.

Ťažkosti sú so slovami, ktoré sú pejoratívne, vulgárne alebo nejakým iným spôsobom spoločensky tabuované. Tu si SSJ vypomáha charakteristikami niž. hovor., pejor., vulg. Uvádza ich, ako sa mi zdá, vo vhodnom rozsahu.

K štýlovej charakteristike a k označeniu domovskej príslušnosti by sa dalo povedať ešte viacej. Ale zakončil by som túto časť iba všeobecnou poznámkou, že vari nie je potrebné v jazykovom slovníku zaraďovať všetky termíny do odborov. Veľa ráz by stačila vari charakteristika odb. a niekde by nemuselo byť ani to, lebo zaradenie termínu vyplýva z jeho významu.

Napokon by som chcel dodať niekoľko slov k u r č o v a n i u v ý z n a m o v. Nejde ani o formu určovania, ale o obsah. Niekedy sú totiž významy určené nesprávne, a to z rozmanitých príčin.

Niekedy je to nedostačujúca znalosť slovenčiny, napr. *dočakať sa* nie je to isté ako dočkať sa, *rusať — ruskať* nie je driapať, trhať, ale strapkať.

Inokedy sa významy mechanicky preberajú z českého slovníka. Napr. *lanc-knecht* nie je nejaký žoldniersky vojak v stredoveku, pren. pejor. zapredanec,

otrok, ale je to peší žoldnier 15.—16. stor. teda už po stredoveku. V slovenčine nie je známy význam „zapredanec, otrok". Ten je doložený len v češtine. Český slovník ho cituje vo zvrate *lancknechti imperializmu.* Tento zvrat v slovenčine nehovorí nič.

Niekedy je chyba vo vecných neznalostiach. Napr. *navigácia* sa netýka iba „zriedka" aj lietadla. V letectve je to bežný termín; *lev* nežije v púšti, ako tvrdí SSJ, ale žije v otvorených stepiach, porastených krovinami. Atď.

V tejto veci dr. Peciar nielen ako hlavný redaktor, ale vlastne ako spoluautor každého hesla mal dávať lepší pozor.

Pri odvodených slovách sa mi niekedy zdá, ako by sa v SSJ využívala schopnosť slovenčiny odvodzovať nové slová. Preto sa tu stretne človek so slovami, ktoré by síce mohli jestvovať, ale ktoré nejestvujú. Jestvuje napr. *lapaj,* ale prechýlené fem. *lapajka* nejestvuje. Neviem, čo značí *latinčinový* (iba ak je to zo študentského slangu, ale to potom bolo treba označiť).

A tak by sa ešte mohli ukázať jednotlivosti, ale o to tu vlastne nejde. Ide o celkovú cenu a celkovú koncepciu diela.

V závere možno vcelku opakovať to, čo sa už povedalo na samom začiatku, že totiž ide o mimoriadne závažné a záslužné dielo, ktoré nám bolo už veľmi potrebné.

Pravda, ako som ukázal, práve v hodnotení slovnej zásoby sa nepodarilo dať dielu koncepciu, ktorá by bola plne adekvátna dnešnému stavu.

Gejza Horák a kolektív oddelenia gramatiky a štylistiky ÚSJ SAV

POSUDOK SLOVNÍKA SLOVENSKÉHO JAZYKA

Napísať slovník národného jazyka je práca veľká a zodpovedná. A tak je celkom prirodzené, ak je takéto vedecké podujatie predmetom celospoločenského záujmu a kritiky. Nie je to inak ani v našom prípade, keď sa práve zakončuje práca na päťzväzkovom výkladovom *Slovníku slovenského jazyka* (ďalej SSJ), z ktorého štyri zväzky máme už v rukách a začali slúžiť našej verejnosti.

I keď úlohu zostaviť SSJ (ako to býva aj inde) vykonáva kolektív jazykovedne pripravených jednotlivcov, slovník kriticky hodnotí každý jeho používateľ, konfrontuje si jeho poučenia so svojím jazykovým povedomím — overuje si ich, vyslovuje k nim svoje schvaľujúce, kritické, ba možno i celkom odmietavé úsudky, a napokon si utvorí názor o diele ako celku. Z týchto jednotlivých úsudkov a názorov vzniká potom celospoločenský globálny názor. Treba, aby tento názor a z neho vyplývajúci postoj k SSJ bol podložený jeho poznaním. Preto tak trochu prekvapuje, že naša verejnosť, hoci priam nedočkavo volala po tomto diele, nesiahla a nesiaha po ňom s takým záujmom, akoby si to závažnosť diela takéhoto druhu vyžadovala.

V tom, že sa slovenská verejnosť domáhala vydania slovníka, ktorý by zachytil pokiaľ možno v úplnosti slovné bohatstvo súčasnej spisovnej slovenčiny, bol prejav — možno tak povedať — znepokojenia nad živelným obohacovaním nášho národného jazyka a nad rozkolísavaním jeho normy v posledných dvoch desaťročiach, ktoré bolo celkom prirodzeným javom novej epochy vo vývine nášho národa. Očakávalo sa, že pripravovaný slovník završí poslednú etapu vývinu slovnej zásoby slovenského jazyka a svojimi normatívnymi zásahmi ju znova upevní.

Práca v okruhu jazykovej kultúry mala dostať vo vydávanom SSJ závažného spojenca, preto sme so záujmom čakali a študovali každý jeho nový diel v predpoklade, že nám bude výdatne pomáhať rozširovať znalosť jazykovej normy. Po preštudovaní štyroch dielov SSJ zisťujeme, že až teraz po vyjdení tohto diela sa nám naplno nastoľuje akútnosť problema-

tiky, ktorá narastala v posledných dvoch desaťročiach. V našej verejnosti sa ozývajú obavné hlasy — a neváhajme povedať — čiastočne odôvodnené, ako a kade sa bude uberať ďalší vývin nášho národného jazyka, ak jazykovedci budú nové a najmä vypožičané lexikálne prostriedky len registrovať bez toho, aby pri nich zodpovedne a s rozvahou normatívne (resp. kodifikačne) zasahovali.

Prvý úplný slovník súčasnej slovenčiny, ako sa ukazuje pri jeho čítaní, nie je dosť normatívny; v úsilí zachytiť čím viacej slov a fráz — byť informatívnym, podať podľa možnosti všetky lexikálne prostriedky, ktoré sa používajú v krásnej spisbe od obdobia klasikov podnes — oslabil svoju normatívnu stránku. Takto v záplave synonymných prostriedkov a veľa ráz i nepotrebného balastu základné, neutrálne slovo je často priam zastrčené (ak sa ešte navyše nehodnotí nesprávne). I keď je náš SSJ (lebo i pri všetkých jeho nedotiahnutostiach a chybách ho pokladáme za náš) v zásade a podľa koncepcie vedúceho autorského kolektívu dr. Štefana Peciara informatívny, nemal zanedbávať ani povinnosť byť normatívnym. Veď informatívnosť slovníka nemusí a nemá byť v rozpore s jeho normatívnosťou, tobôž keď si cieľ byť normatívnou jazykovou príručkou SSJ postavil ako jednu z hlavných zásad (pozri v I. diele Informácie pre používateľov Slovníka, § 3).

Teoreticky nemožno nič namietať proti tomu, že prvý úplný slovník slovenského jazyka chce byť informatívny, že teda chce zaregistrovať takmer všetko, čo sa excerpciou zachytilo, ale normatívne hľadisko má byť nadradené; preto jednotky, ktoré sa dostali do SSJ len na informáciu, bolo treba zhodnotiť z normatívneho hľadiska jednoznačnejšie. Precenenie požiadavky informatívnosti SSJ v mnohých ohľadoch rozkolísava normu — lexikálnu, tvaroslovnú, hláskoslovnú a niekde i syntaktickú (väzby). Rozkolísavanie, ba možno povedať i rozkladanie normy sa deje pod klobúčikom informatívnosti, a to v rámci jednotlivých hesiel, ale aj vo vysvetľujúcom texte; preto rozkladanie, lebo sa norma narúša i v tých prípadoch, kde už bola ustálená, a treba podotknúť, neraz v takých bodoch, kde ustálenie normy a jej zachovávanie stálo jazykovedcov veľa húževnatej práce. Uvediem niekoľko príkladov z vysvetľujúceho (výkladového) textu.

Sprvu (pozri I. diel) sa vo vysvetľujúcom texte veľa ráz používa sloveso „chovať sa" namiesto ustáleného *správať sa;* je to azda podľa vzoru výpiskov zo starších beletristických diel; napr. vo vysvetlení významu slova *fajnový,* pri druhom význame nájdeme poučenie „(o človekovi) dobrého, vyberaného chovania" (385).

Predložka *pre* má vo vysvetľujúcom texte prvého zväzku takú frekvenciu a tak nenáležite nahrádza predložku *na* ako v nedotiahnutých článkoch dennej tlače alebo zle preložených obežníkoch, napr.: „rastlina ... pestovaná u nás pre okrasu" (26); „muž odvedený pre vojenskú službu" (125); „šaty vhodné pre každú sezónu" (III, 63). Ďalej v texte, ktorý poúča o význame slov, sú i tieto slová: „cháska" (197), „naprostý" (158), „mrštiť" (IV, 432), „vytýkať" namiesto *vyčitovať* (317). — I keď sa pri slovese *hrať* správne určuje väzba (pri druhom význame: *hrať na čom,* čo i bezpredm.), príklady: *h. na husliach, na klavíri, na harmonike, na cimbale, na fujare* atď. (519), inde — to vari preto, aby používateľ SSJ nemusel opustiť ani nesprávnu väzbu — sa mu tá nesprávna znova pripomína; a tak tu stretávame aj väzbu „hrať na niečo". Pri vysvetlení spojenia

abdominálne dýchanie sa vysvetľuje, že je to „brušné dýchanie pri hre na dychové nástroje" (2) a nelepšie pri slove *saxofonista* (IV, 32) čítame, že je to „hudobník hrajúci na saxofón". Potom sa nebudeme môcť pozastaviť nad tým, keď niektorí z našich mladších spisovateľov tvrdohlavo (a vlastne nie tvrdohlavo, veď podľa SSJ) budú písať „trúbiť na trúbu", „pískať na dva prsty" a „hrať na hrebeň".

Kto pozorne číta SSJ, mohol by nadobudnúť dojem, že sa v ňom priamo z remeselnej všetečnosti rozkladá norma. Ako príklad uvediem len takzvané nárečové dvojtvary pri nedokonavých slovesách typu *pohýnať*. Možno sa spýtať, na čo bolo dobré podporiť nepozorných obchádzačov normy, ktorí naozaj už iba z nevšímavosti kde-tu napíšu „potkýňať", „zohýňať" — tým, že sa im tu v SSJ ponúkne (hoc aj pod zdanlivo neškodnou nálepkou nárečového variantu) možnosť písať tak i tak (pozri *pohýňať* III, 176; *potkýňať* 352; *pouschýňať* 365; *pozahýňať* 387, *pozohýňať* 402, *primkýňať* 572). Norma je tu ustálená a hýbať ju bolo škoda. Prečo bolo treba práve tu upozorňovať na nárečie, a to hneď v hesle, aby to čím viacej udrelo do očí, keď sa to dalo riešiť dodatkovou poznámkou na konci hesla, a to výhodne s podporením normy? Riešenie, ktoré sa v SSJ volilo, priam nahovára používateľovi, že ide o dvojtvar, a posmeľuje ho robiť chyby. I tu sa výrazne prejavilo úsilie tvorcu koncepcie SSJ, dr. Štefana Peciara, živiť nepotrebné dvojtvary.

Mnohé heslá obsahujúce štylisticky okrajové slová (tvary slov) a slovné spojenia dostali také isté typografické vystrojenie (sú sádzané polotučne) ako neutrálne. Aj navonok sa mala ukázať ich okrajovosť; i tlačovou úpravou SSJ sa malo na jednej strane viacej poslúžiť norme, na druhej strane viacej vyjsť v ústrety používateľovi a zatlačiť takéto slová do pozadia, aby vynikli slová základné a všeobecne používané.

V tejto súvislosti treba spomenúť jedno z kritérií normy spisovného jazyka, zreteľ na dobrého autora. V SSJ sa toto kritérium v mnohých prípadoch precenilo, ba i zneužilo. Pod ochranným štítkom dobrého autora dostali sa do SSJ slová, ktoré daktorí starší z tu prítomných poznajú z neslávne známeho Azetu v tridsiatych rokoch prvej republiky. A tak v SSJ čítame slová ako „bezvadný" (bez štylistického zaradenia), „docela" (zastar.), „dlieť" (knižn.), „dôtka" (knižn. zastar.), „dutnať" (knižn.), „hafan", „horký" a „horko" (ako nár. a knižn. zastar. vo význame „horúci" a „horúce"), „hôľ" (to je prosím palica — knižn. zastar.), „jabko" (nár.), „jutrenka" (bás.), „chtíč" (knižn. zastar.), „kúsadlo" (zool., hoci je tu i *hryzadlo*, pravdaže, to už nie ako zool. termín — hoci, ako viem, toto slovo termínom je), „kúsať", „kúsavý", „kúsnuť" (ako kraj.). Podobne „pestiť", „pikle", „plevel", „plevelnatý", „podzieďka" (zried.), „pohlavok", „porád" (to doložené až z Ľ. Štúra — i keď vysádzané obyčajnou tlačou), „predčiť", „predne", „prezatým", „protimluva", „rôznica", „stárie", „stín", „styd", „svačina", „spatriť", „tečna", „tropiť" atď., atď.

Keď napríklad autor poľnohospodárskeho diela v boji proti burinám bude používať vo svojom rukopise slová „plevel", „plevelnatý" a redaktor mu výraz „plevel" nahradí slovom *burina* a za „plevelnatý" dá mu *burinovitý*, môže celkom oprávnene vziať SSJ a povedať: „*Plevel* a *plevelnatý* sú knižné slová, ja píšem knižku, nuž sú tam obidve namieste." To sú nemilé praktické dôsledky nedostatočnej normatívnosti SSJ.

Dobrý autor ako kritérium normy sa niekedy stavia nad kritérium dobrého jazykového povedomia ako čosi reálnejšie alebo objektívnejšie. No vidí sa nám, že kritérium dobrého autora nie je pozitívnejším kritériom ako kritérium

dobrého jazykového povedomia, a to preto, že pojem dobrého autora je vždy výsledok hodnotenia, v našom prípade jazykového hodnotenia. Ukazuje sa, že z hľadiska poznania jazykových prostriedkov a ich štylistickej hodnoty jazykovedec (treba rozumieť: jazykovedec s jemne kultivovaným a odborne upevneným jazykovým povedomím) stojí nad autorom a že ani dobrého autora nemusí, ba nemôže prijímať nekriticky, bez zvyšku. Zistili sme spoločným rozborom SSJ v oddelení gramatiky a štylistiky, že SSJ precenil dobrého autora, lebo jeho dielo prijíma v okruhu lexiky málo kriticky z hľadiska normy. To sa potom výrazne ukazuje v precenení informatívnej zložky v SSJ. Z hľadiska normatívnosti je potom prinajmenšom netaktické, ak sa chyby, chybné slová dokladajú dobrými autormi. No na druhej strane pri zaradení bez dokladu možno sa spytovať, prečo sa príslušné slovo uvádza. Je tu protirečenie, ktoré v SSJ ostalo neriešené. Ak už chyby, chybné lexikálne jednotky mali prísť do SSJ, to sa ta mali dostať nie pod ochranou Hviezdoslava a iných našich popredných (najmä starších) spisovateľov, lež pekne pod správnym indexom (ako chyby) v skromnejšom typografickom zaregistrovaní — oddelene a bez väčšieho dokladového aparátu.

Ukazuje sa, že v SSJ ostala teoreticky nedoriešená hranica medzi spisovným jazykom (máme tu na mysli súbor prostriedkov zodpovedajúcich norme) a nespisovnými prostriedkami použitými v literárnom diele, a to v prvom rade v beletrii. V SSJ badať tendenciu pomkýnať všetko „vytlačené" smerom k spisovnosti, pritom sa zanedbalo riešenie problému jazykovej kritiky. I v diele dobrého autora možno totiž nájsť nespisovné prvky, a to dvojakého druhu: 1. použité mimovoľne (teda chyby súvisiace s neovládaním normy) a 2. použité funkčne. V SSJ je dosť prípadov prvého druhu a ich hodnotenie sa nijako neodlišuje od prípadov druhého typu. Veľa chýb proti norme sa skrýva pod označením zastar., kniž., kniž. zastar. Do spisovnej slovenčiny sa takto vpúšťajú slová, ktoré už i v čase ich použitia boli papierové, a teda netvorili živú súčasť jazyka. Uvediem niekoľko príkladov zo štvrtého dielu: „súdelník" (rozumej: spolupracovník), zastar.; „svačina", kniž. zastar.; „štkať", „štkavý", kniž. a „umieť", kniž. zastar. (Okrem toho pri poslednom, pri slovese „umieť", sa chybne uvádza, že je dokonavé.)

V takýchto prípadoch sa nenáležite r o z š i r u j e oblasť spisovných slov tým, že sa prevzaté nezdomácnené slová označujú ako kniž., kniž. zastar., zastar. a zried.; na druhej strane zasa oblasť spisovných slov sa z u ž u j e, ochudobňuje tým, že sa veľa slov označuje ako nár., kraj., ľud., hoci sú to slová spisovné, len neterminologického rázu.

Otáznik tu treba postaviť ponajprv pri označení ľud. (= ľudový jazykový prostriedok). Kým prostriedky označené ako nár. by mali byť jednoznačne nespisovné, takzvané ľudové lexikálne jednotky bolo treba rozdeliť na slová v pravom zmysle ľudové, obsluhujúce dedinský vecný a myšlienkový inventár v protiklade dediny k mestu, teda patriace do spisovnej slovenčiny — a potom také, ktoré treba preradiť medzi nárečové slová. Z toho by vychodilo, že index *ľud.* (ľudový jazykový prostriedok) náplň stráca a jeho používanie odôvodnené nie je. Podobne je to i s jednotkami, ktoré sa označujú ako krajové. To, čo sa v SSJ predstavuje s charakteristikou kraj., patrí alebo do spisovného lexikálneho fondu, alebo do lexikálnej zásoby nárečí, alebo napokon do SSJ nepatrí, lebo c h a r a k t e r i s t i k a k r a j o v é j e l e n k r y c í m š t í t k o m (resp. chybou).

Napríklad *petrenec* nie je nárečové slovo, lež spisovné, označujúce reáliu

z poľnohospodárskej výroby, ktorá musí mať i neutrálne pomenovanie; ani „húpačka" (vo význame „hojdačka") a „húpať" (vo význame „kolísať sa, hojdať sa") nie sú krajové slová (540); značka kraj. je pri nich krycím označením, aby sa tolerovalo ich používanie popri *hojdačka, hojdať.* Je očividné, že to oslabuje normu. Slová „húpačka" a „húpať" mali byť v slovníku len s upozornením, že nie sú v tomto význame správne.

Niekoľko slov k vysvetľovaniu vecného významu lexikálnych jednotiek. Pri niektorých slovách sa nepresne alebo chybne určuje, čo sa nimi označuje. Napríklad pri slove *purga* (III, 668) vysvetlenie „detská hračka" nestačí; nepresné a nedostačujúce je napríklad i vysvetlenie významu neosobného slovesa *pľušťať,* ktoré vraj značí „zle sa cítiť (obyčajne po pijatike)". Pri presnejšom určení významu tohto slova i niektorých iných bolo možno použiť aj knižné vydanie rozhlasovej jazykovej poradne (*Jazyková poradňa II,* Bratislava 1960, 94—95). Okrem toho nemožno do jedného hesla vradiť *pľušťať* vo význame „prudko pršať, liať" a (vraj nárečové) neosobné *pľušťať.* Ide o významovo vzdialené homonymá, ktoré bolo treba spracovať samostatne. Podobne by sa bolo žiadalo viacej vzájomnej kontroly pri slove *pätora* a neupadať do takých chybných vysvetlení ako pri slovese *odgalopovať,* čo vraj značí „miernym klusom sa vzdialiť, odklusať", keď v predchádzajúcom diele slovníka *galop* sa správne vysvetľuje ako „cval" a bezprostredne *galopovať* ako „ísť cvalom, cválať (na koni)". Takéto chyby v určení vecného významu slova sú nepríjemné. — Neviem, čo povedia Slováci z Hečkovho kraja, keď budú v štvrtom diele SSJ čítať, že *štvrták* (hovor.) je „štvrtlitrová nádoba na meranie tekutín a sypkých látok" a oniečo ďalej podobne pri *štvrtníku* Slováci z Oravy neuveria, že *štvrtník* je takisto „štvrtlitrová nádoba", a pritom dostanú exemplifikáciu z Kukučína v tejto podobe: *Keď gazdinám bol groš treba, vzali pol štvrtníka ovsa.* Nuž neviem, či „pol štvrtlitrovej nádoby" ovsa by im bolo pomohlo ku grošu. Bude to asi tak, že *štvrták* a *štvrtník* označuje toľko ako na južnom a strednom Slovensku *štvrtáčka,* teda asi 15 l. Chyby v takýchto prípadoch zavinila neznalosť príslušnej reálie, no boli by sa dali odstrániť, keby pri zostavovaní a korektúre SSJ bolo viacej pracovalo aj kolektívne jazykové povedomie celého autorského kolektívu. Nedostatky, ktoré som naznačil pri slovese *odgalopovať,* vyplývajú obrazne povedané z toho, že ľavá ruka nevedela, čo robí pravá; stačilo pri predponovom hesle pozrieť bezpredponové a vec by bola bývala v poriadku.

Pri poradí významov a významových odtienkov v niektorých heslách možno mať výhrady a navrhnúť poradie iné, ktoré by lepšie vyhovovalo vzájomnej zviazanosti významov, ich frekvencii; týka sa to v zriedkavých prípadoch aj základného významu — lenže rozoberanie takýchto námetov by zabralo čas osobitnej pracovnej konferencie. A tu chcem v mene svojom i v mene pracovníkov oddelenia gramatiky a štylistiky vysloviť obdivné uznanie nad trpezlivou prácou, ktorú naši jednotliví lexikografi museli vynaložiť pri takzvaných veľkých heslách, pri spracúvaní množstva výpiskov. Každé dobre vypracované veľké heslo je tichou, premyslenou lexikologickou štúdiou. Treba, aby z týchto tichých štúdií nám postupne vznikali hlasné i viditeľné — veľké i menšie, ktoré by pomkli dopredu našu lexikológiu a pomohli pri práci v okruhu jazykovej kultúry.

V predchádzajúcich poznámkach som vyslovil výhrady pri nesprávnom určení

významu takých slov, ako napr. „horký", „horko", „húpačka", „húpať" – ale podobné výčitky možno vysloviť i pri takých slovách, ako napr. *poctivosť, poctivý* a i., ktoré jestvujú i v češtine niekedy v tej istej, inokedy má'o odchodnej hláskovej podobe. Hľadanie zbliženia týchto slov i z významovej stránky a postupy, ktoré sa pritom uplatnili, nemožno prijať.

Úsilie ako blízke ešte viacej zblížiť možno názorne ukázať na podaní troch významov slova *špatný*. Slovo *špatný* má v slovenčine význam „mrzký, nepekný", naproti tomu v dnešnej češtine má význam „zlý, nedobrý, nedobre urobený". V SSJ sa význam slova *špatný* už rozčleňuje na troje: 1. „nepekného vzhľadu, škaredý, mrzký" (to zodpovedá vecnému významu nášho slova), 2. „vplyvom niečoho narušený, nedobre, nekvalitne urobený, pokazený, zlý" a napokon 3. „nesprávny, nenáležitý, chybný" (no tieto dva významy významovej hodnote a používaniu slova *špatný* v slovenčine nezodpovedajú). Druhý a tretí význam je aj vzhľadom na použité doklady prinajmenšom pritiahnutý. Vstup k nebadanému prechodu od významu „mrzký" k významu „zlý" sa už anticipuje pri známom básnickom zloženom prídavnom mene *špatnokrásny*, ktorému sa na prvom mieste pripisuje význam „zlý i dobrý".

Takéto zbližovanie našich dvoch i tak veľmi blízkych slovanských jazykov je nepotrebné, ba vo svojich dôsledkoch š k o d l i v é.

Vyslovil som vo svojom mene i v mene pracovníkov oddelenia gramatiky a štylistiky (výskum súčasnej slovenčiny) otvorené kritické poznámky k výkladovému slovníku súčasnej spisovnej slovenčiny. To neznačí, že by sme neuznávali, že v SSJ je stelesnené veľa dobrých výsledkov individuálnej a kolektívnej trpezlivej práce, že možno v ňom nájsť veľa informácií o lexikálnych prostriedkoch spisovnej slovenčiny, o ich význame, štylistickom zaradení a veľa materiálu na ďalší dôkladný výskum slovnej zásoby nášho národného jazyka.

I keď v kruhu kolektívu, ktorý je autorom SSJ, boli aj začiatočníci a jednotlivci s menej skúseným a menej vybrúseným jazykovým povedomím, sme presvedčení, že na základe toho istého východiskového materiálu, v tom istom čase, s tým istým pracovným úsilím bol by ten istý autorský kolektív mohol vypracovať z hľadiska normy a potrieb jazykovej kultúry slovník, ktorý by sme teraz ochotnejšie odporúčali verejnosti, keby sa bol mohol vo svojej práci oprieť o premyslenejšiu a dôkladnejšie realizovanú koncepciu. Vedúci kolektívu dr. Štefan Peciar mal pri tvorbe koncepcie diela v oveľa väčšej miere pripustiť uplatnenie iniciatívy autorského kolektívu.

A teda, i keď sa v okruhu jazykovej kultúry o SSJ opierať budeme, nebudeme môcť pracovať s ním bez výhrady a bez opravných vysvetľujúcich poznámok.

Pri všetkých výhradách, ktoré proti SSJ máme, odporúčame ho našej kultúrnej verejnosti; okrem toho, že poskytuje informácie o lexike nášho národného jazyka, je i spoločenským dokumenom a dokladom situácie v slovenskej jazykovede v posledných pätnástich rokoch.

Lexikografický kolektiv
ÚJČ ČSAV PRAHA[1]

SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA Z HLEDISKA SOUČASNÉ LEXIKOGRAFICKÉ TEORIE A PRAXE

V *Slovníku slovenského jazyka* (dále zkrac. SSJ) dostává slovenská lexikografie, slovenská jazykověda i slovenská kulturní veřejnost první základní dílo na úseku slovní zásoby, zpracované lexikografickými metodami a postupy, a zároveň mnohostrannou jazykovou příručku vůbec. Již vzhledem k tomu, že jde o první dílo toho druhu na Slovensku vzniklé, je třeba hned úvodem konstatovat, že jak kvantitativním zvládnutím materiálu, tak v jeho kvalitativní charakteristice dosáhli slovenští lexikografové pozoruhodných výsledků. Přitom se jim urychleným dokončením díla (I.–IV. díl vyšel v l. 1959–64, V. díl je připraven k tisku) podařilo odevzdat do rukou veřejnosti tuto žádoucí a potřebnou příručku včas a předstihli v tom i jazykovědce jiných slovanských národů; vždyť např. práce na slovinském slovníku je teprve v samých začátcích a ani Srbové a Charváti nemají dosud jednojazyčný slovník nové doby.

Náš posudek není zaměřen jednostranně z hlediska našich vlastních pracovních metod uplatněných při práci na *Slovníku spisovného jazyka českého* (dále SSJČ), a to vzhledem k poněkud odlišným podmínkám jeho vzniku a zčásti i cílům. Protože však oba naše slovníky vznikaly a dokončují se téměř paralelně a protože oba lexikografické kolektivy zvláště v přípravném stadiu byly v dobrých pracovních kontaktech,[2] pokládáme za užitečné nevyhýbat se konfrontaci obou slovníků tam, kde postup jednoho

[1] Jde o zkrácené znění posudku SSJ vypracovaného na žádost ředitelství Ústavu slovenského jazyka SAV lexikografickým kolektivem Ústavu pro jazyk český ČSAV za redakce M. Helcla, J. Filipce, J. Machače a Z. Sochové. Výtah z původního znění byl přednesen na smolenické lexikografické konferenci.

[2] Hlavním plodem této spolupráce byl známý *Lexikografický sborník* (dále citován pod zkr. LSb), Bratislava 1963, shrnující výsledky (celostátní) lexikografické konference v r. 1952; srov. však dále mj. i vzájemné posudky ukázek chystaného rukopisu – M. Marsinová, *Poznámky k ukázkovému sešitu Slovníku současného spisovného jazyka českého*, SR 19, 1954, 82–90, J. Zima, *K theorii a praxi chystaného slovníku spisovné slovenštiny*, NŘ 38, 1955, 32–38, a zprávu Z. Sochové o společných poradách lexikografických kolektivů, NŘ 37, 1954, 235–237.

nebo druhého považujeme za adekvátnější vzhledem k daným problémům. Ostatně oba slovníky (SSJČ v ještě větší míře) jsou postiženy stejným handicapem, totiž postupným vycházením, takže už z tohoto technického důvodu nelze mnohé uspokojivě dořešit; zejména není možná prohloubenější systematická konfrontace souvztažných a korespondujících jevů. Za této situace musíme tedy hodnotit relativní úroveň zpracování v rámci možností (konec konců i časových) a sami chápeme většinou své kritické připomínky jako podněty pro zlepšení díla v dalším vydání a v některých případech zase jako teoreticky orientované vytčení některých postulátů pro budoucí práci slovenských i českých lexikografů vůbec. Ve svém posudku se zaměřujeme na jednotlivé aspekty lexikografické práce a na jejich konfrontaci se současným stavem teorie jednojazyčné lexikografie v našich podmínkách. Přitom zde nejde ani tak o zřetel k přesnosti práce na jednotlivých heslech, ale spíše o zřetel k propracování příslušných vztahů mezi hesly, pokud tento zřetel mohl být uplatněn.

V první části posudku se zaměříme na připomínky k výstavbě hesel a k charakteristice heslových slov po stránce sémantické, distribuční a stylistické a všimneme si též zpracování terminologie.

Rozdělení heslového odstavce podle významů heslového slova a výklad významů, tzv. sémantická analýza, provádí se v podstatě stejným způsobem jako v našem akademickém Příručním slovníku a v SSJČ. Je zcela pochopitelné, že některé nové metody opírající se o stále se rozvíjející teorii významu nemohl ani SSJČ, ani SSJ v průběhu své práce použít. Avšak i při aplikaci týchž teoretických zásad tradiční lexikografie — jejichž mezer jsme si vědomi[3] — nacházíme v SSJ odlišnosti v postupu, které někdy mohou být odůvodněny metodicky, jindy však odůvodnění postrádají. Významové členění je v SSJ proti SSJČ někdy podrobnější, jde-li spíše o zřetel k denotátům než k designátům (např. heslo *křídlo* má sedm významových oddílů proti obdobným čtyřem v SSJČ, kde 5. oddíl je specifický), o zřetel k specializaci významů, v některých případech podle našeho mínění méně oprávněný, na druhé straně se setkáváme s postupem obráceným, např. sloveso *křičet* v SSJČ má pět významových oddílů proti jednomu oddílu *kričať* v SSJ, avšak distribuce ukazuje na mnohem podrobnější stavbu. V některých případech je podrobnější členění SSJ oprávněné, např. u hesla *chochol* rozlišuje SSJ v prvních dvou významových oddílech 1. odstávajúci chumáč vlasov (u ľudí), srsti (u zvierat) al. peria (u vtákov), 2. ozdoba z peria, srsti ... — proti zkreslujícímu zpracování v SSJČ, kde je zachycen jen druhý z těchto významů; nedopatřením ovšem je, že synonymum *kochol* uvedené v SSJ ve 4. významu není pak zpracováno jako heslo.

U přídavných jmen s významem kvantitativním a zvl. u adjektiv vyjadřujících značné rozměry, míru ap. uvádí SSJČ nejen význam značného rozměru, míry *(dlouhý* „mající velký rozměr na délku"), ale i význam určitého rozměru,

[3] Srov. zejm. kritický pohled na metodiku sémantické analýzy současné lexikografie v čl. V. Budovičové *K metodológii sémantického výskumu*, sb. Problémy marxistické jazykovědy, Praha 1962, 268—274. K autorčinu až negativistickému pohledu na současnou lexikografii vyslovil výhrady J. Machač v čl. cit. v pozn. 13, str. 74.

míry vůbec (*dlouhý* „mající na délku určitý udaný rozměr"). V SSJ se uvádí tento obdobný význam jen u hesla *široký* (jako odstín) a *starý:* 4. mající istý počet rokov (ovšem slovo *rokov* není dost vhodné: stáří je možno měřit i na měsíce, dny, ba i hodiny). U hesel *dlhý, hlboký, ťažký* není tento druhý význam uveden, ačkoli mezi příklady je (studňa hlboká 6 m).

Výklad významu, i když třebas proti jeho výstižnosti nelze nic namítat, může mít různou míru stručnosti a sevřenosti. Např. význam slova *rakva* vykládá SSJ takto: drevená al. kovová, obyč. ozdobná podlhovastá debna určená na pochovanie mŕtveho, umrlčia truhla; výklad SSJČ „schránka na tělo mrtvého" považujeme nejen za postačující, ale i vhodnější.

Způsobu vykládání pomocí předložky (o) se užívá v SSJ v několika funkcích, a to při výkladu významu heslového slova (např. *čert 2:* o zlej osobe...), při výkladu užití slova, zvl. přeneseného (*medveď:* pren. expr. o ťažkopádnom, neohrabanom chlapovi; *červ 1:* o slabom... tvorovi; *čert 1:* o škodlivých... veciach...) a dále k významem podmíněnému vymezení okruhu, třídy kontextových spojení, v kterých se heslového slova užívá, např. podmětu sloves, nositele vlastnosti u adjektiv aj. (*tenký 1:* o veciach, *2:* o ľuďoch, *3:* o hlase, zvuku, podobně u *hrbatý 1, 2.*, u *kukať:* pren. o veciach, *brechať:* o psovi a líšce, pren. expr. o človeku). Domníváme se, že tento způsob výkladu je vhodný právě jen v třetím případě, zatímco v prvých dvou, kde jde o pojmenování ve vlastním slova smyslu, na místě není.

Při výkladu významu příbuzných slov dochází někdy k nejednotnosti a k odchylkám, které nelze považovat za oprávněné a které narušují pohled na systémovost v slovní zásobě a nesvědčí ani o systematičnosti pracovní metody. Vyrovnání by zasloužily rozdíly ve výkladu slovotvorně i významově (a zvláště i abecedně) blízkých hesel, srov. např. *celokrajinský* × *celokrajový, alegát* × *alegovať* atd.

Příkladů takových drobných výkladových odchylek u příbuzných slov je mnoho, např. u *akrobacia* se užívá adjektiv obratný, smelý, u *akrobat, akrobatika* neobvyklý; u *balamuta 2.* adj. vymyslený, u *balamutiť* adj. nepravdivý; u 2. významu *administrácia* jde o správu fary, ale u *administrátor* farnosti; heslo *aglutinácia* má 2. význam (lingv.) s výkladem silně odlišným od výkladu u hesla *aglutinovať 2.*

Tomu, že konfrontace výkladů hesel slovotvorně, významově nebo věcně korespondujících byla v SSJ provedena dosti nedůsledně, nasvědčuje nejednotnost výkladů i v takových evidentních případech jako *algebra* × *geometria* × *aritmetika, akuzatív* × *nominatív, anión* × *katión, anóda* × *katóda, Antarktída* × *Arktída, antipasát* × *pasát, set 2* × *sada, primárny* × *sekundárny, biograf* × *kino, bilióntina* × *milióntina, alfa* × *beta* × *delta* × *sigma* apod. Zvláště lze předpokládat koordinaci u takových skupin heslových slov, jejichž paralelnost je zcela evidentní, např. u výrazů číselných, u jmen měsíců, dní apod. Nejednotnost výkladů i zpracování zvlášť vynikne, je-li u jednoho z heslových slov poukaz na slovo příbuzné (synonymum, antonymum apod.).

Při výkladech významu u adjektiv se užívá též pouhých předložkových spojení, např. *ahistorický* „bez histórie", *celistvý* „v jednom kuse", nebo i slovesa, např. *adoptívny* „vyjadruje vzťah medzi otcom..." Domníváme se, že pro výklad adjektiv je vhodná jen formulace užívající adjektiva, třeba i od pomocného slovesa („jsoucí ve vztahu") nebo obratu „takový, který je..." apod. — Dobré je rozlišení ve výkladu spojek: „spája členy výrazov..." a „pripája ..., vetu", ale někde to vyžaduje dalšího zpřesnění i po stránce významové.

Výklady u sloves jsou celkem stručné, ale většinou vcelku dostatečné; ve větší míře než v SSJČ se vykládá pomocí synonym. Avšak výklady u sloves prostých a příslušných předponových jsou někdy disparátní: prosté sloveso je vyloženo synonymy, předponové ještě navíc výčtem hlavních významových prvků; pokládáme za správný opačný postup. Vcelku se však zachovává zásada úsporného vykládání předponových sloves (podobně jako v SSJČ), že se totiž — pokud je to možné — vyjádří jen modifikující účast předpony, ale jinak se použije ve výkladu základového slovesa. Tak je tomu u *načesať, nakopať, nasypať, navaliť, oblepiť, orýpať, otrhať* atd. Řídčeji se vyskytují výklady tautologické (u *ocediť* se výklad opakuje jako u *cediť;* dále u *oplečkovať, osedlať, omyť, omočiť, ochladiť)* nebo naopak pro stručnost nepřesné (*ometať* se vykládá „utierať, čistiť (obyč. od prachu)", ale to je oprašovať; chybí „metením..."). Není zachycován rozdíl mezi základovým slovesem trvacím (nebo násobeným) a okamžitým, např. *oblízať* (několikrát) × *obliznúť* (jednou). Zvláštní pozornosti zasluhují výklady vidových dvojic[4], viz o tom dále.

Jednou z běžných lexikografických zásad je, aby slova užitá ve výkladu významu nebo jako synonyma byla také heslovými slovy slovníku. SSJ tuto zásadu vcelku dodržuje, upozorňujeme jen na některá opomenutí: U hesla *amonit* je výklad „druh trhaviny, nitramín", heslo *nitramín* však chybí; podobně není zařazeno *etylnatý* (ač je ho užito u *etylalkohol,* přitom *metylnatý* je uvedeno), *dimetylketón* (u *acetón*), *mydlovníkokveté* (u *netýkavkovité*), *bocianovitý* (u *ibis*), *primát* (u *opica*); *biga* je vyložena jako „voz s dvojzáprahom", *dvojzáprah* v hesláři chybí, podobně *dvojročie* uvedené u *biénium.*

Specificky a odchylně od SSJČ řeší SSJ otázku homonymie. Zpracování homonym není v úvodu k SSJ podrobněji vymezeno a vychází zřejmě z teoretických pozic slovenských jazykovědců v této otázce.[5] Jako homonyma jsou v slovníku označována nejen stejnozvučná slova, lépe slovní formy téhož slovního druhu se shodnými paradigmaty, mluvnickými vlastnostmi (vid) aj., nýbrž i podstatná jména různého mluvnického rodu (a životnosti), slovesa různého vidu, ba i slova různého slovního druhu. Slovenské stanovisko zejména k „nevlastním" homonymům (vzniklým sémantickým rozštěpením) považujeme za extrémní. Není zdravé přeceňovat úlohu homonymie ve slovníku, zvláště má-li sloužit širšímu okruhu uživatelů. Výkladové slovníky se tu častěji odlišují v pojetí i od slovníků etymologických. (Ovšem ani náš způsob zachycování homonymie není v mnohém domyšlený a důsledný.)

Homonymní pojetí sloves, která bývají vůči homonymii poměrně hodně rezistentní, a to zvláště sloves předponových, zachází daleko. Známá polysémičnost předpon, kombinovaná někdy i s polysémií základového slovesa, vede sice častěji k většímu oddálení jednotlivých významů předponového slovesa, řídčeji však k úplnému významovému rozchodu, a tudíž k samostatnému zpracování. Rozhodující tu bývá spíše etymologie slovesa než významy a funkce předpony. Přitom je snad vhodné všimnout si zajímavé okolnosti, že slovenský pravopisný princip psát foneticky předpony *s-* a *z-* (ve srovnání s českým principem převážně sémantickým) by snad vedl k předpokladu, že ve slovenštině se za homonymní budou pokládat některé slovesné dvojice, které v češtině jsou buď pouze

[4] Srov. Z. Zochová, *Slovesný vid s hlediska slovníku,* NŘ 38, 1955, 280—290.

[5] O rozdílných stanoviscích k této otázce svědčí již diskuse na bratislavské lexikografické konferenci, srov. referát Ľ. Ďuroviče *Homonymá v slovníku* a diskusi k němu, zvl. shrnující výklad M. Helcla, LSb, 63—81.

homofonní, ale zachovávají si svou grafickou samostatnost (např. *sběhnouti se — zběhnouti se, stlouci — ztlouci, strhati — ztrhati*), nebo jsou rozlišeny graficky i zvukovou realizací *(směnit — změnit, svolat — zvolat)*. V těchto případech SSJ naopak homonymii nezachycuje: u *stlcť* je 1. spojiť... 2. expr. (koho) zbiť, nabiť..., u *strhať* je 1. sňať... 2. expr. poškodiť, zničiť 3. (koho) umoriť. Je to pochopitelné, protože slovenský fonetický způsob psaní setřel rozdíly ve funkcích a významech obou předpon, ale je to nedůsledné při detailním vydělování homonym jiných (např. pět homonym slovesa *natočiť* a dokonce homonymní rozlišování předmětového a bezpředmětového slovesa *skončiť*).

Platí-li o různých stránkách lexikografické práce, že nemohou být plně postiženy v abecedním slovníku vycházejícím po částech, platí to tím spíše o s y n o n y m e c h, zvláště nemůže-li se lexikografické zpracování opřít o jejich adekvátní teorii.[6] Se synonymy se potkáváme na různých rovinách lexikografické práce, na rovině výkladu významu, u jednotlivých kontextových užití slov, u frazeologie a u terminologie.

Synonyma jako jednotky dané jistou sémantickou, kontextovou, stylistickou a gramatickou oblastí se jen zřídka po všech těchto stránkách kryjí navzájem i s heslovým slovem a jejich zpracování vyžaduje diferencující přístup. Je třeba diferencovat mezi synonymy systémovými a kontextovými a je třeba srovnávat a diferencovat synonyma, pokud jde o všechny jejich uvedené aspekty.

Systémová synonyma se uvádějí ve slovníku především vedle výkladu významu nebo místo výkladu. Mezi výkladem jakožto prostředkem metajazykové identifikace invariantního významu slova a synonymy, která jsou specifikujícím a konkretizujícím ekvivalentem slova v daném významu, tedy vlastní jednotkou jazyka, je jisté dialektické napětí vyplývající z rozdílnosti funkcí obou těchto složek.[7] Proto je SSJČ z důvodů metodické čistoty odděluje, takže synonyma následují až po výkladu. V SSJ se poměrně často užívá prostředků obojího typu promiskue a nejednotně, a to buď v posloupnosti výklad — synonyma (srov. např. *stred*[1] 4, *súbežný* 1) nebo synonyma — výklad (srov. *chápať*[1] 2, *paralelný* 1, *šibal*) nebo dokonce synonyma — výklad — synonyma (srov. *súriť* 1: pobádať, pohýnať, nútiť, naliehavo vyzývať, obyč. k rýchlemu al. rýchlejšiemu konaniu, naliehať na niekoho).

Užívání synonym místo výkladu je v slovnících zcela na místě u slov a významů příznakových, nářečních, zastaralých, expresívních, řídkých aj. Přitom platívá, že se slovo příznakové uvádí na slovo stejného významu buď s týmž příznakem, nebo podle zásady zobecnění na synonymum běžné, neutrální, základní. V SSJ však jsou poměrně časté případy, kdy se běžné slovo uvádí na hovorové, slova prostě expresívní na expresívní výrazy z nižších stylových

[6] Poznámka terminologická. Synonymum se definuje v SSJ jako „slovo rovnoznačné s iným slovom, ale odlišné zvukovou podobou". Tato definice není zcela přesná, protože odlišné zvukově (zčásti) jsou i slovní varianty *(naďabiť* i *naďapiť, poondieť sa* i *poondiať sa)*, a není ani správná, protože i SSJ uvádí synonyma typu *nacickať sa — nacicať sa, nacionál — nacionalista, neverec — nevęriaci, rovnozvučný — rovnozvuký, stred*[2] predl. — *uprostred, nacelkom — celkom, synchrofázotrón — fázotrón*, tedy synonyma slovotvorná.

[7] SSJČ věnoval otázce synonym nepoměrně více pozornosti. Svědčí o tom zejm. monografická práce J. F i l i p c e, *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*, Praha 1961, která vznikala paralelně již při práci na Příručním slovníku a pak i SSJČ a stala se teoretickou bází pro lexikografické zpracování této důležité složky v SSJČ.

vrstev, např. *šibal — figliar, huncút* (hovor.), *lapaj* (expr.), *potmehúd* (expr.); *lapaj 1* expr. — *figliar, loptoš* (pejor.), *naničhodník* (pejor.) aj.

Při použití synonym může dojít také k významové nepřesnosti, popř. k nepřesnosti v distribuční charakteristice. Významová nepřesnost vzniká např. tím, že heslová slova se vykládají mnohoznačnými synonymy; např. *aberovať* nedok. i dok. — odchyľovať sa, odchýliť sa, odkláňať se, odkloniť sa, ale sloveso *odchýliť sa* má tři významy, *odkloniť sa* dva. Tato nepřesnost se jen zčásti odstraňuje uváděním více synonymických ekvivalentů, které se navzájem určují, pokud jsou jednoznačné, a uváděním dokladových spojení.

V SSJ se vždy plně nevyužívá existujícího bohatství jazyka a neuvádějí se vždy možná synonyma typická. Tím se do jisté míry zkreslují vztahy mezi lexikálními jednotkami; srov. *súbežný 1:* majúci, tiahnúci sa rovnobežne, paralelne vedľa seba, rovnobežný. Zde není uvedeno *paralelný*, ačkoliv v hesle *paralelný 1* je registrováno *rovnobežný;* podobně u *súbežne 1* není uvedeno *paralelne*, je však u *súbežne 2* (súčasne, zároveň paralelne); *paralelne* však tento význam současnosti neuvádí *(paralelný 2* též ne). Tato otázka tedy zároveň souvisí s otázkou sémantické propracovanosti hesel. Vystižení synonymických vztahů může posloužit jako kritérium jednotnosti a důslednosti zpracování hesel, která jsou významově blízká. Opomenutí a nedůslednosti v tomto směru vedou nutně k zkreslování; např. u *špecifický* není uvedeno *osobitný 4, osobitý* (naproti tomu u *špecifickosť* je uvedena *osobitnosť),* ani *charakteristický,* ktoré je uvedeno u *príznačný* — vedle jiných možných synonym kontextových. Zejména překvapí, že nejsou uvedena některá evidentně běžná synonyma; srov. např. *abecedár*[1] *— šlabikár, abonent — predplatiteľ, ateista — neverec.*

Příležitostně se užívá v SSJ také opozit, antonym (v úvodu k Slovníku se o nich nemluví). Jsou uvedena např. u *studený 1* (teplý); *horný 1* (dolný), 2 (spodný); *suchý 1* (mokrý); *tupý 1* (ostrý); *ťahký 1* (ťažký). Najdeme i opozita kontextová, např. u *mastný 1* (chudý: mäso, piesok; suchý: vlasy, pleť). Jinde však opozita scházejí: u *dobrý* (zlý), u *pekný* (škaredý). Nebývají také uvedena opozita i v dalších významech. Např. srovnáme-li *tupý — ostrý,* odpovídají si víceméně významové oddíly 3—7, 4—6, 5—9, 6—10 aj. Opozita se tedy stávají také prostředkem a kontrolou významové stavby heslových slov.

Závěrem je možno k lexikografickému zpracování a uvádění synonym říci, že SSJ si nekladl maximalistické cíle. Úroveň zpracování synonym však odpovídá podmínkám a možnostem vytvoření SSJ v dané době a bude dobrým a užitečným základem další lexikografické i teoretické lingvistické práce.

Významnou složkou hesla je e x e m p l i f i k a c e, a to tím spíše, že Slovník slovenského jazyka je slovníkem příkladovým, nikoli citátovým.

Při posuzování této stránky díla třeba připomenout, že autorský kolektiv si byl od počátku dobře vědom toho, že exemplifikace má pro slovník toho typu, jako je SSJ, pro jeho úroveň a vědeckou i praktickou cenu nemenší význam než vlastní sémantická analýza. Svědčí o tom i obě průpravné stati v lexikografickém dvojčísle Slov. reči,[8] věnované teorii a praxi tehdy připravovaného Slovníku a zabývající se z velké části právě otázkou exemplifikace. Avšak naše sondy provedené v SSJ vzbuzují naopak dojem, že teoretické zásady vyjádřené v zmíněných dvou článcích se nepodařilo realizovat ve zcela uspokojivé míře.

[8] V. B u d o v i č o v á, *Z teórie a praxe jednojazyčného slovníka,* SR 19, 1945, 65—74; E. S m i e š k o v á, *Exemplifikácia a frazeológia v jednojazyčnom slovníku,* tamtéž, 74—77.

Na první pohled je zřejmé, že míra literárních citátů přesahuje daleko zásadu, že příkladový slovník dokládá citáty jen taková užití slov, která se z hlediska současné slovní zásoby jeví jako zvláštnost a zaznamenávají se v slovníku zpravidla z důvodů informativních. Vytčená zásada, že jádrem exemplifikace jsou volná (typická) spojení, je zvláště v některých partiích Slovníku — různým způsobem překračována. U slov a významů zcela běžných, stylisticky neutrálních exemplifikace běžnými spojeními zcela chybí a je nahrazována citáty, srov. např. *stupeň, slabý 1, kýžený, úryvkovitý, úryvkovitě, úsad, usadlý*[1], *usadlý*[2] *nariadiť 1, urýchliť, sledovať 1, slepiť, slepnúť, sliediť, sympatizovať* atd.; jindy jsou vedle běžných spojení uvedeny další nadbytečné citáty nebo se citují se zkratkou autora spojení běžná, typická; srov. např. *urputný:* u. boj (bez autora, ø), u. zápas (Švant.); *schod:* Alina utekala dolu schodmi (Jégé); úzke kamenné schody viedli do polovice veže (Vaj.); drevené s-y (ø); vylámané schody na chór (Vans.); vystupovali točivými schodmi (Jaš.); dále následují opět běžná spojení — strmé, pohyblivé, ... s-y — promiskue s dalšími citáty; *stužka:* s. do vlasov (Janč.); s. do vrkoča (Taj.); s. do čepca (Kuk.); klobúk s belasou stužkou (Bodic.); Kraj sukne má prizdobený širokou stužkou pestrých farieb. (Fig.); strihal súkno na úzučké stužky (Kuk.); *stúpenec:* s. mieru (ø), s. revolúcie (Mráz), s. politickej strany (Jil.), s. socialistického realizmu (Lajč.), bol horlivým stúpencom Štúrovým (Vans.), získam v tebe ďalšieho žiaka či aspoň stúpenca (Záb.).

Je pravda, že doklady na realizaci heslových slov v citovaných literárních kontextech u těchto hesel vhodně přispívají k ilustraci daného významu, ale z hlediska metodologické čistoty a z hlediska celkového profilu díla nelze považovat tento postup pouze za nedůslednost formálního rázu. Je tím totiž porušován jeden ze základních principů výstavby hesla, postup od obecného k zvláštnímu, od běžného, uzuálního k individuálnímu, a tak do určité míry zkreslován obraz o kontextovém využití jednotlivých slov.

Relativně větším nedostatkem je pak ovšem to, že naopak některá slova řídká, dialektismy, archaismy a jiné zvláštnosti citátem, popř. zkratkou autora opatřeny nejsou; v těchto případech má však být právě citátem, popř. zkratkou naznačen důvod, proč bylo příslušné slovo (nebo jeho význam) do Slovníku vůbec zařazeno; srov. např. *celec 1, celer, húser*[1], *kyptoš, krenkovať sa, mašura, myšilov, obodz, šilingľa, šušlačky, urýchlený 2, švandrkať, švandrkovať* aj. Padají-li tyto nedostatky na vrub lexikálního archívu, pak je třeba ze slovenské strany posoudit, zda uvedená slova do Slovníku vůbec patří.

SSJ se snaží v některých případech o paralelní, korespondující zpracování synonym a antonym, popř. slov vzájemně spolu souvisících z hlediska významového obsahu. V těchto případech se ovšem význam exemplifikace ještě zvětšuje, neboť je vlastně hlavním prostředkem k naznačení diferencí v kontextovém (jazykovém i tematickém) uplatňování příslušné lexikální jednotky. Neodůvodněné rozdíly v exemplifikaci při takovémto konfrontačním zpracování sémantickém jsou pak v slovníku zvláště nápadné a zkreslují skutečný stav; srov. např. *silný — slabý* (v prvním významu); paralelnímu výkladu by měla odpovídat i paralelně zpracovaná exemplifikace, avšak zatím co základní význam adjektiva *silný* je exemplifikován vhodně vybranými typickými spojeními, dokládá se adjektivum *slabý* výlučně citáty (o frazeologii viz dále); naproti tomu správně jsou např. zpracovány synonymní dvojice *úzky — široký, šírka — dĺžka* aj. Za povšimnutí stojí též různý přístup k exemplifikaci adjektiv označujících barvy: *biely, modrý* je bohatě exemplifikováno spojeními jako *b-a farba,*

b. kvet, b-e šaty, b. obrus, b-e zuby . . ., m-é oči, m-é nebo, m-é šaty . . ., naproti tomu např. *červený, čierny* se omezuje téměř výhradně na přirovnání: *č. ako ruža, ako rak, ako krv, ako kalina, malina . . .*, *č. ako havran, ako kavka, ako noc . . .*

Výhrady k zpracování exemplifikace zde uvedené nemají ovšem paušální charakter a netýkají se zejména všech partií Slovníku. Z nedostatků, na které jsme zde však v řadě příkladů upozornili, vyplývá, že exemplifikace bude jednou z těch oblastí, na kterou autorský kolektiv při dalším tříbení díla pro druhé vydání jistě soustředí zvýšenou pozornost. Je třeba vycházet z toho, že příkladový slovník („středního rozsahu") je ve vývoji jednojazyčné lexikografie vyšším typem než slovník citátový.

SSJ vychází právem ze zásady, že slovní spojení, která fungují jako víceslovné lexikální jednotky, nepatří k vlastní exemplifikaci.[9] Protože však mezi (typickými) volnými spojeními a ustálenými spojeními je plynulý přechod, vzniká při jejich identifikaci a eventuální další specifikaci řada lexikografických problémů. Teorie sama přináší dosud jen obecná schémata, která v konkrétní lexikografické práci s mnohotvárným materiálem nelze s úspěchem aplikovat.[10]

I tu se ukazuje velká přednost příkladového slovníku (proti slovníku citátovému), že může vůbec přistoupit alespoň k materiálovému shrnutí této specifické součásti slovní zásoby. To SSJ se zdarem uskutečnil. Zachycuje v hojné míře jednak sdružená pojmenování (terminologická i neterminologická), při čemž (na rozdíl od SSJČ) naznačuje vhodným umístěním v heslovém odstavci, že jde o typ víceslovných lexikálních jednotek, které mají k spojením volným nejblíže, zachycuje dále přenesená ustálená spojení a frazeologické a idiomatické jednotky různého typu.

Vnitřní třídění a klasifikace vlastních víceslovných lexikálních jednotek není ovšem v SSJ vždy důsledná a jednotná, avšak to je při náročnosti tohoto úkolu a při dosavadní průběžné práci zcela pochopitelné. Samo shrnutí materiálu bude dobrým východiskem jak pro práci teoretickou, tak pro další prohloubenější zpracování lexikografické.

Z obecnějších připomínek uvádíme především toto:

Z dosavadního zpracování v SSJ není patrno, že celé řady přenesených ustálených frazeologických spojení se zároveň (primárně) užívá i v základním (původním, nepřeneseném) významu. SSJ např. zařazuje do frazeologie (za tzv. hřebík) taková spojení jako *robiť niečo ľavou rukou, prijať niekoho do cechu, päť minút pred dvanástou, o päť minút dvanásť* atd., ačkoliv jde především o volná spojení, která mají (sekundární) přenesený význam „frazeologický". Třeba ovšem připomenout, že v některých obdobných případech je primární užití jen potenciálně možné (*sypať niekomu piesok do očí, zodrať si ruky po lakte*

[9] Srov. *Informácie pre používateľov*, SSJ § 32 a dále i čl. cit. v pozn. 8, zvl. str. 70 n.

[10] Známá Vinogradovova klasifikace frazeologických jednotek z čl. *Ob osnovnych tipach frazeol. jedinic v russkom jazyke*, sb. A. A. Šachmatov 1864—1920, Moskva—Leningrad 1947, 339—364, která byla zvl. v SSSR podnětem pro desítky monografických prací speciálních i častým východiskem pro lexikografické pokusy o diferencovaný přístup k zpracování frazeologie i u nás (srov. zvl. články v LSb, 101—116), je jen velmi obecným schématem, jehož aplikace při vlastní lexikografické práci v konfrontaci s celou slovní zásobou zdaleka nestačí k adekvátnímu vystižení této složky slovní zásoby.

apod.), pak lze s postupem SSJ souhlasit. V případě prvním však jde o zkreslující pohled.

SSJ zařazuje v některých případech do frazeologie taková spojení (zejména slovesná), v nichž jde o užití určitého slova (slovesa) v novém, specifikovaném, často plně lexikalizovaném významu; srov. např. *bije, odbilo dvanásť hodín; hlava mu padá, padať únavou, vyvaliť, vytrešťiť ... oči* atd. (přitom však naopak vyděluje jako specifický význam slovesa *padať 11* „dostávať sa do istého stavu": padá do mdlôb ..., ačkoli zde jde spíše o ustálené spojení).

Hlavní potíž je se zpracováním slovesných frazeologických spojení; některá z nich lze považovat za složená ze slovesného základu a vlastní frazeologizační jednotky (zvláště tehdy, je-li slovesa, často variabilního, užito v základním, nepřeneseném významu, nebo má-li sloveso velmi široký význam, popřípadě jen funkci gramatickou); odtud plyne pak různé chápání i různé, nejednotné zpracování obdobných spojení, např. *dať niečo za babku, za facku, nedá, nedal by niečo, niekoho ani za celý svet* uvedeno ve frazeologii, *predať niečo za babku, za fajku tabaku, za misu šošovice* uvedeno sub *predať* v běžné exemplifikaci; v hesle *kúpiť* tato spojení uvedena nejsou, ale je zde *kúpiť niečo za päť prstov* „ukrást", a to ovšem nesporně jako frazeologické spojení.

Ustálená přirovnání s *ako* SSJ obvykle nezařazuje v hesle do skupiny frazeologie, a to zřejmě tehdy, je-li motivace přirovnání zcela průhledná: *oči ako trnky, ako plánky, ako myš, silný ako buk, ako lev, modrý ako nebo, nasršený ako osa.* Avšak zaregistrované případy *slabý ako mucha, vyzerá, chodí ako múmia, mlčí ako ryba, ako hrob,* uvedené ve frazeologii, svědčí o tom, že lexikografické pojetí těchto ustálených přirovnání v SSJ kolísá (*slabý ako mucha* je kromě toho sub *mucha* v běžné exemplifikaci, ačkoliv by tomu mohlo být leda naopak). Při širokém chápání frazeologie, jež se v SSJ projevuje, bylo by patrně vhodnější uvádět většinu těchto přirovnání vzhledem k jejich ustálenosti, konvencionálnosti a frekvenci v oddíle frazeologie, rozhodně však jednotněji a důsledněji (podobné kolísání je i v SSJČ).

SSJ kolísá též v zařazování sdružených pojmenování typu adj. + subst., srov. např. *palácový prevrat, pekelný stroj:* pod adj. ve frazeologii, pod subst. v běžné exemplifikaci (pod *prevrat* není); *čierna kniha* ve frazeologii (*biela kniha,* dipl., není), *biela garda, Biely dom* aj. mezi terminologickými sdruženými pojmenováními, *Červená armáda* s ostatními spojeními téhož okruhu jako exemplifikace samostatného významu (právě na rozdíl od *biely* „bělogvardějský, kontrarevoluční"), *Červený kríž* v samostatném významu atd. I zde by se mělo postupovat důsledněji, především nejde v těchto případech o spojení frazeologická.

Podrobná vnitřní excerpce SSJ odhalí nejen nedůslednosti ve zpracování frazeologie, ale také ve výkladech významů jednotlivých spojení. Je správné, že SSJ uvádí frazeologii pod hesly všech podstatných komponentů, a to obyčejně i s výkladem, ovšem za tohoto předpokladu je jednotnost výkladů nezbytná.

Ve výkladových slovnících posledního desetiletí zjišťujeme stále silnější tendenci k detailní diferenciaci stylistické, tendenci pochopitelnou vzhledem k tomu, že stylistická charakteristika má pro analýzu slovní zásoby a její konkrétní lexikografické zpracování zásadní význam. Při tom některé současné slovníky zacházejí při diferenciaci kritérií až do nezvládnutelné minuciózności (např. Słownik języka polskiego má 15 kvalifikátorů jen pro oblast expresivity). Autoři SSJ nezašli do takových krajností, vytvořili pro potřeby Slovníku takovou soustavu stylistických kritérií, kterou je možno v naprosto

dostačující míře postihnout stylistickou příznakovost slov z hlediska spisovnosti, citového zabarvení, z hlediska dobového výskytu i z hlediska frekvence.

SSJ označuje jako stylisticky příznaková: 1. slova nespisovná (nářeční, krajová, lidová, slova z nižší hovorové vrstvy a slova vulgární); 2. slova charakteristická pro určitý styl spisovného jazyka (slova hovorová, knižní, básnická, odborné názvy, slova publicistická a slangová); 3. slova expresívního charakteru (prostě expresívní, pejorativní, ironická, posměšná, žertovná, familiární, hypokoristika a slova dětské mluvy); 4. slova zastaralá a archaická. Frekvence slova není pojata (v základní koncepci) do stylistické charakteristiky, řídký výskyt slova je však zachycován a označován zkratkou *zried.*

Přesnosti stylistického určení slova přispívá kombinace stylistických kvalifikátorů: *bás. zried., bás. zastar., kniž. zried., kniž. zastar.* atd.

Vedle jednotlivých vymezených skupin nalézáme jen v seznamu zkratek, nikoli však v rozvrhu stylistických charakteristik, i zkratku *argot.* (pro výrazy argotické) a *zjem.* (pro výraz zjemnělý). Obě tyto zkratky by však bylo možno zařadit do plánu stylistických charakteristik; slova argotická do skupiny první (tj. do slov nespisovných) a slova zjemnělá do skupiny třetí (tj. mezi slova expresívní povahy).

Rozlišování slov prostě zastaralých a archaismů není z formulace v úvodu slovníku zcela jasné. Slovník tu chce zřejmě vést hranici mezi výrazy spjatými jen se staršími (klasickými) literárními texty a takovými staršími výrazy, kterých se užívá i v současnosti, ale které mají buď po formální nebo obsahové stránce archaický ráz. Tato hranice je ovšem velmi plynulá, a i příklady uvedené v úvodu nelze jednoznačně interpretovat.

Správnost zařazování slov do určitých stylistických oblastí nemůže být ovšem předmětem naší recenze. Jazykové povědomí uživatele jiného jazyka, i když tu jde o jazyk blízký objektivně i citově, neskýtá k tomu dostatečné záruky.

Omezujeme se proto jen na tyto připomínky:

Významy slov, které vznikly přesuny pojmenování z oblastí vzájemně značně odlehlých a u nichž v silné míře vystupuje do popředí rys nápadnosti, měly by být označovány jako expresívní;[11] srov. *alarmovať* — označeno jen přen. „burcovať": a. lekárov do boja proti tuberkulóze (mělo by být charakterizováno stejně jako *bombardovať,* které ve svém druhém, přeneseném významu jako expresívní označení je); také *bahno* označeno jen přen. „nemravnosť, neresť, úpadok" (naproti tomu *brloh 3* expresívní je); obdobně by tomu snad mělo být i u hesel: *barbar* ve významu „nevzdelaný, hrubý, surový človek", *barón* „o človeku, ktorý hrá veľkého pána", *biblia* v přen. významu „čo al. kto má veľkú vážnosť".

Nedůslednostem v stylistickém hodnocení týchž frazeologických spojení na různých místech abecedy lze se těžko v úplnosti ubránit; disparátní kvalifikace však svědčí o určité labilnosti kritérií; srov. např. *baba 1:* hovor. obyč. pejor. Kde čert nemôže, tam pošle starú babu (prísl.); — *čert:* žart. Kde čert nemôže, tam pošle, podstrčí babu; *brucho:* hovor. plaziť sa pred niekým po b-u; *plaziť sa:* pejor.

Zvláštní otázkou je hodnocení starších literárně doložených bohemismů, které byly do slovníku zařazeny z informativních důvodů, i těch, které do slovenštiny pronikly později, avšak ani tu se nelze obejít v prvé řadě bez slovenského jazykového povědomí.

---

[11] Srov. J. Z i m a, *Expresivita slova v současné češtině,* Praha 1961, zvl. str. 51 n.

Významné místo v SSJ zaujímá terminologie. Podle informací v úvodu zachycuje SSJ „dnešnú terminológiu okrem úzko špeciálnych termínov". Srovnání se SSJČ i s několika terminologickými slovníčky SAV[12] (které jsou vedle základní excerpce jedním z hlavních pramenů pro výběr odborné terminologie) ukazuje, že zpracovatelé Slovníku tuto základní směrnici vcelku s úspěchem dodrželi. Uvádějí zpravidla jen termíny běžně užívané a speciální odborné názvy nezaznamenávají. Rozsahem zpracované odborné terminologie se SSJ od SSJČ příliš neliší.[13] Na první pohled je pouze zřejmé, že uvádí méně odborných názvů především z botaniky a zoologie a v menší míře přihlíží ke kulturně historickým reáliím. Nedostatkem je ovšem to, že nebylo dostatečně přihlédnuto k terminologii nových důležitých oborů, jako je např. teorie informace (zčásti to ovšem nebylo možné); vedle samého souslovného pojmenování tohoto oboru chybějí i příslušné termíny jako *informace, kanál, redundance, signál, šum* atd. To by bylo potřebné a snadno možné napravit ještě v chystaných dodatcích.

I pokud jde o výklad odborných názvů, opírá se SSJ podle možnosti o zmíněné terminologické slovníčky, přizpůsobuje je ovšem svým potřebám. Uvádí zpravidla výklady kratší a v obecnější formě, a to zvláště u termínů matematických, chemických a fyzikálních; v některých oborech, zejména u odborných názvů hornických, neodůvodněně však přejímá téměř doslovné znění výkladů z hlediska slovníku a jeho potřeb terminologicky i věcně přetížené (srov. např. *artézska studňa, sýpka*[2], *sadzačka*[3]).

Na rozdíl od SSJČ sleduje způsob výkladu v SSJ s mnohem menší důsledností jazykovou motivovanost termínů; srov. např. výklady slov *funkcionalizmus* a *expresionizmus;* zatím co v prvním případě je motivace naznačena („v umení a vo vede smer prihliadajúci na úlohu, na funkciu, na účel niečoho"), omezuje se v druhém případě výklad spíše na ideologické hodnocení, a to dosti sporné („reakčný idealistický smer v umení a v literatúre zakladajúci sa na krajnom individualizme a subjektivizme"). U odborných názvů jako *karnalit, karter, ohm, ampér, siemens* aj. postrádáme poukaz k tomu, že jde o názvy vytvořené z osobních jmen.

Při výkladu termínů z téhož slovního základu užívá SSJ jen v menší míře toho postupu, při němž se termínu explicitně vyloženého využívá k výkladu dalších slov téže skupiny. Je to postup nejen úsporný, ale pro jazykový slovník i adekvátnější, neboť umožňuje naznačit mezislovní vztahy sémantické i slovotvorné (srov. např. *rektifikácia — rektifikátor — rektifikovať* a naproti tomu *sekrét — sekrécia, sublimácia — sublimovať).* V některých případech výklady SSJ neodůvodněně zužují a omezují platnost některých termínů na jeden obor (srov. např. heslo *anatómia, destilácia, diagonála, distorzia, kalcifikácia* aj.).

SSJ používá bohatěji diferencovaného souboru zkratek pro jednotlivé vědecké i praktické obory než SSJČ. To má své výhody pro jednoznačnější zařazení termínu k příslušnému oboru, popř. i pro úsporné naznačení tematického okruhu, v kterém se slovo uplatňuje. Na druhé straně však specifikovanější diferenciace oborů vede při průběžném abecedním zpracování slovníku nutně k neodůvodněným rozdílům a nedůslednostem; srov. např. *slieňovatka* geol. — *rendzina*

[12] Zejména bylo užito pro srovnání těchto slovníčků: *Banícky terminologický slovník,* 1955, *Terminológia anorganickej a fyzikálnej chémie,* 1956, *Terminológia organickej chémie,* 1958, *Terminológia elementárnej matematiky,* 1957.

[13] O výběru a zpracování terminologie v jednojazyčném slovníku (právě se zřetelem k SSJČ) srov. čl. J. Machače *Odborná terminologie ve výkladovém slovníku,* Československý terminologický časopis 3, 1964, 65—78.

...dol., *rýchlostná skriňa: r.* aut., *s.* stroj., *slovacikum, slovenikum, bohemikum* ...ol. — *bohemizmus ø, čechizmus, germanizmus* lingv. atd.; nedůsledně je rozlišováno užívání zkratek lek. a anat.: *panenská blana* lek. — *hymen* anat., *sekrécia, seróza, bulbus* lek. — *abdukcia* anat., atd.

K této nejednotnosti v klasifikaci oborové příslušnosti přistupuje i nejednotnost a nevyváženost výkladů souřadných, popř. synonymních termínů; např. *atlas* je jen „druh hedvábu", zato *satén* je „lesklá tkanina používaná na bielizeň, kapany i ženské šaty, najmä do spoločnosti"; srov. podobně výklady názvů chem. prvků, minerálů, druhů tiskařského písma, synonymní dvojice jako *iniciácia — roznet* aj.

Nestejnorodým dojmem působí zejména zpracování botanické a zoologické nomenklatury. Výklady některých názvů zachycují správně znaky závažné z hlediska jazykového a sémantického, např. vlastnosti, pro které se pojmenování rostlin n. živočichů stalo základem pro přirovnání, frazeologické využití ap. (*lipa, gazela, pstruh, nezábudka, medveď, osol*), obsahují poukaz k motivaci (*netýkavka, lykožrút*) atd., avšak je tu i celá řada bot. a zool. názvů vykládána jen per genus (jako např.: okrasná rostlina, lesný vták, druh ovocného stromu, druh morského vtáka ap.). Přitom se tu slova druh užívá ve významu obecném; SSJ vůbec nepostihuje, že jednoslovné bot. a zool. názvy označují v nomenklatuře těchto oborů rod jakožto základní systematickou botanickou a zoologickou jednotku. I uvádění mezinárodních latinských vědeckých názvů je nedůsledné: buď se uvádí v závorce za slovenským dvouslovným názvem druhu (a to — neznámo proč — kurzívou jako příklad), nebo následuje za popisem druhu lat. název rodu (*breza, macarát, pavián*), popř. druhu (*muflón*); v některých případech není lat. název uveden vůbec (*jabloň, sasanka, albatros, pavián, kôň* aj.); leckdy se vyskytne i individuální postup jiný (srov. *mäta, skokan, mačka, aligátor, bahník, pica, ibis*). Zdá se, že snad jednotné zpracování tak homogenní oblasti, jako je bot. a zool. nomenklatura, nebylo ani zamýšleno.

Souhrnně lze říci, že dobrý reprezentativní výběr odborné terminologie v SSJ by měl být při dalším eventuálním vydání díla i redakčně adekvátněji zpracován; tím bude význam terminologické složky slovníku ještě posílen.

Další část připomínek se týká zpracování některých slovních druhů, jejichž lexikologická problematika má mnoho styčných bodů s jejich problematikou gramatickou. Zde je úkolem slovníku zásadně rozlišovat lexikálně sémantickou stránku jednotlivých jazykových jevů od jejich kategoriálních vlastností gramatických.

Specifickou otázkou je lexikografické zpracování sloves. Slovesa tvoří značnou část slovní zásoby jazyka a způsob jejich zpracování ve slovníku mívá vliv na jeho rozsah.

Na prvním místě v pořadí důležitosti jsou *vidové dvojice*,[14] jejichž slovníkové zachycení má významný aspekt teoretický i praktický. Oba slovníky se snaží určitým způsobem postihnout vidovou souvztažnost, ale liší se jak v teoretickém východisku, tak v konkrétním zpracování. SSJ uvádí patřičný prostě vidový protějšek ke každému významu přímo v hesle, a to u obou vidů, ale základní koncepce je teoreticky částečně neujasněná a nevyvážená a z toho vyplývá mnoho neodůvodněných nejednotností a nedůsledností.

[14] Srov. čl. Z. Sochové, cit. v pozn. 4.

Nedost přesná formulace v úvodních informacích (podobná nepřesnost je i v úvodu SSJČ) snad přispěla k tomu, že prostá vidovost zde překračuje hranici své gramatické funkce.

Jako vidovou dvojici zpracovává SSJ i jediný typ příponového zdokonavování *(báchať 1 — bachnúť 1, ďobať — ďobnúť, cinkať — cinknúť* atd.), a zanedbává tím významový rys okamžitosti, považovaný za slovníkový (stejně tak SSJČ). Vzhledem k tomu, že SSJ zpracovává každé sloveso těchto dvojic samostatně, opakuje u obou výklady i doklady, nebyla zřejmě ani snaha po úspornosti důvodem k této nepřesnosti.

Složitější je otázka perfektivizace předponové. Prostá perfektivizace se děje jednak v rovině čistě gramatické, jednak v rovině lexikálně gramatické, předponami tzv. řadicími, s oslabeným lexikálním významem, které však nemění v zásadě slovní význam slovesa, pouze jej modifikují. Slovesa odvozená takovými předponami lze chápat jako prostě vidové protějšky (nebo též vidové formy) základních prostých sloves nedokonavých. Perfektivizace lexikální vytváří naopak samostatná slovesa, nové slovníkové jednotky. SSJ registruje jako prostě vidové i předpony lexikální, sice zřídka ty, které mění reálný význam základu (srov. u *krútiť, kryť, kysnúť),* ale často ty, které vyjadřují různé fáze průběhu děje, velkou nebo malou míru děje nebo distributivnost: *za-* (omezené trvání děje) u sloves zvuků i jiných, jako *cilingať, búchať, búriť, cigániť*[2], ale ne už u *čvirikať; roz-* (počínací) k *búriť sa 3; po-* (malá nebo velká míra děje) u *kochať sa; na-* (velká míra děje) u *fabrikovať* (tak vyloženo i pod *nafabrikovať);* u *citovať* je prostě vidovou předponou i *od-* vedle uvedené *za-*). Jindy prostě zdokonavující předpony naopak slovník neregistruje: u *hľadať* chybí *vy-,* alespoň k některým kontextům; u *tajiť* chybí *s-,* ač *stajiť* je uvedeno jako vzor pro čistě vidovou funkci v souborném hesle předpony *s-,* u *javiť* chybí *pre-, pre- sa;* u *izolovať 2* není *od-, od- sa;* u *bujnieť z-;* u *analyzovať, atomizovať roz-* atd. Zvláště u významů fázových a měrových je nutný stálý zřetel k systémové analogii sloves významově příbuzných. Volba správných vidových protějšků je nesnadná u sloves s významem hodně široce pojatým, kde jednotlivá kontextová spojení vyžaduji často různé prostě zdokonavující předpony: u *cediť* je *oceďiť, precediť, sceďiť, vyceďiť;* k *baliť* je *zabaliť (knihy),* ale je též *zbaliť (kufre).* Někdy by konfrontace s druhým videm pomohla adekvátnějšímu diferencování významů. Tím spíše, že SSJ uvádí samostatné výklady i u obou členů vidových dvojic tohoto typu, srov. *formovať/s-, kombinovať/s-, konkretizovať/s-, javiť/pre-* atd.

Daleko nejčastějším typem vidových dvojic je dokonavé sloveso předponové a z něho odvozené nedokonavé. Významová paralelnost u tohoto typu bývá pravidlem, proto lze u něho nejvíce uspořit na výkladech i dokladech. SSJ se o to snaží tak, že druhotně nedokonavé sloveso (patrně při shodě významů) jen odkazuje na dokonavé, např. *nahýňať* pozri *nahnúť; schvaľovať* p. *schváliť; spôsobovať* p. *spôsobiť;* nevhodně se odkazuje k morfologicky sekundárnímu: *schrániť* p. *schraňovať; umoriť*[2] *(dlh)* p. *umorovať;* méně často se odkaz týká jen některých významů: *naberať 1 — 4* p. *nabrať.* Jindy je každé sloveso vypracováno zvlášť: *dorobiť/dorábať; sňať/snímať; ukázať/ukazovať; umyť/umývať* atd. Příčiny, proč je v konkrétních případech zvoleno samostatné zpracování, nejsou dost jasné (patrně větší významová rozrůzněnost, rozdíly v míře frazeologických spojení nebo terminologických využití, ve frekvenci apod.), a nacházíme zde nejvíc neodůvodněného kolísání. Není např. jasné, proč jsou samostatně zpracovány dvojice sloves *naskytnúť sa — naskytovať sa* nebo *dopomôcť — dopomáhať,* která mají jeden význam, žádnou frazeologii, jsou úplně paralelní, a dokonce bez-

prostředně za sebou následují, kdežto jen odkaz je k *uspokojiť* s 3 významy, k *ustúpiť* se 4, k *ustanoviť* se 2 významy, proč *nakláňať* je odkazováno, *skláňať* vypracováno atd.

Přes všechny nepřesnosti má slovenský způsob uvádění vidového protějšku přímo k patřičným významům větší praktickou informativní cenu než jen formální registrace běžných odvozovacích možností bez vydělení předpony prostě vidové v SSJČ. Naproti tomu paralelní vypracování obou členů vidové dvojice nenaznačuje, který vid je v daném případě morfologicky základní. SSJČ naopak instruktivněji a úsporněji naznačuje vidovou sounáležitost členů vidových dvojic.

Obouvidá slovesa považuje SSJ častěji jen za nedokonavá (srov. *apretovať, atomizovať*). Přitom často neuvádí ani popisnější, explicitnější dokonavé protějšky k nedokonavé podobě obouvidých sloves *(aktualizovať/z-; amerikanizovať sa/z-*, vedle lexikální *po-:, imputovať/na-*, to přitom jako heslo je).

V uvádění *zvratných sloves* jde SSJ dále než SSJČ. Uvádí je všude tam, kde je to možné. I v této otázce překračuje SSJ mez obvyklou pro lexikologické chápání reflexív a zabíhá do gramatiky. Přestože z teoretického hlediska bývají zvratná zájmena *se, si* málokdy plným předmětovým akuzativem nebo dativem (zaměnitelným za jiný předmět nebo za rozšířenou formu *sebe, sobě*), přesto jejich přechod k platnosti „reflexívní částice" je stupňovitý. Slovník má možnost i povinnost tuto stupňovitost lexikograficky vyjádřit.

V těch případech, kdy si zejména *se, si* zachovávají relativní, byť oslabenou syntaktickou samostatnost (reflexíva objektová a recipročí), není teoreticky dost oprávněné pokládat taková zvratná slovesa za samostatné lexikální jednotky a uvádět je zvlášť. Zařazují se proto jen ilustračně pod sloveso nezvratné, podobně jako reflexíva pasívní, jejichž jen gramatický charakter je nepochybný.

„Hnízdovat" v jednom heslovém odstavci je možno ta zvratná slovesa stavová, u nichž významová souvislost se slovesem nezvratným je dosud zřejmá (jde o bezděčnou činnost nebo samovolnou změnu stavu: *topit — topit se, ztratit — ztratit se*).

Teprve plná lexikalizovanost zvratné podoby, tj. ztráta povědomí etymologické souvislosti s příslušným nereflexívem *(hodit — hodit se)*, je podle našeho názoru důvodem pro samostatné zpracování.

Zvláštní zmínky zaslouží zvratná slovesa, která nemají přímý slovotvorný vztah k slovesu nezvratnému, která se tedy významově vážou k jinému základovému slovesu. Týká se to především předponových zvratných sloves zájmových s formální součástí *se* (vyjadřují intenzívní účast nebo zájem činitele na ději nebo velkou, uspokojivou, popř. nežádoucí míru děje), která někdy modifikují i vazbu *(nést něco — pronést se s něčím, poslouchat něco — naposlouchat se něčeho, spát — prospat se, jíst — přejíst se, běhat — uběhat se, povídat — vypovídat se)*, dále některých sloves fázových s předponou *do-* a *roz- (pátrat — dopátrat se, hořet — rozhořet se);* méně výrazný významový rozdíl je u sloves prostých *(držet něco — držet se něčeho, mýt něco — mýt se s něčím)*. U *si* jde zpravidla jen o významový odstín „do libosti, do sytosti" apod., a to jak u prostých, tak i u předponových *(jet — jet si, ležet — poležet si, tančit — zatančit si)*. Zejména reflexíva tohoto typu s částicí *se* je správně uvádět samostatně.

SSJ však přiznává lexikální samostatnost i pouhým reflexívním formám. Samostatně jsou uvedena i reflexíva objektová *(česať sa, nafarbiť sa, bičovať sa, umyť sa, ceniť si)*, i recipročí *(bozkať sa, dopisovať si)*, dokonce i pasívní *(sklo-*

ňovať sa, časovať sa, ale zvratná podoba chybí u *deklinovať, konjugovať* a *ohýbať).*

Velkou předností obou slovníků je systematické uvádění *vazeb.* Jejich cena je nejen praktická, ale i teoretická.

Lexikologické pojetí vazby je širší než syntaktické. Rozumíme jí i spojení slovesa s rozvíjejícím členem, který není tvarově na slovese závislý, ale podstatně doplňuje (nebo omezuje, specializuje) jeho příslušný slovní význam. Zahrnujeme tedy pod vazbu ve slovníku vedle předmětu i příslovečné určení (místa, způsobu aj.), pokud je k slovesnému ději v úzkém vztahu. Přechod mezi nimi — zvláště u pádů předložkových — bývá ostatně velmi plynulý.

Křížení objektového a adverbiálního pojetí je patrné u sloves předmětových. U nich se zachycují produktivní vazebné konstrukce, i jejich bezpředmětové užití (zejména redukcí předmětu v terminologizovaném nebo neaktuálním užití: *orat pole — orat; boxovat do míče — boxovat).* Vazebný údaj má zachytit rozdíly mezi tzv. silnou a slabou rekcí, popř. obojí možnou realizaci. Proto se v SSJČ vedle vazebné konstrukce prosté odděleně uvádí i konstrukce složená *(krmiti koho, co; koho, co čím).* Oddělují se i frazeologické rekce (slovesná sousloví). Rekční údaj je nutný zejména u sloves (nebo jejich jednotlivých významů), u nichž určitá vazebná konstrukce je konstituující významotvornou složkou (u tzv. významů konstrukčně podmíněných).

SSJ postupuje v uvádění vazeb v podstatě jako SSJČ. Avšak místo obou (n. více) konstrukcí (u tzv. sdružených předmětů) uvádí méně přesně zpravidla jen vazbu složenou *(kŕmiť koho, čo čím; odradiť koho od čoho, od koho; brániť 1 koho, čo proti komu, proti čomu, pred kým, pred čím).* V zachycování příslovečných určení zabírá někdy příliš doširoka *(bachnúť koho, čo, po čom, na čo, do čoho).* Neodůvodněně se vyhýbá (podle úvodu) údajům pomocí zájm. příslovcí, např. *kde, kam, odkud,* která však přece různé předložkové konstrukce téhož významového typu vhodně zastupují, a někdy jsou zcela nutná (týká se *jak).*

Proti SSJČ, který uvádí tzv. frazeologicky vázané významy zpravidla jako samostatné, zahrnuje je SSJ spíš do společného frazeologického oddílu jen jako spojení *(cediť slzy, c. krv).* Zpravidla dobře upozorňuje na případy „konstrukčně vázané" (údaj však chybí např. u *meškať 2 (kde).*

Se syntaktickou problematikou se stýkají i zájmena a zájmenná příslovce. Míra jejich významu i syntaktické funkce je rozdílná, a tak na mnohá slova, která byla tradičně klasifikována jako zájmena nebo zájmenná příslovce, není dnes shodný názor, pokud jde o určení jejich slovního druhu (např. *čo* je 1. tázací zájmeno, 2. zájmenné příslovce, 3. částice, 4. spojka, 5. citoslovce). Ve vyhraněných případech jsou taková slova klasifikována jako homonyma slovnědruhově jednoznačně určená, jiné případy, jako *sám, všechen,* jsou diskusní povahy.

Při zpracování zájmen a zájmenných příslovcí uplatnili autoři metodicky správně obě hlediska, sémantické i syntaktické, kriticky zhodnotili a utřídili lexikální materiál a hesla vypracovali tak, že uživateli Slovníku dávají přehledné poučení o významu a funkci těchto slov. Avšak pokud jde o způsob zpracování, nepodařilo se autorům zachovat jednotnost. Některá slova, např. *čo, aký, ten,* jsou zpracována velmi detailně (*čo* nebo *ten* až *přespříliš,* takže lze těžko postihnout jemné odstíny ve významech i funkcích), jinde jsou významy širší, shrnující. Slova téhož charakteru jsou někdy zpracována jako samostatná hesla

v novém odstavci (a označena indexem), jindy jen jako nový význam (s římskou, někdy i arabskou číslicí). Těžko je najít důvod tohoto dvojího postupu.

Při lexikografickém zpracování spojek se někde víc, než je potřebné, přihlíží k čistě gramatické stránce. Např. slučovací význam spojek *a, i* je dělen do podvýznamů: *a 1* a) spája členy viacnásobných výrazov... d) dve rovnocenné vety hlavné... e) dve rovnocenné vety vedľajšie... Zde jde o jeden syntaktický vztah slučovací, který je uveden rámcovým výkladem pro všechny tyto případy prostého slučování větných členů a vět.

V sémantické výstavbě předložkového hesla má být vyvážen zřetel k jejich funkci gramatické s vystižením slovního významu předložkových spojení. V SSJ se poněkud výrazněji uplatňuje snaha o sémantický přístup k zpracování. Jako SSJČ vyděluje zpravidla i SSJ ve zvláštních oddílech ty případy, kdy význam předložky v předložkovém spojení natolik poklesl, že se toto spojení stalo předmětovou vazbou slovesa. Míra takového rekčního chápání může být různá a přechody mezi adverbiálním a objektovým vztahem bývají plynulé. V českém zpracování převažuje pojetí syntaktické, SSJ zařazuje naopak předložková spojení tohoto přechodného typu — pokud je to možné — do příslušných významových oddílů.

Jako řada moderních slovníků obsahuje i SSJ samostatně vypracované odstavce s rozborem významové stránky produktivních předpon, zejm. slovesných. Z předpon čistě jmenných není vypracována žádná, ač např. *bez-* má 194 heslových odstavců, *proti-* 176. U předpon slovesných je k jejich schopnosti odvozovat jména přihlíženo jen výjimkou u *po-* a *pod-*, ač by tak mohlo, resp. mělo být i u *do- (dô-), nad-, od-, pre-, pri-, roz-*.

Slovesné předpony jsou ve srovnání s vypracovanými předponami v SSJČ poněkud méně podrobně analyzovány. Otázka souhrnného zpracování předpon, právě tak jako prvních (popř. i druhých) částí složenin bude ovšem mnohem závažnější pro chystaný slovník jednosvazkový.

SSJ je stejně jako SSJČ slovníkem normativním a snahou zpracovatelů je uvádět gramatické údaje o tvarech ohebných slov, jak je řečeno v úvodu, v hojné míře a uvádějí se ovšem především ty tvary, u nichž je možné kolísání v povědomí uživatele. Vzhledem k tomu, že slovenská tvarová soustava je v podstatě jednodušší než česká, není třeba zachycovat tvaroslovné údaje v takové šíři (není nutno uvádět např. lok. pl. mask. nebo neuter).

Výběr v uvádění údajů u jednotlivých typů slov je volen tak, aby se slovník gramatickými údaji zbytečně nepřetížil, ale aby pomohl při pochybnostech uživateli jak domácímu, tak cizímu. Ovšem na druhé straně se kladou na uživatele někdy dost velké nároky, např. tím, že jednotlivé tvary jsou uváděny zpravidla bez příslušného určení (zkratkami) anebo ne dost důsledně. Není zachovávána jednotnost ani v uvádění jednotlivých tvarů u stejného typu slov; srov. např. hesla *rameno* (bás. a zast. i ramä), ramena, 6. p. -mene, 2. p. mn. č. -mien str.; *temeno* (bás. a zastar. i temä), -mene, -mien str.; *plemeno* (zastar. i plemä), -a, -mien str.; *bremeno* (bás. a zastar. i bremä), -na, -mien str. Ve všech třech případech je tedy různá forma i různá míra informace u slov téhož typu.

Předností SSJ je, že tam, kde je toho třeba, připojuje k tvarům i příslušné

stylistické omezení (jako arch., star., zried. ap.). Naproti tomu však nepovažujeme za vhodné kodifikovat tvary slov nespisovných.

Pokud jde o výslovnost, domníváme se pak zejména, že by se neměla automaticky předpokládat u cizích slov správná výslovnost slabik *di, ti, ni.*

V závěru svého posudku Slovníku slovenského jazyka chceme jen opakovat, že tento první velký lexikografický popis slovenské slovní zásoby vyhovuje poslání a cíli, který mu jeho autoři vytkli, totiž zachytit co nejúplněji slovní zásobu dnešní spisovné slovenštiny i s jejím stylovým rozvrstvením, přispět k poznání národního jazyka v různých funkcích a zároveň posloužit vědeckým cílům všestranného výzkumu slovenštiny a porovnávacího studia slovanských jazyků. Jestliže jsme zaměřili svůj posudek převážně kriticky, neznamená to, že bychom neviděli nebo nechtěli vidět velké množství hodnotných poznatků a kladných stránek tohoto slovníku. Domníváme se však, že jen kritický přístup k hotovým již dílům může vytvořit předpoklady pro dokonalejší lexikografická díla budoucí a přispět k dalšímu rozvoji lexikografické teorie i praxe.

Dezider Kollár

VÝZNAMNÉ DIELO SLOVENSKEJ LEXIKOGRAFIE

„Jazykovedec, ktorý vo svojom eláne pristupuje k spracovaniu slovníka, netuší vopred, aké úskalia ho čakajú na jeho tŕnistej ceste. Niekde na písmene F zisťuje, že slovník je nanič, zahadzuje starý rukopis a pristupuje k novej redakcii, len aby v druhom zväzku vyhlásil, že zásady prvého zväzku sú prekonané. A keď po dlhých rokoch drží v ruke posledný zväzok svojho slovníka, vidí, že by až teraz mohol napísať slušný slovník" — povedal prof. A. Isačenko na lexikografickej porade v Piešťanoch r. 1959. V tomto jeho výroku je veľký kus pravdy, ktorú môže pochopiť len ten, kto na slovníku niekedy pracoval. Pravdivosť tohto výroku si treba uvedomiť aj na tejto našej konferencii, ktorá sa koná v čase, keď posledný zväzok *Slovníka slovenského jazyka* je tesne pred vydaním a práce na ňom sa už končia a keď pred slovenskou lexikografiou stojí významná úloha — vypracovať jednozväzkový výkladový slovník a pripraviť vydanie veľkého výkladového slovníka spisovnej slovenčiny. Ináč by totiž všestranné kritické zhodnotenie tohto diela, o ktoré sa chceme pokúsiť, strácalo na význame, pretože druhé vydania takýchto prác, ktoré nie sú a nemôžu byť knihkupeckým trhákom, sú u nás zriedkavé. Je veľkou chybou, že kritické pripomienky toho druhu, aké tu dosiaľ odzneli a ešte odznejú, i také, s ktorými sme sa už stretli v nedávnej diskusii o jazykových otázkach, vedenej na stránkach Kultúrneho života, neodzneli alebo sa neobjavili na stránkach časopisov skôr, keď bolo možné využiť ich pri koncipovaní ďalších zväzkov.

Vyjdenie prvého výkladového slovníka spisovného jazyka je v dejinách každého národa veľkou udalosťou. U nás je to udalosť o to väčšia, že konečne, po viac ako 120 rokoch od vzniku dnešnej spisovnej slovenčiny, dochádza ku kodifikácii slovenčiny aj v oblasti slovnej zásoby. Nie je to prvý pokus vôbec, ale prvý pokus úspešný, za čo patrí vďaka celej našej verejnosti Ústavu slovenského jazyka SAV a autorskému kolektívu tohto diela — na čele s jeho vedúcim a hlavným redaktorom diela — dr. Š. Peciarom.

Pod tlakom netrpezlivosti širokej verejnosti i nadriadených akademických orgánov, ako aj praktickej potreby, pociťovanej na každom kroku, či vo vedeckej práci alebo v každodennom živote, stanovil si vcelku neveľký kolektív (v porovnaní s obdobnou situáciou v zahraničí) termíny nezvykle krátke. Nech to znie akokoľvek paradoxne po 120 rokoch čakania, ale faktom je, že slovník bol robený vo veľmi rýchlom tempe, čo sa nutne muselo odraziť aj na jeho kvalite. Treba tiež povedať, že slovník vznikal v podmienkach, keď na jednej strane lexikografia vo všeobecnosti dosiahla už pomerne vysoký stupeň vývoja a na spracovanie slovníkov sa kladú stále vyššie a vyššie nároky, ale keď na druhej strane nebolo u nás takmer nijakej lexikografickej tradície, nebolo sa o čo oprieť. Slovníky Tvrdého, Kálalov, nedokončený Jónov a Jánošíkov mohli slúžiť len ako orientačné pomôcky. Bolo potrebné najprv vypracovať vlastnú lexikografickú teóriu a až potom sa mohlo pristúpiť k takej náročnej úlohe, akou je práca na normatívnom slovníku spisovného jazyka. Nechceme tým ospravedlňovať chyby a nedostatky tohto diela, ale treba si uvedomiť všetky tieto okolnosti, ak chceme hodnotiť objektívne a spravodlivo. A objektívne treba povedať, že autorský kolektív zvládol túto neľahkú úlohu úspešne a dal do rúk slovenskej i širokej slavistickej verejnosti dielo zodpovedajúce všetkým požiadavkám modernej lexikografie.

Považovali sme za potrebné úvodom povedať tieto poznámky preto, lebo v hlavnej časti posudku sa chceme zamerať predovšetkým na kritické pripomienky k Slovníku, ale nechceme sa ocitnúť v tábore tých, ktorí nevidia a nechcú vidieť súvislosti, nepoznajú možnosti a podmienky práce, ale pritom paušálne odmietajú všetko, čo sa v slovenskej jazykovede dosiaľ urobilo, a za správny pokladajú jedine svoj názor, aj keď často založený len na domnienke alebo dokonca na citovom vzťahu k veciam či osobám. Naše pripomienky budú predovšetkým kritické i preto, že ide o poradu pracovného charakteru, ktorá by mala nielen zhodnotiť vykonané dielo, resp. posúdiť koncepciu ďalšieho lexikografického diela, ale aj pomôcť vyvarovať sa zbytočných chýb pri práci na ďalších slovníkoch.

Nebudeme hovoriť k zásadám spracovania Slovníka slovenského jazyka; tie boli už predmetom oponentského konania r. 1956 a vcelku sú správne. Na jednotlivosti možno mať svoj názor a dotkneme sa ich aj v posudku, ale to nič nemení na správnosti celkovej koncepcie diela. Naše pripomienky sa budú týkať skôr realizácie týchto zásad.

Zárukou kvality každého slovníka je kvalitná a bohatá vlastná excerpcia, jej správne využitie, ako aj využitie iných lexikografických prameňov. A to je prvá bolavá stránka posudzovaného diela, pri ktorej sa chceme zastaviť. Treba konštatovať, že napriek relatívne veľkému množstvu excerpčného materiálu (cca 4 milióny excerpčných lístkov) ide o excerpciu neúplnú. Možno sa mýlime a ide o úmyselný výber z excerpcie. Podľa nášho názoru nedostatočné je aj využívanie

...ých lexikografických prameňov a predovšetkým vlastnej jazykovej empírie. Faktom totiž je, že Slovník slovenského jazyka nezachytáva často celkom bežné slová, ktoré by v slovníku tohto typu nevyhnutne mali byť a, žiaľ, nie sú. Tým sa už dostávame k jednej zo základných otázok slovnikárskej práce — k výberu slov.

V ý b e r s l o v v každom type slovníka je daný predovšetkým jeho zameraním a cieľom, ktorý sleduje. V úvode SSJ o cieli a poslaní slovníka sa hovorí: „Cieľom tohto Slovníka slovenského jazyka je zachytiť čo najúplnejšie slovnú zásobu dnešnej spisovnej slovenčiny, ako sa postupne vyvinula, štylisticky rozvrstvila a ustálila od klasického obdobia slovenskej literatúry až do dnešnej epochy socialistickej výstavby a nebývalého kultúrneho rozmachu . . ."

Pri takomto vymedzení cieľa, aj keď sa azda v priebehu prác zmenil, a pri tom rozsahu, ktorý slovník má, nemali by v ňom chýbať také slová, ako: *denaturát, desaťbojár, dezorientovať, dialektný, diaľkár, dierovací, dierovač, dohrávka, dr...ň, dudlík* (aspoň s odkazom), *dutinkový, dutinky, kajutový, kalup, kantorčina, kantorovať, kartografovať, katapultovať, kilometráž, kód, kódovať, kozmonaut, kozmonautika, koženka, kožiar* (= kožný lekár), *kožušinár, kolaudovať, kolibrí, kuľhavka, kultúrnik, kybernetický, nedôvažok, nehodnotný, neokolonializmus, nerovnoprávny, nomenklatúrny, nudistický, raketomet, renons, riešenie, riešiteľ, riešiteľský* (súťaž, krúžok) a mnoho iných. Spomíname len niektoré, vybraté z písmen D, K, N a neveľkej časti R. To boli všetko chýbajúce heslá. Pri niektorých slovách treba doplniť jednotlivé významy. Napr.: *dedko* (starček), *dištanc* (šport.), *dotýkať sa* (navzájom), *dovoliť* (umožniť), *dodať* (pridať), *družina* (školské zariadenie), *krajnica* (okraj cesty), *kufor* (na aute), *mazať* (špiniť), *namazať sa* (slang. opiť sa), *naličiť sa* (šminkou), *revať* (plakať) a i.

Podľa nášho názoru tieto slová patria do SSJ tým skôr, že sa v ňom uvádzajú také štylisticky silne zafarbené slová, ako: *cepáň, cíperka, cofať, colingať sa, čambľa, čarák, činčier, čutka, dodrgáňať sa* (niekam), *domatať sa, dopáckať sa, dopáčiť* (prichytiť), *dotrýzňať* (dohovárať), *draňa, dúfart, chronta, chvatký, jednánka, jestvota, kľapčať* (niekde), *kľacnúť* a iné.

Š t r u k t ú r a a s t a v b a h e s l a. Pre úsporu miesta používa sa v Slovníku hniezdovanie. V úvode Slovník uvádza všetky kategórie slov, ktoré sa hniezdujú. Avšak neuvádzajú sa tam (celkom správne) také prípady, ako je hniezdovanie nezvratného slovesa pri zvratnom, napr.: *dištancovať* pri *dištancovať sa*, alebo: *dramaturg* pri *dramaturgia, aktivista* pri *aktivizmus* a pod. V tomto prípade ide o zbytočné a aj nesprávne historizovanie, ktoré nakoniec len mýli používateľa. V slovenčine *dramaturg* je práve tak prevzaté slovo ako aj *dramaturgia* a nejde tu o vzťah odvodenosti, podobne ako aj pri hesle *dištancovať*. Pritom ale Slovník nehniezduje také slovo, ako je *akčný*, hoci je tu jasná súvislosť so slovom *akcia*, a napr. slovo *garančný* je hniezdované pri *garancia*. Hniezdujú sa aj predponové nedokonavé slovesá. Otázka vidových dvojíc, najmä u predponových slovies, je otázka veľmi živá a dosiaľ v teoretickej literatúre nedoriešená. Slovník ju však riešiť musí, a to jednoznačne. Stanovisko autorov SSJ je vcelku tradičné, čo vzhľadom na povahu diela nemožno ani zazlievať. Chybou je však, ak Slovník ako vidové páry hodnotí také dvojice slovies, ako: *kľačať — kľaknúť si; knísať sa — zaknísať sa, kolísať sa — zakolísať sa; klopať — klopnúť, brnkať — brnknúť, hrkať — hrknúť* a pod.

Určitá neujasnenosť je aj v spracovaní h o m o n ý m. Tak napr. ako homo-

nymá sa uvádzajú slovesá *dopekať*[1] (vidový pár k *dopiecť*, napr. chlieb) a *dopekať*[2] (o slnku — silno hriať), hoci *pripekať — pripiecť* a *pripekať* (o slnku) sú uvedené ako významy jedného slovesa. Podobne *nepodarok*[1] (o ľuďoch, ale aj zvieratách a veciach) a *nepodarok*[2] (chybný výrobok); alebo *nulka*[1] (druh strojčeka na strihanie vlasov) a *nulka*[2] (druh jemnej múky), hoci v oboch prípadoch — *nepodarok* i *nulka* — ide podľa nášho názoru o významy jedného slova. Kritérium hodnotenia je tu jednotné — v prvom prípade, vec, ktorá sa nepodarila; v druhom prípade — jedna z kategórií, vyjadrená číslami. Zato ale z nepochopiteľných príčin ako významy jedného slova sa uvádzajú také prípady, ako: *dlhovlnný* 1. (o dlhosrstých ovciach); 2. (o vysielači a pod.); *kritický* 1. (napr. realizmus); 2. (napr. stav; súvisiaci s krízou); *kaliť* 1. (napr. vodu); 2. tech. (napr. oceľ); *kynúť* 1. kývať na pozdrav alebo na znamenie niečoho, napr. rukou, hlavou (čo je ale dokonavé sloveso!); 2. byť vo výhľade (napr.: z toho kynie zisk).

Niekoľko poznámok k stavbe hesla. Celková koncepcia výstavby hesla i technika spracovania je v podstate správna. Gramatický aparát, uvádzaný hneď za heslovým slovom, je dostačujúci a poskytuje všetky základné informácie o danom slove, potrebné pre slovenského používateľa. Význam slova sa vysvetľuje viacerými spôsobmi, bežnými v slovníkoch tohto typu. No stručnosť a výstižnosť výkladu, o ktorú sa snažia autori Slovníka pri vysvetľovaní jednotlivých významov, ide niekedy na úkor úplnosti a presnosti výkladu. Napr. slovo *katéter* je vysvetlené ako „tenká trubica na odoberanie moču", čo je nepresné, pretože katéter sa zavádza napr. aj do srdca. Podobne ani *kontejner* nie je len termín v stavebníctve. Niektoré výklady sú celkom nesprávne, napr. *roh* (vraj v basketbale!). Slovo *korenný*[3] vo význame „pôvodný, domáci" *(korenní obyvatelia)* nie je podľa nás v slovenčine kalk z maďarčiny, ako uvádza Slovník, ale skôr slovo prevzaté z ruštiny, o čom svedčí i to, že jeden z dvoch citovaných autorov je práve Vajanský. Nemožno súhlasiť ani s tým, ak sa v niektorých prípadoch ako samostatné významy uvádzajú priamo spojenia slov, bez výkladu príslušného významu. Napr.: *akčný* 1. založený na akcii, smerujúci k akcii; činný (ako exemplifikáty sa uvádzajú spojenia *a. výbor, a–é sloveso);* 2. tech. a. rádius, vysvetlené ako „najväčšia vzdialenosť, ktorú prejde dopravný prostriedok bez doplňovania pohonných látok". Podľa našej mienky tu nejde o dva významy, ale o význam jeden „týkajúci sa akcie", pričom slovo *akcia* je vysvetlené správne ako činnosť. Chýba je v tom, že, po prvé, heslo je nedostatočne exemplifikované (chýba napr. *akčný plán* — plán činnosti) a, po druhé, výklad spojenia *a. rádius* je nesprávny. Existuje napr. aj *akčný rádius dela* alebo *delostrelectva,* takže tu nejde o dopravný prostriedok. *Akčný rádius* znamená vzdialenosť, kam siaha činnosť niečoho, t. j. hranicu pôsobnosti. Podobne sú spracované aj niektoré ďalšie heslá. Napr.: *cisársky* 1. patriaci cisárovi; 2. pochádzajúci z čias cisárstva; 3. zastar. týkajúci sa celého cisárstva; 4. lek. c. rez; pren. urobiť c. rez; 5. záhr. c. egreš, karfiol, c-e hrušky ... Správnejšie by bolo 4. a 5. význam spojiť a uviesť takto: 4. ako súčasť odborných termínov; a všetky uvedené spojenia dať ako exemplifikácie. Alebo: *rád*[3] 1. s radosťou, s ochotou; 2. obyčajne, spravidla; 3. modálny význam blízky slovesám chcieť, želať si; 4. mať rád; 5. byť rád. Chýba tu vysvetlenie významu a okrem toho pre posledné dva „významy" neplatí gramatická charakteristika, uvedená hneď za heslovým slovom: príd. s významom príslovky. Alebo: *kedy* zám. prísl. I. opyt. ...; II. neurč. 1. v neurčitom čase, niekedy; 2. hovor. mať, nemať kedy, je kedy, nieto kedy; 3. v dvojici kedy ... kedy — raz ... raz; 4. kedy ako, ako kedy ... Tu platí to isté, čo

v predchádzajúcich prípadoch. V druhom význame zám. prísl. *kedy* má jasný význam substantíva *čas*, čo možno uviesť ako výklad, a v treťom a štvrtom význame ide o spoločný význam „v ktorom prípade", ktorý sa neviaže len na uvedené spojenia. Napr. *ako kedy* = ako v ktorom prípade; *musíš vedieť, kedy môžeš, kedy nie* = musíš vedieť, v ktorom prípade môžeš, v ktorom nie; *musíš vedieť, kedy si to môžeš dovoliť* = musíš vedieť, v ktorom prípade si to môžeš dovoliť.

Významová štruktúra hesla nie je vždy dosť jasná. V úvode k Slovníku by mala byť aspoň zmienka o princípe členenia na významy a o ich hierarchii.

Na exemplifikáciu sa vzťahuje predovšetkým všetko to, čo sme povedali o výbere slov. Slovník príliš úzkostlivo sa pridŕža kartotéky excerpcií a často potom vypadnú také úplne bežné spojenia, ako: *guľometná dávka, dlaňový úder, bytové družstvo, dvojnásobný majster, laureát, katolícka akcia, kráľovská kašička, kolektívna zmluva, štafetový kolík, kombajnový zber, otvoriť si konto, srdce krváca, krvácať na fronte, nápojový lístok* (hoci je tam *nápojový priemysel*), *mať za následok, nech žije, priama, nepriama reč, časti reči* atď. Celkove sú málo exemplifikované hniezdované adjektíva.

Osobitnú kapitolu, ako v každom slovníku, tvorí frazeológia, ktorá však si vyžaduje samostatný rozbor na základe bohatého dokladového materiálu. Je to najpálčivejšia oblasť lexikografickej práce a lexikografom netreba vysvetľovať, prečo. Hoci teoreticky je táto problematika viac-menej jasná (všeobecne sa prijíma klasifikácia V. V. Vinogradova), v praxi to tak nie je. Najväčším úskalím pri riešení tejto problematiky v slovníku je správne odlíšenie preneseného použitia určitých slov alebo slovných spojení (často s obmedzenou možnosťou spájania sa s inými slovami) od uzavretých celkov, ktoré nemusia byť vždy nerozložiteľné. Na ilustráciu uvedieme niekoľko príkladov. Napr. v hesle *robota* ako fraz. sa uvádzajú také prípady, ako: *robota mi smrdí, robota mi stojí*. Podľa nás tu ide len o prenesený význam slova *smrdieť*, pričom akýmsi modelom je tu výraz: *niečo niekomu smrdí* — niekomu sa do niečoho nechce, niekto nemá chuť robiť niečo; smrdieť mi môže čokoľvek, nielen robota. Heslo *smrdieť* tento význam skutočne aj má a výraz *robota mu smrdí* je tu ako voľný exemplifikát. Podobne pod heslom *nový* je ako fraz. uvedený výraz *hľadať nové cesty*, hoci tu ide iba o prenesený význam slova *cesta* a určitú typičnosť tohto spojenia. Celkový význam tohto spojenia sa presne rovná sume významov jednotlivých komponentov. Alebo: pod heslom *doniesť* spojenie *doniesť na žobrácku palicu* je uvedené ako fraz., hoci *doniesť do nešťastia, zúfalstva, rozpakov* sú voľné exemplifikáty významu. No pod heslom *doviesť*, ktoré je v tomto význame úplným synonymom slova *doniesť*, výraz *doviesť niekoho na žobrotu* je voľný exemplifikát významu *doviesť*. Pričom *žobrota* a *žobrácka palica* sú taktiež synonymá. Alebo: pod heslom *nechať* ako fraz. sa uvádza *nechať niečo niekomu na očiach*. Podľa nás frazeologické je tu, ak to možno tak povedať, len spojenie *na očiach*. Uvedieme ešte niekoľko príkladov nejednotného a nesprávneho spracovania frazeológie. Na jednej strane ako frazeologické sa uvádzajú spojenia typu *lezie ako rak, mal ho zjesť od radosti, nohy ma neposlúchajú, nohy si neciti, čo ťa sem doviedlo, kam nás to dovedie, umierať od nudy* a pod., ktoré podľa nášho názoru do frazeológie nepatria, kým na druhej strane spojenia typu *očervenieť ako rak, srdce poskočilo od radosti*, ktoré sú čo do vnútorných vzťahov medzi jednotlivými komponentmi ekvivalentné prvým dvom spojeniam, sa uvádzajú správne ako voľné. Na inej rovine sú spojenia *ani noha, všetko do nohy, pliesť sa popod*

nohy, krv z mojej krvi, žiť pod jedným krovom s niekým, čert ako diabol, ký diabol, kýho diabla, diabol to vzal, ktoré podľa nášho názoru mali byť zaradené medzi frazeológiu a nie ako voľné spojenia pod heslami *rak, radosť, noha, dovieseť, nuda, krv, krov, diabol.*

Zaujímavé je, že v SSJ slovo *diabol,* podobne ako aj *čert,* vôbec nemá frazeológiu. Zastavíme sa krátko pri tom poslednom. Heslo *čert* je rozčlenené na týchto päť významov: 1. v náboženských predstavách nadprirodzená bytosť, s významovým odtienkom pren. hovor. vysvetleným takto: o škodlivých, nepríjemných, neželateľných veciach, o sile nepriateľskej človekovi, o nešťastí a pod.; obyčajne v prirovnaniach, vo zvratoch, porekadlách a príslovia. A potom ako exemplifikáty sa uvádzajú tieto dosť rôznorodé prípady: *skúpy ako čert, byť s čertom zadobre, čerti ho berú* (hnevá sa), *čerti ho sem dovliekli, nemaľuj čerta na stenu, bol by v tom čert, čert nám to bol dlžný, čertom podšitý, je v tom čertovo kopýtko, všetko vzal čert, čert ťa vzal, kvietok z čertovej záhrady, urob čertu dobre peklom sa ti odplatí, stalo sa, čo čert nechcel, čert ako diabol, to je jeden čert;* 2. expr. o zlej, príliš živej ... osobe, o samopašnom dieťati; 3. expr. pri označení niečoho neurčitého; s týmito exemplifikátmi: *akýchsi čertov vystrája, je s každým čertom zadobre, čert alebo diabol;* 4. hovor. používa sa vo výrazoch vyjadrujúcich nesúhlas, zápor, popieranie, rozhorčenie (často v kliatbach): *čerta na tom záleží, čerta ti dám, čerta sa nebojíš, má čerta rohatého, čerta mu je; čert (ho) vie; poslať niekoho do čerta, bodaj to čert vzal, čert to ber, nech to čert vezme, do čerta, čerta starého, rohatého, kýho čerta;* 5. v ľudových názvoch: *čertova koža, čertove rebrá, čertovo lajno.* Na tomto hesle by sme chceli ilustrovať dve veci: 1. prílišné rozširovanie významu (často v dôsledku použitia veľkého počtu čiastočných synoným), ktoré dovoľuje zahrnúť do jedného významu veľmi rôznorodé veci (1. a 4. význam); 2. prílišnú detailizáciu (2. a 3. význam). Príklady k prvému významu však neilustrujú tú širokú škálu, o ktorej sa hovorí vo vysvetlení. Podľa nás je to čistá frazeológia, podobne ako aj časť exemplifikácií k 4. významu, ktorý má vyjadrovať zápor: *bodaj to čert vzal, čert to ber, nech to čert vezme* (ale: *čert ťa vzal* je v 1. význame!), *poslať niekoho do čerta, do čerta!, kýho čerta* a pod. Je to zase zapríčinené tým, že na vysvetlenie tohto významu slúži veľmi široká škála synoným: nesúhlas, zápor, popieranie, rozhorčenie. Podľa nás toto heslo by malo mať maximálne 3 významy: 1. v náboženských predstavách nadprirodzená bytosť, v hovorovej reči predstavujúca symbol zla (sem by patril aj druhý význam v SSJ); 2. hovor. vyjadruje zápor: *čerta na tom záleží, čerta mu je* a pod., synonymické výrazom so slovami *figa, parom, stará bela* a pod.; 3. v ľudových názvoch: *čertova koža* a pod. Ostatné je frazeológia. Žiada sa poznamenať, že synonymné slovo *parom* má len jeden význam.

Ešte by sme chceli upozorniť na n e j e d n o t n o s ť s p r a c o v a n i a niektorých otázok. Napr.: *ako* zám. prísl. a *ako* spoj. sú uvedené ako homonymá, kým *akokoľvek* zám. prísl. a *akokoľvek* spoj. sú dva významy toho istého hesla. Alebo: *dobre* II. časť. (príklad: *srdce trepoce sa jej divo, d o b r e nevyskočí),* ale *div* subst.; 3. nadobúda povahu príslovky (príklad: *Trel si ruky od radosti, d i v že sa mu plameňom nelapili*). Alebo: *najmenej* chýba, *najviac* — uvedené, ale chýba význam „maximálne", *najbližšie* — uvedený len časový význam atď.

To boli otázky a problémy, týkajúce sa, dalo by sa povedať, lexikografickej kuchyne, prípadne ešte jazykovedného kréda autora (či niečo považuje za substantívum alebo časticu, za príslovku alebo zámeno či zámennú prí-

slovku, za vidovú dvojicu alebo nie a pod.), ale ktoré širokú verejnosť i používateľa — nejazykovedca tak veľmi nezaujímajú. Tí stoja obyčajne na stanovisku: alebo to slovo, ktoré práve hľadám v slovníku je — vtedy je to v poriadku, alebo nie — a vtedy je slovník nanič.

Teraz by sme sa chceli dotknúť otázok, ktoré predstavujú širší záujem, o ktorých bola reč aj v nedávnej diskusii v Kultúrnom živote, a ktoré spôsobili mnoho rozruchu a vyvolali aj priame či nepriame útoky na Slovník slovenského jazyka. Sú to otázky hodnotenia a zaradenia toho-ktorého slova do určitej štylistickej alebo inej vrstvy jazyka.

Predovšetkým treba konštatovať, že Slovník slovenského jazyka nie je príručkou typu Pravidiel slovenského pravopisu, ale dielom snažiacim sa zachytiť celú slovnú zásobu slovenčiny, to znamená aj slová nespisovné. A čo je najdôležitejšie, jednotky slovnej zásoby hodnotí. Teda nie je prostým registrátorom toho, čo v jazyku je, ale spĺňa aj funkciu normotvornú. Či to-ktoré slovo hodnotí správne, o tom možno diskutovať práve tak, ako možno diskutovať o tom, či to-ktoré heslo má mať 3 alebo 5 významov. Keby sme mali dva výkladové slovníky slovenčiny od rôznych autorských kolektívov (čo môže byť len naším zbožným želaním), určite by sa najviac rozchádzali v tomto smere. Táto situácia je napr. v ruštine medzi tzv. akademickým slovníkom a štvorzväzkovým slovníkom. Možno mať námietky, že Slovník uvádza ako spisovné slovo *nemoc*, ktoré ešte donedávna bolo proskribované, alebo že slovo *kľud* hodnotí ako knižné (správnejšie by vari bolo označiť ho ako hovor.). Možno, že niekomu sa nebude páčiť, že Slovník vôbec uvádza také slová, ako *mnohovravný, prednedávnom, nečudo, odozva* (označené ako kniž.), ba dokonca aj také, ako *bránka* vo význame „gól" (označené ako šport. slang.), *prevádzať* a pravdepodobne tam bude aj *vyporiadať sa* a iné. Čo by kto chcel, resp. nechcel mať v Slovníku, to ukázala diskusia v Kultúrnom živote. No to nie je podstatné. Dôležité pri každom hodnotení je to, z akých pozícií hodnotíme. A to si treba vyjasniť. Náš názor je taký, že pri každej kodifikácii, tým skôr pri prvej, treba vychádzať z toho stavu, ktorý je, a nie zo želaní. Pritom treba skúmať, či ten alebo onen jav zapadá do systému, je jeho organickou súčasťou, neprotirečí zákonitostiam jazyka — bez ohľadu na jeho pôvod.

Upozorňujeme ešte na niektoré chyby, ktoré hádam ušli pozornosti autorov pri korektúrach. Je to nesprávne abecedne zaradenie slov *kadrila, karamelka, krėsliareň, kriminálny, rámcový* a *dlhotrvajúci*. Ďalej: *dobíjať sa* (do pokladnice) a *dobýjať sa* (do domu), *namiesto* spoj., *naprotiveň* predl., *pánbožkova kravička* expr. pren. ľud., hoci tu ide o obyčajný ľudový názov pre lienku sedmobodú.

Záverom by sme chceli zdôrazniť, že svojimi kritickými pripomienkami nijako sme nechceli znížiť hodnotu práce vykonanej autorským kolektívom Slovníka, ale mali sme na zreteli predovšetkým pracovný charakter konferencie, ktorej výsledky majú poslúžiť i príprave ďalších slovníkov, resp. pri druhom vydaní SSJ. Naopak, chceme konštatovať, že v prípade Slovníka slovenského jazyka máme do činenia s významným dielom, na patričnej odbornej úrovni, budovaným na zásadách modernej lexikografie a na základe vlastnej lexikografickej teórie. Naše kritické pripomienky sa tý-

kali prevažne miery dôslednosti pri aplikácii týchto zásad, čo je kameňom úrazu každého slovníka a každej väčšej kolektívnej práce. Nehovoríme to preto, aby sme otupili ostrie našich kritických poznámok, ale preto, lebo máme bohaté skúsenosti v tejto oblasti. Kto pozná napr. sovietske a iné výkladové slovníky, dá nám za pravdu.

Veríme, že skúsenosti, ktoré autorský kolektív získal pri práci na Slovníku slovenského jazyka, ako aj pripomienky, ktoré odzneli na tejto konferencii, nájdu uplatnenie pri práci na budúcich slovníkoch súčasnej spisovnej slovenčiny.

Ladislav Dvonč

BERNOLÁČTINA

Na označenie spisovnej slovenčiny, ktorú uzákonil A. Bernolák, používame slovo *bernoláčtina*. Podoba *bernoláčtina* sa odvodzuje od prídavného mena *bernolácky* v zhode s poučkami *Pravidiel slovenského pravopisu* o tvorení názvov jazykov od prídavných mien na *-cký*.[1] Na rozdiel od iných prídavných mien na *-cký*, od ktorých sa odvodzuje názov jazyka na *-čtina*, sa v Pravidlách tvar *bernolácky* dáva do zátvoriek. Je to tak zrejme preto, lebo toto prídavné meno sa nepoužíva. Ide o tvorenie od predpokladaného adjektíva.[2] Všimnime si bližšie otázku správnosti podoby *bernoláčtina* v systéme tvorenia podstatných mien v súčasnom jazyku.

Vo vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931 a 1940 (resp. aj 1949) sa uvádzala podoba *bernoláčina* (pozri v pravopisnom slovníku). Na jej nesprávnosť upozornil v článku o názvoch jazykov Š. Peciar.[3] Konštatuje, že k menu *Bernolák* máme adj. *bernolákovský* a od neho možno utvoriť subst. *bernolákovčina*, obdobne ako máme adj. *štúrovský* a k nemu subst. *štúrovčina*. Ďalej píše, že bernolákovský spisovný jazyk by sa mal teda volať *bernolákovčina*. Zaužívaný je však podľa Š. Peciara kratší tvar *bernoláčtina*, utvorený asi podľa tvaru *bibličtina*. Peciarom odporúčaný tvar *bernoláčtina* bol uzákonený v Pravidlách z r. 1953.

Š. Peciar celkom správne ukázal, že k adj. *bernolákovský* by mala byť subst. forma *bernolákovčina*. Nežiadal však, ako sme videli, uzákoniť túto formu v spisovnom jazyku, ale formu *bernoláčtina* ako „zaužívanú". Nazdávam sa, že by sme predsa mali používať podobu *bernolákovčina*. Táto podoba je systémová, zodpovedá tvoreniu názvov jazykov v dnešnej spisovnej slovenčine. Naproti tomu tvar *bernoláčtina* je z hľadiska sústavy spisovného jazyka nesystémový, je to „výnimka", odchýlka od pravidelného tvorenia názvov jazykov, pretože sa tu vychádza z prídavného mena „bernolácky", ktoré sa nepoužíva. V dnešnej spis. slovenčine sa stále viac uplatňujú sys-

[1] Pozri 5. vyd., 1964, str. 68.
[2] Pozri J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 108.
[3] Š. Peciar, *Názvy typu slovenčina, ruština, angličtina*, Slovo a tvar 3, 1949, 140.

témové deriváty namiesto tvarov, ktoré nezodpovedajú systému spisovnej slovenčiny. Dobrým príkladom je tu napr. úspešné zavedenie príd. mena *kladniansky*, ktorého forma zodpovedá tvoreniu príd. mien tohto typu v spis. slovenčine: *Brusno — brusniansky, Rudno — rudniansky*, rovnako aj *Kladno — kladniansky.*[4] Podobne treba vyjsť zo živej, jestvujúcej formy *bernolákovský* a od tejto podoby utvoriť názov jazyka *bernolákovčina.*

V prospech podoby *bernoláčtina* hovorí do istej miery zaužívanosť, väčšia miera používania tejto podoby, resp. doterajšie používanie tejto podoby. Videli sme však, že sa r. 1953 celkom ľahko zaviedla forma *bernoláčtina* namiesto podoby *bernoláčina* a nespôsobilo to nejaké ťažkosti. Ohľad na zaužívanosť nejakej podoby, inak z hľadiska systému súčasného jazyka neorganickej, by nás nemal dopredu odradiť od toho, aby sme sa nepokúsili o zavedenie systémovej podoby.

Š. Peciar vhodne pripomenul v tejto súvislosti prípady *štúrovský* a *štúrovčina,* ktoré presvedčivo hovoria v prospech analogického tvorenia tvarov *bernolákovský* a *bernolákovčina.* Podoba *bernoláčtina* sa zvlášť nápadne vyníma ako neorganická v príspevkoch, v ktorých sa zároveň hovorí o bernolákovskom aj štúrovskom jazyku. Že sa aj v rámci jedného článku, a to dokonca aj v rámci jednej vety, hovorí o bernolákovskom aj štúrovskom jazyku, je celkom dobre pochopiteľné, ak uvážime, že štúrovský jazyk organicky nadväzoval na bernolákovský jazyk a v konečnom výsledku formovania sa spisovnej slovenčiny ho nahradil. Tak sa hovorí o bernolákovskej a štúrovskej spisovnej slovenčine veľmi často aj v rámci tej istej vety v článku E. Jónu Vplyv bernoláčtiny a bernolákovcov na štúrovskú spisovnú normu, ktorý vyšiel v zborníku K počiatkom slovenského národného obrodenia (Bratislava 1964). Máme tu rovnako utvorené prídavné mená *bernolákovský* a *štúrovský.*

Úlohou tejto práce je zistiť vplyv bernolákovskej spisovnej slovenčiny na štúrovskú, resp. účasť bernolákovcov pri utváraní spoločného spisovného jazyka.

Podobne sa používajú deriváty *Štúrov* a *Bernolákov,* kde ide v oboch prípadoch o odvodzovanie tou istou príponou *-ov.* Uveďme si príklady z citovaného Jónovho článku, z príspevku K. Habovštiakovej Bernolákovo jazykovedné dielo (v tom istom zborníku), z Dejín spisovnej slovenčiny od E. Paulinyho (Bratislava 1948) a z úvodu E. Paulinyho v publikácii Gramatické dielo Antona Bernoláka (Bratislava 1964).

Uznáva, že v daných okolnostiach Bernolákov postup bol oprávnený: krok k čistej slovenčine (t. j. strednej) bol by príliš radikálny. Takto bernoláčtina podľa Štúrovej mienky bola mostom od češtiny k strednej slovenčine. —

[4] Pozri J. Ružička, *Kladňan — Kladňania,* Jazyková poradňa III, Bratislava 1964, 113—114.

Bernolákova a Štúrova slovenčina predstavujú vlastne dve rozličné formy toho istého národného jazyka na jeho rôznom vývinovom stupni. — Bernolákov pravopis bol vzorom Štúrovmu pravopisu. — Na protirečenie tohto druhu ukazuje aj porovnanie Bernolákovho a Štúrovho jazyka.

Podobný stav je pri derivátoch *bernolákovci* a *štúrovci.*

Význam Hattalovej Krátkej mluvnice je v tom, že je to prvá kodifikácia spisovnej slovenčiny prijatá a schválená zástupcami bývalých dvoch skupín, bernolákovcov a štúrovcov. — Ich úsilie v osvietenskom duchu zavŕšili bernolákovci; napokon štúrovci dali tejto ideológii náplň podľa náhľadov na nacionalizmus, aké sa vyvinuli v európskej (najmä stredoeurópskej) sfére za romantizmu. — Teda aj z tejto stránky bernolákovci vychádzajú síce organicky z predchádzajúceho vývinu, nadväzujú naň, ale v protirečení ho prekonávajú. Ku štúrovcom, ako sme to už pripomenuli, sa v tejto veci priraďujú ako ich kongeniálni starší predbojovníci.

Ale takáto paralelnosť sa narúša práve pri názvoch Bernolákovho a Štúrovho jazyka. Rozdiel v týchto názvoch pôsobí rušivo.

Bude treba ešte podrobne a sústavne skúmať, ktoré prostriedky potrebné pre spisovný jazyk z hľadiska jeho špecifických funkcií sú zhodné v bernoláčtine a štúrovčine.

Dvojice *bernolákovský — štúrovský, bernolákovci — štúrovci, Bernolákov — Štúrov* nás priam „nútia" dotvárať dvojicu *bernolákovčina — štúrovčina.*

V súvislosti s tvarom *bernoláčtina* sa Š. Peciar v cit. článku zmieňuje o tvare *bibličtina.* Tvar *bibličtina* mohol hrať svojho času istú rolu v tom, že sa udržiaval tvar *bernoláčtina,* pretože existujú aj súvislosti medzi bibličtinou a bernoláčtinou, a tak sa aj zároveň hovorilo o bibličtine a bernoláčtine. Jedna takáto súvislosť sa pripomína v cit. Jónovom článku:

Po bratislavskej schôdzke a po vydaní Krátkej mluvnice r. 1852 neprestala sa razom používať ani bibličtina ani bernoláčtina.

Ale súvislosti a vzťahy medzi bibličtinou a bernoláčtinou sú menej dôležité, než sú súvislosti a vzťahy medzi bernoláčtinou a štúrovčinou. Preto sa tu dnes neuplatňuje svojím vplyvom slovo *bibličtina.*

Na záver stručne opakujem návrh, aby sa namiesto podoby *bernoláčtina používala* systémová podoba *bernolákovčina.*

Pavel Ondrus

UPRAVÍME PRAVOPIS PRÍSLOVKOVÝCH ZLOŽIEK?

Poučky *Pravidiel slovenského pravopisu* o písaní príslovkových zložiek[1] obsahujú túto myšlienku: Ak je v príslovkovom výraze pri tvare mena súvislosť s ostatnými tvarmi toho istého slovného základu zo sémantického hľadiska jasná, píše sa predložka a tvar mena osobitne; napr. *(prišiel) o polnoci, (prišiel) o palici* a pod. Ak však v príslovkovom výraze pri tvare mena súvislosť s ostatnými tvarmi toho istého slovného základu zo sémantického hľadiska nie je jasná, píše sa predložka a tvar mena dovedna ako jedno slovo; napr. *(býval) osamote, (rozprával) nahlas* a pod.

No už samotná prax jednoznačne ukázala, že na určenie hraníc medzi príslovkovou a predložkovou väzbou iba sémantické hľadisko nestačí. Odrazilo sa to koniec koncov aj na Pravidlách slovenského pravopisu, podľa ktorých rovnaké predložkové výrazy s príslovkovým významom sa píšu raz osobitne, napr. *od oka, za mladi, za čerstva,* a druhý raz dovedna ako jedno slovo, napr. *naoko, zmladi, sčerstva.*[2] Táto nedôslednosť pri písaní uvedených príslovkových výrazov[3] sa dá odstrániť, keď sa okrem sémantického hľadiska uplatní aj hľadisko gramatické.[4] Gramatické hľadisko sa tu dá využiť takto:

Ak sa v predložkovom výraze s príslovkovým významom k tvaru mena

---

[1] Porov. § 141 v Pravidlách z r. 1953 i v novších vydaniach. Ide o pravopis predložkových výrazov typu *zajtra, doľava, bezmála, napoly, spakruky, naporúdzi,* prípadne *nahlas, naoko, naveky, osamote* atď. — K termínu príslovkové zložky porov. E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika,* 4. vyd., Bratislava 1963, 301.

[2] Pozri Pravidlá z roku 1963.

[3] Ich počet zväčšujú „výnimky z pravidla" o písaní predložkových spojení s kmeňmi príd. mien, ktoré označujú farby, napr. *na bielo — do biela, na červeno — do červena, na tmavoružovo,* spojenia s príslovkami na *-sky, -cky,* napr. *po slovensky, po otcovsky, po anglicky,* a niekoľko iných výrazov, napr. *za slobodna, za horúca* a pod. Porov. § 141 Pravidiel slovenského pravopisu.

[4] Literatúru o otázke hraníc slova zhŕňa napr. štúdia V. M. Žirmunského *O granicach slova,* sb. Morfologičeskaja struktura v jazykach različnych tipov, Moskva — Leningrad 1963, 6—33.

nemôže pripojiť nijaký atribút, príslovkový význam sa píše dovedna ako jedno slovo, napr. *(býval) osamote, (rozprával) nahlas.* Ak sa však v predložkovom výraze s príslovkovým významom k tvaru mena môže pripojiť nejaký atribút, príslovkový výraz sa píše osobitne ako predložková väzba, napr. *(rozpráva) o (svojej) samote, (dielo) z počiatku (storočia).*

Pretože sa v predložkových výrazoch s príslovkovým významom *od oka, za mladi, za čerstva* k tvarom podst. mena *oka, mladi* a k tvaru príd. mena *čerstva* nemôže pripojiť nijaký atribút, príslovkový výraz by sa mal písať dovedna ako jedno slovo, teda *odoka, zamladi, začerstva,* tak ako sa príslovkové zložky *naoko, zmladi, zčerstva* už doteraz písali dovedna ako jedno slovo.

Ak by sa gramatické hľadisko (pravda, popri sémantickom hľadisku) uplatnilo aj pri pravopise ďalších predložkových výrazov s príslovkovým významom, napr. v konštrukciách *po dobrom, na bielo, do biela, na červeno, do červena, na tmavoružovo, za slobodna, za horúca* a pod., došli by sme k záveru, že aj tieto príslovkové výrazy by sa mali písať dovedna ako jedno slovo.[5] Nebolo by potom nijakých dôvodov, prečo by sa v zhode s týmto ponímaním nemohli písať aj predložkové spojenia s príslovkami na *-sky, -cky,* napr. *po slovensky, po otcovsky, po anglicky,* ku ktorým sa priraďujú aj príslovkové výrazy *po našsky, po svojsky,* dovedna ako jedno slovo. Veď sú takými istými príslovkami, akými sú napr. príslovky *postojačky, poležiačky, posediačky,* ktoré sa vždy písali a aj teraz píšu dovedna ako jedno slovo.

Keby sa v slovenčine pri písaní príslovkových zložiek popri sémantickom hľadisku uplatnilo aj uvedené hľadisko gramatické, odstránili by sa výnimky[6] a podstatne by sa zjednodušil pravopis predložkových výrazov s príslovkovým významom, ktoré vznikli spojením predložky s podst. menom, príd. menom, zámenom, číslovkou a príslovkou. Po tomto zjednodušení mali by používatelia nášho jazyka pri písaní príslovkových zložiek len jednu ťažkosť: odlíšiť príslovku od predložkovej väzby. Možno predpokladať, že by aj táto ťažkosť nebola veľká, lebo za posledných pätnásť rokov sa u nás otázka prísloviek ako osobitného slovného druhu podrobne rozpracovala.[7]

Poznamenať treba, že frazeologické spojenia, ktoré majú charakter prísloviek, napr. *stoj čo stoj, vo dne v noci, v zime v lete,* by sa aj naďalej písali osobitne. Takisto ako doteraz, t. j. so spojovníkom, by sa písali aj

[5] Dovedna by sa podľa toho mali písať aj príslovkové výrazy *po mojom, po tvojom, po našom, po vašom, po svojom,* ba i *na dvoje, na troje,* a koniec koncov i *po dvaja, po traja,* pri ktorých je proces adverbializácie jasný. — K zaradeniu tzv. podielových čísloviek *po dvaja, po traja* medzi príslovky porov. P. Ondrus, *Morfológia spisovnej slovenčiny,* Bratislava 1964, 80, najmä str. 159. Pri konštrukciách typu *po dvaja, po traja* sa adverbializácia ešte neukončila.

[6] „Výnimky" typu *na bielo, po slovensky, za slobodna* porov. v poznámke 3.

[7] Prehľad literatúry o tejto otázke podáva naposledy P. Ondrus, c. d., 150—179.

ďalšie ustálené spojenia, ktoré majú význam príslovky, napr. *horko-ťažko, dnes-zajtra, zle-nedobre, krížom-krážom, zubami-nechtami* a pod. Pravopis týchto frazeologických spojení by sa nezmenil preto, že tu je iná situácia ako pri príslovkových zložkách, ktoré vznikli zo spojenia predložky a podst. mena, príd. mena, zámena i príslovky.

Ak sa však upraví pravopis príslovkových zložiek typu *od mladi, za čerstva, po slovensky* atď.,[8] bude treba písať dovedna nielen častice typu *po prvé, po druhé,*[9] ale aj niektoré doterajšie spojenia v ďalších slovných druhoch.[10]

Rozbor pravopisných chýb, ktoré urobili žiaci posledného ročníka základnej deväťročnej školy z rôznych oblastí Slovenska, ukázal, že spomedzi chýb v písaní slov dovedna alebo osobitne najviac sa vyskytlo pri písaní príslovkových zložiek, ktoré vznikli spojením predložky s podstatným menom, prídavným menom, zámenom a príslovkou (vyše dvadsať chýb na sto možných), a že chyby v nesprávnom písaní tzv. násobných číslovieok (dvadsaťpäť chýb zo sto možných) sú až na druhom mieste.[11]

Od úpravy pravopisu príslovkových zložiek mohla by očakávať uľahčenie najmä škola.

---

[8] A takisto aj pravopis príslovkových zložiek typu *po mojom, na dvoje, po dvaja*, hoci tu treba počítať s minimálnym počtom predložkových výrazov, ktoré sa ešte celkom neadverbializovali.

[9] Aj častica *takisto* sa v Pravidlách z r. 1953 píše osobitne, teda *tak isto*. Dnes sa už táto častica píše aj dovedna; pozri *Slovník slovenského jazyka IV*, Bratislava 1964. 486, a Pravidlá z r. 1963.

[10] Prečo by sa mala tzv. násobná číslovka *päťkrát* písať dovedna, ale násobná číslovka *päť ráz* osobitne?

[11] K tomu porov. J. Štefanovič, *Škola a racionalizácia slovenského pravopisu*. SR 30, 1965, 263.

JOZEF RUŽIČKA PÄŤDESIATROČNÝ

Niekedy sa hovorieva, že päťdesiatka ešte nie je takým bodom v živote vedeckého pracovníka, ktorý by bolo treba verejnosti pripomínať. Tento náhľad zastáva aj doc. dr. Jozef Ružička, ktorý 12. januára tohto roku završuje piatu desiatku svojho života. A nech nám teda prepáči, že podľa zvyku, ktorý sa zaužíval v našom časopise, pristavíme sa i pri jeho päťdesiatinách.

Jozef Ružička sa narodil 12. januára 1916 v Nových Zámkoch, študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (odbor slovenčina — nemčina), kde r. 1938 bol promovaný na doktora filozofie. Od r. 1938 učil na odborných školách 3. stupňa v Bratislave; desať rokov po doktoráte sa habilitoval na odbor všeobecnej jazykovedy a hneď začal i prednášať. Jeho habilitačným spisom bola knižná štúdia *Z problematiky slabiky a prozodických vlastností (K vývinu hornonemeckého slova)*. Od r. 1950 pracuje ako vedecký pracovník v Ústave slovenského jazyka SAV; tu r. 1957 na základe obhajoby knižnej monografie *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku* získal hodnosť kandidáta filologických vied a o necelé tri roky potom (r. 1960) po úspešnej obhajobe súboru syntaktických štúdií dosiahol hodnosť doktora filologických vied. Dnes je Jozef Ružička jedným z vedúcich jazykovedcov na Slovensku, dobre známym nielen na akademických a pedagogických pracoviskách v našom štáte, ale i v cudzine.

Od začiatku svojej výskumnej práce zacieľoval J. Ružička svoj záujem na problémy všeobecnej jazykovedy. No kým v prvom období bádateľskej práce (približne v desaťročí 1938—1948) ako východiskový materiál mu slúžila nemčina, v druhom období, ktoré trvá podnes, pracuje už s materiálom slovenským. Prešiel teda od germanistiky k slovakistike, no úsilie dopracúvať sa k záverom platným o jazyku všeobecne — záujem o problematiku všeobecnej jazykovedy mu ostal: je trvalým atribútom jeho bádateľskej práce. Zreteľne sa to ukazuje aj na problémoch, ktoré si stavia pri začiatku svojich výskumov a ešte výraznejšie na záveroch, ktoré hĺbavo domýšľa tak, že presahujú rámec slovakistiky.

Hlavnou Ružičkovou metodologickou zásadou je požiadavka pracovať s dostatočne bohatým materiálom. Pritom neraz ide o materiál získaný vlastným čítaním, ba i vlastnoručne povypisovaný. Táto zásada sa týka východiska výskumu. — Druhá zásada má na zreteli použitie výsledkov výskumu v školskej praxi. Ružička stavia požiadavku prenášať výsledky výskumu v primeranej podobe do školy, preto aby škola vo svojom jazykovom vyučovaní a výchove nezaostávala za modernou jazykovednou teóriou. A tak nie je zriedkavosťou, že na konci Ružičkových štúdií nájdeme i tak upravené formulácie záveru, aby sa

mohli použiť pri jazykovom vyučovaní. Napríklad na konci štúdie *Podmet v genitíve* (SR 22, 1957, 19) zhrnutie upravené pre školskú prax čítame za touto vstupnou vetou: „Záverom treba zhrnúť výklad o genitívnom podmete v takej forme, aby sa naša otázka mohla ľahko preniesť do školskej praxe." Podobne sa postupuje aj v záverečnej časti iných štúdií a článkov.

Už v prvom desaťročí svojej výskumnej práce upriamil J. Ružička pozornosť na kardinálnu lingvisticko-gnozeologickú teóriu, ktorá chápe jazyk ako systém znakov (*O jazykovom znaku*, Slovo a tvar 1, 1947, 3—8). Prijíma túto teóriu a ustavične sa pri svojich bádateľských postupoch pridŕža tézy o dvojstránkovej (bilaterálnej) povahe jazykových jednotiek: všíma si vždy zarovno ich stránku tvarovú i významovú. Tézu o dvojstránkovej povahe jazykových jednotiek nerozlučne zväzuje s princípom ich funkčnosti a systémovosti. Význam jazykových jednotiek chápe v tesnej súvislosti s poznávaním reality; neberie ho však ako mechanický odraz skutočnosti mimo vedomia, lež ako spracovaný myslením a vradením do jazykového systému. Vzhľadom na súhru významu a formy v jazykových jednotkách buduje J. Ružička teóriu jazykovedných disciplín o jednotlivých čiastkových systémoch jazyka. Citát z jeho štúdie *Niekoľko slov o skladbe* (SR 24, 1959, 39—45): „Morfológiu netreba chápať ako náuku o forme a syntax zas ako náuku o význame (funkcii týchto foriem). Keďže každá jazyková jednotka — bez ohľadu na svoju zložitosť a štruktúru — má svoj obsah aj svoju formu, aj náuka o každej vrstve jazykových jednotiek berie do ohľadu obsah aj formu skúmaných jazykových jednotiek. Čiastkové systémy sú vybudované nie na rozhraní obsahu a formy, ale naopak, sú vybudované, resp. majú byť vybudované na súhre obsahu a formy patričných jazykových jednotiek" (45).

Je len prirodzené, že téza o bilaterálnosti jazykových jednotiek privádza J. Ružičku k hľadaniu korelátu jazykového významu v okruhu myslenia (vedomia). V tejto súvislosti možno odkázať na štúdiu *Čo sa vyjadruje syntaktickými jednotkami* (v zborníku Problémy marxistické jazykovědy, Praha 1962, 208—217).

O princíp bilaterálnosti ďalej J. Ružička opiera i teóriu slovných druhov. Túto, ako sám uvádza, večnú jazykovednú problematiku rieši v rade štúdií, a to najmä so zreteľom na sporné slovné druhy: častice, sponu a predikatívum. Za základné kritérium na vymedzenie slovného druhu pokladá J. Ružička slovný (lexikálny) význam; gramatické kritérium — morfologický tvar a syntaktickú funkciu — stavia až na druhé miesto. Preto odmieta pokus niektorých našich jazykovedcov konštituovať „nové" slovné druhy. Pri takzvaných nových slovných druhoch, spone a predikatíve, konštatuje neprimerané uplatnenie zreteľa na syntaktickú funkciu. Ružička presvedčivo dokázal, že sponové slovesá majú všetky základné znaky slovies (patria teda medzi slovesá) a že predikatívum je osobitnou skupinou prísloviek, ktorú treba preberať v súvislosti s problematikou jednočlennej vety; naproti tomu konštituovanie častíc ako osobitného slovného druhu prijíma s tým, že postavenie tohto slovného druhu bude treba ďalej teoreticky ujasňovať a spresňovať. J. Ružička v štúdii *Dva sporné slovné druhy* (pozri bibliografiu) o slovných druhoch zovšeobecňujúco a výstižne píše: „Slovné druhy sú kategórie, v ktorých sa krásne uplatňuje poznatok, že jazyk ako základný dorozumievací prostriedok spoločnosti je zložitou štruktúrou jemne pospájaných prvkov pomenovacích ako aj gramatických tvarov a konštrukcií."

Zo slovných druhov najviac pozornosti venuje J. Ružička slovesu. Všíma si funkcie základného slovesného tvaru (pozri knižnú monografiu Skladba neur-

čitku), jednotlivé skupiny slovies (rozlíšenie činnostných a stavových, osobných a neosobných slovies; pomocné slovesá; slovesá pohybu, ku ktorým priraďuje i faktitíva pohybových slovies a jednou funkciou i sloveso *byť* — napr. *bol som navštíviť brata*), a prináša gramatické znaky, ktoré ich charakterizujú. Úspešne pritom používa lexikálno-gramatickú kategóriu slovesnej intencie. Ružičkovu štúdiu *Triedenie slovesných tvarov* — ale i štúdie z okruhu slovesa všeobecne — určuje zreteľ na určité slovesné tvary, ktoré zastávajú základnú funkciu tohto slovného druhu, funkciu prísudku vety. — Ďalej treba spomenúť štúdie o imperatíve, prechodníku a bezpodmetovom zvratnom tvare a o vyjadrovaní budúcich dejov. Z teoretického hľadiska, ale i z hľadiska školskej praxe vyvolali pozornosť štúdie o morfematickej analýze slovesných tvarov a z nich vychádzajúce štúdie a články o triedení slovies. Z polemiky, ktorá sa v tomto okruhu rozvinula, vyšli Ružičkove závery víťazne.

S problematikou slovies sú veľmi úzko zviazané syntaktické otázky: teória jednoduchej vety a súvetia. Spracúvanie syntaktických problémov vo svojej bádateľskej práci motivuje J. Ružička aj nedostatočnou rozpracovanosťou syntaktického jazykového plánu. V štúdii *Niekoľko slov o skladbe* o tom vraví: „Zatiaľ čo sa vo fonológii a morfológii podarilo odkryť základy jazykového systému, v syntaxi doteraz niet jednoty ani v elementárnych problémoch." Podobne ako v morfológii i v skladbe veľa pozornosti sústreďuje na sporné veci (pozri *Základné sporné otázky slovenskej skladby*), a to z týchto okruhov: ohraničenie skladby, vymedzenie pojmov veta, výpoveď, syntagmatika, vetné členy, členitosť viet a klasifikácia súvetí. Veľa výskumného úsilia venoval J. Ružička členitosti viet, a to najmä otázkam súvisiacim s jednočlennou vetou. Okrem toho venuje pozornosť vytýčenému vetnému členu, polohe zhodného prívlastku, apoziopéze, výrazom, ktoré nie sú gramaticky spojené s vetou (oslovenie, citoslovcia, vložky, modálne častice), osobitným typom dvojčlennej vety (vety s nevysloveným podmetom, s pasívnou konštrukciou, so slovesom v rozkazovacom spôsobe, s podmetom v genitíve, s formálnym podmetom *to*, uvádzacie vety so slovesom v 3. os. jedn. čís. stred. rodu, ktorých podmetom je priama reč), časovým vetám pri formálnych vetných členoch atď. — V súvislosti s jednotlivými typmi súvetia a so vzťahom parataxe a hypotaxe spracúva funkcie spojok *lebo* (= podraďovacia spojka), *pretože, aby, keď, že, ako že (akože)*.

J. Ružička neobišiel vo svojej výskumnej práci ani problémy jazykovej štylistiky; sústavnejšie im venuje pozornosť v posledných rokoch. Všíma si prvky jazykového štýlu Martina Kukučína (plurál úcty), Ľudovíta Kubániho (Mendík), Margity Figuli (Tri gaštanové kone), Dominika Tatarku (Kohútik v agónii), Rudolfa Jašíka (Mŕtvi nespievajú), Eleny Čepčekovej (Marcela, neplač) a iných. Spracúvanie štylistickej tematiky súvisí aj s potrebou odstrániť nedostatky v štylistickej pripravenosti učiteľov a žiakov na školách (pozri zborník Štylistické rozbory umeleckých textov) a spája sa s prípravou konferencie o jazyku modernej prózy (zborník Jazyk a štýl modernej prózy) a o jazyku a štýle literatúry pre mládež (zborník v tlači).

Ako vidieť, J. Ružička si osvojuje problematiku všetkých jazykových plánov. Tematiku svojich výskumov si volí tak, aby sa nimi zapĺňali medzery v našej jazykovednej teórii. Jeho štúdie a články v okruhu gramatiky jednak korigujú a dopĺňajú doterajšiu jazykovednú teóriu, jednak riešia nové problémy. Pritom si ich tematiku volí autor cieľavedome tak, aby vyhovovali plánovaným prácam Ústavu slovenského jazyka (oddelenie gramatiky a štylistiky); súvisia s prácou na vedeckej gramatike spisovnej slovenčiny, ktorej prvá časť (morfológia) práve

vychádza vo Vydavateľstve SAV. J. Ružička sa v podstatnej miere zúčastnil na vypracovaní koncepcie tohto významného kolektívneho vedeckého diela a vypracoval doň úvodnú kapitolu *Typologická charakteristika spisovnej slovenčiny*, kapitolu *Slovesá* (okrem menšej časti iného spoluautora) a kapitolu *Spojky*. — Podobnú zacielenosť badať i pri Ružičkových syntaktických štúdiách. Sú prípravou na syntax spisovnej slovenčiny, ktorá má vyjsť ako druhá časť vedeckej gramatiky spisovnej slovenčiny. Priam také zacielenie dal J. Ružička ako vedúci prác na vedeckej gramatike aj dvom konferenciám, prvej o sporných otázkach slovenskej morfológie a o niektorých problémoch lexikológie (pozri SR 21, 1956) a druhej o sporných otázkach slovenskej skladby (pozri Jazykovedné štúdie IV, 1959). Výrazne to ukazuje časť z jeho záveru na druhej z týchto konferencií, kde konštatuje: „Ukázalo sa predovšetkým to, že je správne predkladať sporné otázky vlastnej pracovnej oblasti — pravda, s istým návrhom na riešenie — širšiemu kruhu odborníkov: odstraňuje sa tak izolovanosť pracovísk a dosahuje sa rovnaký postoj v základných otázkach" (JŠ IV, 233). Takúto určenosť a účelovosť vidieť v celej Ružičkovej výskumnej práci.

Ani jeden zo slovenských jazykovedcov nevenuje toľko pozornosti a času recenziám jazykovedných prác slovenských, českých, ale aj zahraničných ako práve J. Ružička. Pritom jeho recenzie sú vždy kritické, ba mohlo by sa hádam i povedať, že skúpe na pochvalu; dbá, aby aj kritické komentovanie a diskusia o výsledkoch jazykovedných výskumov prispievali pokroku našej vednej disciplíny. Takáto požiadavka pri recenzii jazykovedných prác je o to významnejšia, že sa u nás ujal zlozvyk písať recenzie bez hlbšej analýzy príslušného diela, ba — a to je ešte horší zvyk — vôbec ich nepísať.

Keď roku 1960 J. Ružička bilancoval výskumnú publikačnú činnosť v okruhu gramatiky na Slovensku po druhej svetovej vojne (pozri *Výskum gramatickej stavby po roku 1945*), v závere svojho zhrňujúceho článku napísal: „Výskum gramatickej stavby spisovnej slovenčiny v posledných pätnástich rokoch prekonal búrlivý rozvoj. Umožnilo sa to v prvom rade vybudovaním pracoviska v rámci Ústavu slovenského jazyka SAV, ďalej zväčšením publikačných možností a nie v poslednom rade aj podporou kolektívnych podujatí." — A dodávame — umožnilo sa to najmä preto, že na čele tohto výskumného pracoviska (oddelenia gramatiky a štylistiky) stál práve J. Ružička, vedecký pracovník pohotovo prijímajúci moderné výdobytky jazykovedy, vedec mysliteľsky bystrý, pracovitý a pobádavý.

J. Ružička má výrazný podiel i v okruhu jazykovej kultúry, a to najmä ako spoluautor príručky *Slovenská gramatika* (doteraz vyšli 4 vydania; posledné — prepracované a rozšírené — je vysokoškolskou príručkou); do nej vypracoval kapitolu *Úvod* (všeobecné pojmy) a kapitoly *Sloveso*, *Skladba*. Okrem toho je spoluautorom niekoľkých učebníc slovenského jazyka pre odborné školy. Naša širšia verejnosť veľmi dobre pozná J. Ružičku z jeho krátkych úvah, ktoré odznievajú v rámci rozhlasovej relácie Jazyková poradňa. Vidieť, že Ružička pririeka i popularizačnej publikačnej činnosti miesto vo svojom pracovnom pláne, lebo ju pokladá za nevynechateľnú časť povinností vedeckého pracovníka.

Kto by sa chcel presvedčiť o širokých jazykovedných záujmoch a pracovitosti doc. dr. Jozefa Ružičku, doktora filologických vied, nech si poprezerá posledných pätnásť ročníkov nášho časopisu. Štedro donášal výsledky svojej každodennej bádateľskej práce najmä do Slovenskej reči a dokázal, že predmet, na ktorý usilovne upína vedecký záujem, slovenský jazyk, je vecou jeho aktívneho vlastenectva.

J. Ružička získava slovenskej jazykovede dobré meno aj vo svete, a to i prostredníctvom medzinárodných jazykovedných inštitúcií (je členom Medzinárodnej terminologickej komisie a Medzinárodnej komisie pre štúdium gramatickej stavby slovanských jazykov).

Od 1. novembra 1965 je jubilujúci slovenský jazykovedec riaditeľom Ústavu slovenského jazyka SAV. Sme presvedčení, že významná a zodpovedná funkcia v našej vede a kultúre sa dostala do dobrých rúk.

Blahoželáme Jozefovi Ružičkovi v mene čitateľov i redakcie Slovenskej reči a v mene pracovníkov Ústavu slovenského jazyka k jeho päťdesiatym narodeninám a žičíme mu, aby v dobrom zdraví rozvíjal bádateľský ruch v Ústave slovenského jazyka vzorom vlastnej výskumnej práce, organizačnými podujatiami, kritickou i redakčnou prácou a najmä, aby pokračoval v obetavej výchove budúcich jazykovedcov.

G. Horák

SÚPIS PRÁC JOZEFA RUŽIČKU ZA ROKY 1938—1964

Bibliografia prác J. Ružičku je usporiadaná chronologicky a podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce (všetky vydania pri prvom vydaní) a štúdie v odborných jazykovedných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) školské učebnice (iba prvé vydanie), iné články, referáty, drobné príspevky, zprávy a pod. Drobné príspevky, ktoré vyšli v tom istom ročníku časopisu alebo v tejže publikácii, sa uvádzajú súhrnne.

Skratky: JČ = Jazykovedný časopis, SPN = Slovenské pedagogické nakladateľstvo, SR = Slovenská reč.

1938

Der Versbau der altmagyarischen und der alttschechischen Katharinenlegende. Slavische Rundschau 10, 1938, č. 6, str. 58—62.

1946

Zum Problem der Diphthonge. Linguistica Slovaca 4—6, 1946—1948, 23—38.

Rozdeľovanie slov v slovenčine. SR 12, 224—239.

Poznámky o zásadách pravopisu. Národná obroda, 15. 1., str. 4.

In memoriam univ. prof. PhDr. Jozefa Miloslava Kořínka (10. 1. 1899 — 24. VIII. 1945). SR 12, 58—60.

1947

Z problematiky slabiky a prozodických vlastností. K vývinu hornonemeckého slova. Slovenská akadémia vied a umení, Bratislava, 134 str.

O jazykovom znaku. Slovo a tvar 1, 3—8.

1948

Zur gotischen Grammatik. Recueil linguistique de Bratislava 1, 151—163, slovenské resumé 163—166.

Syntax ako časť gramatiky. Rozbor a kritika Bröndalovej teórie gramatiky. Slovo a tvar 2, 17—20.

* Josef Miloslav Kořínek. Recueil lingustique de Bratislava 1, 5—11.

1950

O niektorých otázkach všeobecnej jazykovedy. Jazykovedný sborník 4, 37—41.

Rozbor a triedenie gramatických tvarov. Jazykovedný sborník 4, 100—112.

Hlavná metóda sovietskej jazykovedy. Slovo a tvar 4, 1—6.

Triedenie slovesných tvarov v spisovnej slovenčine. Slovo a tvar 4, 43—51.

Skúsenosti z prijímacích rozhovorov na škole III. stupňa. SR 16, 1950/51, 22—24.

Prevzaté slová v slovenčine. SR 16, 1950/51, 69—77.

Z jazykovednej terminológie. SR 16, 1950/51, 80—81, 111—113, 180—181, 213—215.

A. Rosetti, Les changements phonétiques. Aperçu général, Copenhague — Bucureşti 1948. Jazykovedný sborník 4, 239—241 (ref.).

J. M. Kořínek, Od indoeuropského prajazyka k praslovančine, Bratislava 1948. Jazykovedný sborník 4, 242—245. Slovo a tvar 4, 140—141 (ref.).

B. Letz, Gramatika slovenského jazyka, Bratislava 1950. SR 16, 1950/51, 124—126 (ref.).

1951

Gótske *hiri, hirjats, hirji*/. Jazykovedný sborník 5, 259—263, nemecké resumé 264.

Čap — čapík — čípok. SR 16, 1950/51, 249—250.

Složené slová s *pol-, polo-*. SR 17, 1951/52, 45—47.

Jazvková výchova. Učebné texty pre III. triedu stredných škôl. I.—IV. časť. (Zošitové vydanie.) Štátne nakladateľstvo, Bratislava 1951—1952, 301 str. (spoluautor).

B. Letz, Gramatika slovenského jazyka, Bratislava 1950. Jazykovedný sborník 5, 285—301 (ref.).

V. Blanár, Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku, Bratislava 1950. SR 16, 1950—51, 250—251 (ref.).

1952

Ako písať tvary činného príčastia prítomného. SR 18, 1952/53, 91—93.

Z náuky o vete. SR 17, 1951/52, 138—145.

Jazyková výchova. Učebné texty pre II. triedu škôl III. stupňa. Štátne nakladateľstvo, Bratislava, 100 str. (spoluautor).

K návrhu na úpravu slovenského pravopisu. Práca, 6. 12., str. 5.

1953

Slovenská gramatika. Osveta, Martin, 317 str. 2. a 3. vyd.: 1955, 491 str. 4. vyd.: SPN, Bratislava 1963, 575 str. (spoluautor).

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 403 str.; dotlač, 1954; zrevid. vyd., 1957, 425 str.; 3. zrevid. vyd., 1963; 4. zrevid. vyd., 1963, 429 str.; 5. vyd., 1964 (spoluautor).

Ešte raz o triedení slovenských slovies. JČ 7, 135—168.

O tvorení trpného príčastia. SR 18, 1952/53, 175—178.

K rozboru vety. O výrazoch, ktoré nie sú gramaticky spojené s vetou. SR 18, 1952/53, 257—270.

Príspevok ku skladbe slovesa *byť — som*. SR 18, 1952/53, 398—405.

Časové vety pri formálnych vetných členoch. SR 18, 1952/53, 412—413.

Jazyková výchova pre III. triedu stredných škôl. SPN, Bratislava, 276 str. (spoluautor).

Učebnica a cvičebnica slovenského jazyka pre dvojročné odborné školy. SPN, Bratislava, 334 str. (spoluautor).

Slovenská gramatika pre jedenásťročné stredné a odborné školy s maďarským vyučovacím jazykom. SPN, Bratislava, 210 str. (spoluautor).

Diskusný príspevok na I. celoštátnej konferencii čs. lexikografov, konanej v dňoch 5.—7. 6. 1952 v Bratislave. Lexikografický sborník, Bratislava, 49.

Diskusný príspevok na konferencii o porovnávacej slovanskej jazykovede, konanej v dňoch 5.—7. 3. 1953 v Olomouci. Slavia 22, 212, 297.

Kedy píšeme čiarku pred spojkou *a*? Jazykový kútik, Bratislava, 5—7 (rozmn.). Tamže: O vykaní, 39—41.

O vykaní. Ľudový rozhlas 9, č. 3, str. 8.

1954

Činnostné a stavové slovesá. JČ 8, 5—17.

Neurčitok v prívlastku. JČ 8, 205—215.

Zložené súvetie. SR 19, 27—35.

Väzba slovesa *učiť (sa)*. SR 19, 53—54.

Spojka *lebo*. SR 19, 135—142.

Vytýčený vetný člen. SR 19, 269—275.

Učebnica jazyka slovenského pre 9.—11. ročník všeobecnovzdelávacích škôl. (Ďalej pod názvom Slovenský jazyk, pomocná kniha pre 9.—11. ročník všeobecnovzdelávacích škôl.) SPN, Bratislava, 287 str. (spoluautor).

Učebnica slovenského jazyka pre štvorročné odborné školy. SPN, Bratislava 1954, 319 str. (spoluautor).

V. A. Bogorodickij, Vvedenije v izučenije sovremennych romanskich i germanskich jazykov, Moskva 1953. JČ 8, 66 (ref.).

J. Holub — F. Kopečný, Etymologický slovník jazyka českého, Praha 1952. SR 19, 111—112 (ref.).

F. Daneš — B. Hála — A. Jedlička — M. Romportl, O mluveném slově, Praha 1954. SR 19, 238—240 (ref.).

Drôt — drôtik — drotovať — drotár. SR 19, 54—55. Tamže: *Vybehnuvši*, 304—305; *Ostalo ticho*, 306; *Ostal sa zvŕtať*, 306—307.

Niečo o vykaní. Učiteľské noviny 4, č. 48, str. 7.

1955

Používanie spojky *aby* v spisovnej slovenčine. SR 20, 290—301.

Slovenská gramatika a sloh pre 1. ročník pedagogických škôl. SPN, Bratislava, 198 str. (spoluautor).

Slovenská gramatika a sloh pre 2. ročník pedagogických škôl. SPN, Bratislava, 131 str. (spoluautor).

Slovenská gramatika a sloh pre 3. ročník pedagogických škôl. SPN, Bratislava, 99 str. (spoluautor).

Slovenská gramatika a sloh pre 4. ročník pedagogických škôl. SPN, Bratislava, 62 str. (spoluautor).

Systematická gramatika slovenská pre 9.—11. ročník všeobecnovzdelávacích škôl s maďarským vyučovacím jazykom. SPN, Bratislava, 291 str. (spoluautor).

Diskusný príspevok na konferencii o norme spisovného jazyka, konanej v dňoch 24.—25. 3. 1955 v Bratislave. SR 20, 219, 223.

Zostal stáť. SR 20, 187.

1956

Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 182 str.

Viacnásobný vetný člen. Jazykovedné štúdie I. Spisovný jazyk, Bratislava, 153—178.

Sporné otázky slovenskej morfológie. SR 21, 3—19.

Zhrnutie diskusie o morfológii. SR 21, 19—20.

O používaní prechodníkov. SR 21, 282—293.

Podraďovacia spojka *keď*. SR 21, 339—351.

J. Horecký, Kultúra slovenského slova, Martin 1956. SR 21, 373—376 (ref.).

Ako skloňovať miestne meno *Žiar nad Hronom*? Ľudový rozhlas 12, č. 31, str. 4. Tamže: Príslovka a spojka *náhle*, č. 40, str. 9; Dva zápory miesto jedného kladu, č. 42, str. 13; Tvorenie prídavných mien od slov typu *Kladno*, Rozhlas a televízia 12, č. 46, str. 15; *Panelák — panelový dom*, č. 51, str. 14.

1957

Podmet v genitíve. SR 22, 5—19.

Plurál úcty v Kukučínovom diele. SR 22, 86—102.

Činné príčastie minulé. SR 22, 205—225.

K problému pomocných slovies. SR 22, 269—281.

Diskusný príspevok k teórii skladby. Slovenský jazyk a literatúra v škole 3, 264—268.

Slovenština. Vysokoškolská učebnica pro studující českého jazyka. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 182 str. (spoluautor).

Na okraj Ďurovičovej knihy o modálnosti. [Ľ. Ďurovič, Modálnosť. Lexikálno-syntaktické vyjadrenie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine, Bratislava 1956.] Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského — Philologica 9, 93—99 (ref.).

Nové slovesá. Jazyková poradňa, Bratislava, 85—86. Tamže: *Vidno — je vidno*, 117—118; Príslovka a spojka *náhle*, 118—119; Prídavné mená k menám dní, 137—138; Ako skloňovať miestne meno *Žiar nad Hronom*?, 160; Zdôrazňovacie slová, 174—175; „Dni administratívnej mechanizácie", 177—178; Ako sa vyjadruje začiatok deja, 182—183; O vykaní, 192—193; Zhoda v čísle vo vetách s viacnásobným podmetom, 194; Dva zápory miesto jedného kladu, 210—211; Význam a používanie slov *sťa, staby*, 211—212; Odporovacia spojka *lež*, 212—213; O používaní spojky *aby*, 213—214; O súvetiach so spojkou *keď*, 214—215; Používanie činného príčastia minulého, 216—217; Kedy píšeme čiarku pred spojkou *a*, 218—220; *Drôt — drôtik — drotovať*, 235—236; Dĺžka v cudzích slovách, 236—237; Dĺžka samohlások v cudzích slovách, 237—238; Výslovnosť skupiny *de, te* v niektorých slovách, 244—245.

Oziaba ma v ruky. Rozhlas a televízia 13, č. 2, str. 14. Tamže: Skloňujeme správne slovo *kachle*?, č. 8, str. 15; Je tvar *neni* správny?, č. 9, str. 14; *Zberňa na pranie prádla*?, č. 15, str. 10; Je prídavné meno *bezbrehý* správne?, č. 18, str. 4; Kedy

pišeme za dátumom bodku, č. 19, str. 5; Väzba slovesa „cítiť sa", č. 20, str. 7; Nepoužívajme slovo „kolaj", č. 26, str. 16; *Ročiak — ročiaky*, č. 27, str. 6; *Anna — anenský*, č. 38, str. 16; Viete, čo sú *štule*?, č. 50, str. 16.
Bratislava-Staré Mesto. SR 22, 138. Tamže: *Obdivovať sa niečomu*?, 201—202; Bodka za dátumom, 204; Prirovnávacie slovko *že*, 266—267.

1958

Dva sporné slovné druhy. K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků. Sborník projevů z konference o historickosrovnávacím studiu slovanských jazyků, která se konala 28. ledna až 2. února 1957 v Olomouci a v Praze, Praha, 55—65.

Sémantický rozbor a syntaktické využitie slovies pohybu. Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka, Praha, 275—284.

Podraďovacia spojka *že*. Jazykovedné štúdie III. Spisovný jazyk, Bratislava, 321—336.

Poznámky o polohe zhodného prívlastku. SR 23, 35—40.

F. Daneš, Intonace a věta ve spisovné češtině, Praha 1957. SR 23, 170—172 (ref.).
Ako treba skloňovať miestne meno *Tlmače*. Rozhlas a televízia 14, č. 5, str. 16.

1959

Základné sporné otázky slovenskej skladby. Jazykovedné štúdie IV. Spisovný jazyk, Bratislava, 7—34.

Niekoľko slov o skladbe. SR 24, 39—45.

Apoziopéza čiže prerušená výpoveď. SR 24, 129—153.

Spojky *pretože, lebo*. SR 24, 231—235.

Ako sa vyjadrujú budúce deje. SR 24, 278—284.

O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958. SR 24, 117—123 (ref.).
Martin Kukučín v kritike a spomienkach, Bratislava 1957. SR 24, 305—307 (ref.).
Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury I, 1956; II, 1958. SR 24, 368—372 (ref.).

1960

Osobné a neosobné slovesá. JČ 11, 6—30, nemecké resumé 31.

Bezpodmetový zvratný tvar. SR 25, 3—25.

Osobitné typy dvojčlennej vety. SR 25, 65—89.

Na-vštíviť či *nav-štíviť*? SR 25, 174—176.

Výskum gramatickej stavby po roku 1945. SR 25, 214—236.

O názvoch niektorých planét. SR 25, 302—304.

Ako treba skloňovať vlastné meno *Goa*? SR 25, 353—356.

Niektoré črty gramatickej stavby slovenčiny z hľadiska potrieb prekladateľov. Dialog, č. 3—4, str. 71—88.

Slovenská jazykovedná terminológia. Slovenské odborné názvoslovie 8, 161—167.

K. Ammer, Einführung in die Sprachwissenschaft I, Halle 1956. JČ 11, 87—89 (ref.).
G. Vinokur, Die russische Sprache, Leipzig 1955. SR 25, 306—307 (ref.).

E. Pauliny, Krátka gramatika slovenská, Bratislava 1960. SR 25, 363–375 (ref.).

Efektivita – efektívnosť. Jazyková poradňa II, Bratislava, 35–37. Tamže: *Oči ako žúžoľ,* 39–40; Ako sa používa podstatné meno *sprava,* 40–41; Viete, čo sú *štule?,* 42; Viete, čo je *piadlo?,* 43–44; *Korčule,* 49–50; *Treba – načim – nadbe – nádobno,* 69–70; Slovesá *šeptať* a *šepkať,* 78–79; *V prírode chutná?,* 89–90; Poznáte sloveso *prieť?,* 91–93; Poznáte sloveso *vodlovať?,* 93–94; Poznáte sloveso *pľušťať?,* 94–95; *Polkruh – polpoludnie – polplece,* 97–98; *Ročiak – ročiaky,* 102–103; *Panelák – panelový dom,* 106–107; Sú slová *mankár, mankársky, mankárčiť* správne?, 107–108; Poznámka pre futbalistov, 114–115; „Stača", či *statča?,* 117–118; *Anna – anenský,* 119–120; *Kladno – kladniansky,* 120–121; *jabĺčkový, jablkový,* či *jablčný sirup?,* 124–125; Je prídavné meno *bezbrehý* správne?, 125–126; Ako skloňovať podstatné meno *chrbát,* 143–144; Ako skloňujeme miestne meno *Tlmače,* 145–146; Skloňujeme správne slová *ovca!,* 146–147; *Oziaba ma v ruky,* 165–167; Väzba slovesa *cítiť sa,* 170–171; „Obdivovať sa niečomu"?, 179–180; „Vyrovnať sa na najlepších"?, 180–181; „Zberňa na pranie prádla"?, 182–183; *Bolo tma,* či *bola tma?,* 189–190; Zhoda prísudku s podmetom, 191–192; Zhoda menného prísudku, 192–193; O porovnávacích spojkách *ako, než* 195–196; Zastarané spojky, 201–202; O používaní spojok *ale, však,* 202–203; O spojke *nakoľko,* 203–204; *Krištáľ – kryštál,* 236–237; Výslovnosť a pravopis slova *varietný,* 250–251; *Bratislava-Nové Mesto,* 260–261.

Žúžoľ. SR 25, 120. Tamže: *Škreččie,* či *škrečacie sérum?,* 187–188.

Medzinárodné sympózium „Zeichen und System der Sprache". JČ 11, 79–82 (zpráva o medzinárodnom sympóziu o znaku a systéme jazyka, konanom v dňoch 28. 9. – 2. 10. 1959 v Erfurte, NDR).

Konferencia o jazykovej kultúre. SR 25, 308 (zpráva o pracovnej porade o kultúre spisovnej maďarčiny, konanej v dňoch 2.–4. 10. 1959 v Pécsi, MĽR).

1961

Významové skupiny neosobných slovies. JČ 12, 25–42, nemecké resumé 43.

Zo základnej problematiky slovných druhov. SR 26, 65–84.

Niekoľko poznámok na okraj prekladov z češtiny. SR 26, 129–140.

Bleskozvod. SR 26, 237–239.

O podstate vytýčeného vetného člena. SR 26, 291–299.

O niektorých základných otázkach skladby. SR 26, 321–337.

J. Kuryłowicz, Esquisses linguistiques, Wrocław–Kraków 1960. JČ 12, 94–98 (ref.).

Rusko-české studie. Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze. Jazyk a literatura II, Praha 1960. JČ 12, 189–193 (ref.).

J. Bauer – R. Mrázek – S. Žaža, Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy II. Skladba, Praha 1960. SR 26, 57–59 (ref.).

Diskusný príspevok na porade o prekladových slovníkoch, konanej v dňoch 13.–16. 10. 1959 v Piešťanoch. Lexikografický sborník, Bratislava, 106, 108 (rozmn.).

Fanúšek. SR 26, 187. Tamže: *Fonotéka a filmotéka,* 187–188; *Krnohy,* 249; *Abstencia,* 249–250; *Bivuak,* či *bivak?,* 315–316.

1962

K vymedzeniu skladby. Otázky slovanské syntaxe (sb.), Praha, 32–33.

Veta a sloveso. (Z problematiky jednoduchej vety.) Otázky slovanské syntaxe (sb.), Praha, 141–153.

Čo sa vyjadruje syntaktickými jednotkami? Problémy marxistické jazykovědy (sb.), Praha, 208–216, ruské a anglické resumé 216–217.

Slovenská jazykovedná terminológia. Slavianska lingvistična terminologija I (sb.), Sofija, 127–133.

Vzťažná funkcia zámen. Acta Universitatis Carolinae — Slavica Pragensia 4, 215—219, ruské resumé 219.

Poznámky k morfematickému rozboru slov a tvarov. SR 27, 22—29.

Ako sa tvorí imperatív v slovenčine? SR 27, 65—72.

Základné typy súvetia. Otázky slovanské syntaxe (sb.), Praha, 227—228 (diskusný príspevok).

[Diskusný príspevok na sympóziu o jazykovom znaku a systéme, konanom v dňoch 28. 9. — 2. 10. 1959 v Erfurte, NDR.] Zeichen und System der Sprache II (sb.), Berlin, 59—62.

Ako sa spracúva gramatická stavba slovenčiny. Informační bulletin pro otázky jazykovědné 2, 20—24.

Porada Medzinárodnej terminologickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov. SR 27, 313 (zpráva o pracovnej porade jazykovednej sekcie, konanej v dňoch 21.—24. 3. 1962 vo Varšave).

1963

Vývinové tendencie v slovenskej gramatike. Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk, Bratislava, 100—109.

Prázdna morféma. JČ 14, 3—7.

Podraďovacia spojka *ako že/akože*. SR 28, 96—100.

Jazykový rozbor Kubániho poviedky Mendík. SR 28, 129—143.

Poznámky k poznámkam z fonológie. SR 28, 291—295.

Poznámka o vytýčenom vetnom člene. SR 28, 346—349.

E. Pauliny, Fonológia spisovnej slovenčiny, Bratislava 1961. SR 28, 54—62 (ref.).

K. Svoboda, Infinitiv v současné spisovné češtině, Praha 1962. SR 28, 247—251 (ref.).

Slavica Pragensia 4, 1962. SR 28, 350—352 (ref.).

Záverečná poznámka. SR 28, 349.

[Diskusný príspevok na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry, konanej v dňoch 2.—4. 4. 1962 v Bratislave.] Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk, Bratislava, 63—64, 230—231.

Patiens, či *paciens*? SR 28, 63. Tamže: *Rusať sa*, 191; *Dvojiť niekomu*, 312.

Z činnosti Medzinárodnej terminologickej komisie. SR 28, 364—365 (zpráva o zasadnutí jazykovednej sekcie Medzinárodnej terminologickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov, konanom v dňoch 20.—25. 5. 1963 v Budyšíne, NDR).

1964

Z problematiky slovotvorných modelov. Prace filologiczne (Warszawa) 18, zv. 2, str. 127—130.

Margita Figuli, Tri gaštanové kone. Štylistické rozbory umeleckých textov, Bratislava, 112—121.

O jazyku Tatarkovej novely Kohútik v agónii. Štylistické rozbory umeleckých textov, Bratislava, 169—177.

B. Havránek, Studie o spisovném jazyce, Praha 1963. SR 29, 172—173 (ref.).

Sborník prací filosofické fakulty brněnské university XII, A 11, Brno 1963. SR 29, 241—243 (ref.).

Aj tak je dobre? Jazyková poradňa III, Bratislava, 13—14. Tamže: Poznámka o športových termínoch, 16—17; Staré a nové v jazyku, 21—22; *Množstvo* a *množina*, 29—30; *Finále, semifinále* a *demifinále*, 49—50; *Pivotman — pivotmanka*, 50—51; Niečo o hokeji, 54—55; Niekoľko hokejových termínov, 55—56; *Krasokorčuliar*, 56—58; *Fa-*

núšek, 58—59; *Oblok*, a či *okno*, 70—71; *Pätora detí*, 84—85; Čo znamená sloveso *pojaviť?* 85—86; Viete, čo je *šumina?*, 86—87; *Zástena*, 89; *Smäť, smeti*, 106—107; *Predzápas* a *pozápas*, 107—108; *Kladňan — Kladňania*, 113—114; Ako sa volajú obyvatelia Írska?, 114—116; *Žiarovôčka*, 117—118; *Nápis — nápištek*, 118—119; *Cyperská otázka*, 121—122; *Psia búda* a *psova búda*, 125—126; *Krtí — krtčí*, 126—127; *Škreččie*, alebo *škrečacie sérum?*, 127—128; Slovesá typu *obspať*, 130—131; *Hlas Lemešian*, 143—144; *Stojace auto*, 158—159; *Dvoje očí hľadelo*, či *hľadeli?*, 162—163; Zhoda menného prísudku s podmetom, 165—166; *Deti sú rady*, 166—167; Stredný rod pri slovesách, 167—168; *Stať sa populárnym*, 168—169; O väzbe slovesa *zamedziť*, 179—180; O spojke *žeby*, 180—181; Podmienková spojka *aby*, 182—183; Chybná vzťažná veta, 183—184; Spojenie slova a vety, 184—185; O postavení zvratného zámena, 187—188; Ide jar, ide jar..., 202—204; *Bolo, ale sa zbolo*, 205—206; *Sirota v trapiech*, 206—207; Poznáte slovo *ličienka?*, 207—208; *Vzduch* a *povetrie*, 217—218; *Hokejka*, či *hokejová palica?*, 219—220; Ešte raz o písaní čiarky, 256—257; *Sója*, 258—259; Výslovnosť slov *družstevný, družstevník*, 259—260; Výslovnosť slovesa *sňať*, 260—261.

Redakčná činnosť

Redakčná činnosť v časopisoch: Jazykovedný časopis. Člen red. rady od roč. 7, 1953 dosiaľ. — Slovenská reč. Člen red. rady roč. 16, 1950/51 a od roč. 19, 1954 dosiaľ.

Vedecký, odborný redaktor publikácií: Jazykovedné štúdie I, Bratislava 1956; III, 1958; IV, 1959; V, 1960, VII, 1963. — G. Horák, Nárečie Pohorelej, Bratislava 1955. — L. Dvonč, Rytmický zákon v spisovnej slovenčine, Bratislava 1955. — F. Miko, Rod, číslo a pád podstatných mien, Bratislava 1962. — Jazyková poradňa, Bratislava 1957; II, 1960; III, 1964 (spoluredaktor). — Štylistické rozbory umeleckých textov, Bratislava 1964 (spoluredaktor).

Zostavil L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

Pseudo-Mauríkios? — V knihe *Pramene k dejinám Veľkej Moravy* (Bratislava 1964, 45) sme sa stretli s vlastným menom *Pseudo-Mauríkios: Dnes sa v literatúre autor označuje P s e u d o - M a u r í k i o s.* Časť *Pseudo-* je tu pripojená spojovníkom k menu *Mauríkios.* Všimnime si iné podobné názvy, aby sme posúdili správnosť takéhoto písania.

V *Pravidlách slovenského pravopisu* (5. vyd., 1964, str. 59) sa uvádza meno *Neslovan,* t. j. vlastné meno osoby v zápornej podobe (s predponou *ne-*). V podobe *Neslovan* sa píše veľké písmeno na začiatku pomenovania, pričom medzi predponou a slovom *Slovan* nie je tu spojovník a ani slovo *Slovan* sa ako súčasť pomenovania *Neslovan* nepíše s veľkým písmenom, ale s malým, pretože je vo vnútri slova, nie na začiatku. Iný podobný prípad, v ktorom sa tiež vnútri slova nepíše spojovník ani veľké písmeno, predstavuje meno *Praslovan* (je tiež v Pravidlách) alebo mená, ako *Exbratislavčan, Poloukrajinec, Neparížan* a pod., na ktoré sme upozornili v jednom z príspevkov na stránkach tohto časopisu (*Exbratislavčan?,* SR 26, 1961, 252). Podoby *Neslovan, Praslovan* atď. ukazujú na potrebu písať *Pseudomauríkios* namiesto *Pseudo-Mauríkios.*

Možno tu však uviesť ešte presvedčivejší dôkaz pre takéto písanie. Ide o písanie vlastných mien osôb s prvou časťou *Lži-,* ktorá významovo zodpovedá časti *Pseudo-* v mene *Pseudomauríkios.* Tieto mená sa píšu dohromady bez spojovníka (a veľkého písmena po spojovníku), napr.: *Náhla Godunovova smrť umožnila L ž i d i m i t r i j o v postup. Netajený L ž i d i m i t r i j o v odpor ku všetkému ruskému bol príčinou jeho skorého konca. Knieža Vasilij Šujský zorganizoval sprisahanie a L ž i d i m i t r i j bol zabitý.* (Dejiny stredoveku, Bratislava 1953, 195) — *Napokon sa jezuiti vzdali L ž i s e b a s t i á n o v.* (S. Vestdijk, Piata pečať, prel. J. Májeková, Bratislava 1961, 206)

Bežné písanie vlastných mien *Lždimitrij, Lžisebastián,* ako aj vlastných mien *Neslovan, Neparížan, Praslovan, Poloukrajinec* a pod. dohromady bez spojovníka ukazuje — ako sa nazdávame — na správnosť písania *Pseudomauríkios* (tiež dohromady bez spojovníka) namiesto *Pseudo-Mauríkios.*

Písanie „Pseudo-Mauríkios" je nesprávne aj preto, že sa takto pravopisne zhoduje toto meno s menami typu *Gregor-Tajovský.* Medzi oboma prípadmi mien je však zásadný rozdiel, ktorý nedovoľuje písať ich rovnako. Pri menách typu *Gregor-Tajovský* ide o tzv. podvojné vlastné mená, ktoré vznikajú spojením dvoch samostatných vlastných mien osôb (priezvisk *Gregor* a *Tajovský)* na označenie jednej osoby. Meno *Pseudomauríkios,* resp. „Pseudo-Mauríkios" však nepredstavuje takéto podvojné vlastné meno, pretože prvou časťou týchto mien,

t. j. časťou *Pseudo-* (podobne aj *Lži-*) nemožno samostatne pomenovať nejakú osobu.

Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú ako príklady okrem „normálnych" vlastných mien osôb iba slová *Neslovan* (v kapitole o písaní veľkých písmen vo vlastných menách) a *Praslovan* (v slovníkovej časti). Bude vhodné uviesť v Pravidlách v kapitole o písaní veľkých písmen vo vlastných menách osôb ako príklady aj mená typu *Lžidimitrij, Lžisebastián, Pseudomauríkios* a pod., aby sa ich správne písanie upevnilo.

L. Dvonč

Pot — lok. sg. potu/pote. — V *Gramatike slovenského jazyka* od J. Orlovského a L. Aranya (Bratislava 1946, 132) sa pri skloňovaní mužských neživotných podst. mien vzoru dub uvádza, že pri slove *pot* je v lok. sg. popri tvare *pote* aj tvar *potu*, pričom sa v tejto súvislosti spomína spojenie slov *v potu tvári*. Aj keď sa tu výslovne nehovorí, že tvar *potu* sa používa len v tomto prípade, jednako je to zrejmé práve z uvedenia tohto spojenia s tvarom *potu*. Inde sa totiž tvar *potu* nevyskytuje. Pôvod tvaru *potu* je celkom evidentný. Je to bohemizmus, ktorý sa dostal prostredníctvom cirkevnej reči. Takto sa o tom výslovne zmieňuje Belo Letz vo svojej gramatike: „Úslovie ‚v potu tvári' zachovalo sa z cirkevnej reči s príponou *-u*, no ináč v spisovnej reči správne je *v pote* (a nie *v potu*)" (*Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 257).

Slovník slovenského jazyka (III. zv., Bratislava 1963, 345) zaznamenáva pri slove *pot* na prvom mieste príponu *-e* a v zátvorke uvádza, že archaicky je i prípona *-u*. Určenie prípony *-u* v lok. sg. subst. *pot* ako archaickej je síce správne, ale chýba tu obmedzenie používania tvaru *potu* na ustálený zvrat *v potu tvári*. V ďalšom spracovaní hesla *pot* síce výraz *v potu (v pote) tvári (pracovať)* nachádzame, ale aj tu je istý nedostatok. Celý výraz sa charakterizuje ako archaický. Podľa nášho náhľadu archaický ráz má len tvar *potu*. Vcelku teda Slovník slovenského jazyka spomína síce aj tvar *potu* aj výraz *v potu tvári (pracovať)*, ale zo spracovania nie je dostatočne zreteľná skutočnosť, že tvar *potu* sa používa len v spojení *v potu tvári* a že len tento tvar má archaický ráz.

Pritom tvar *potu* postupne ustupuje zo spisovného jazyka a namiesto neho sa aj v tomto ustálenom spojení používa čoraz častejšie tvar *pote*. Tak tvar *pote* je v uvedenom slovníku doložený z Kukučína *(v pote tvári)*; mohli by sme ho doložiť aj z iných, súčasných autorov. Tvar *potu* ako nepravidelný tvar (z hľadiska štruktúry spisovnej slovenčiny) ustupuje teda bežnému, pravidelnému tvaru *pote*. Ide tiež o jeden príklad na zmeny v tvarosloví, v našom prípade v skloňovaní podstatných mien. Naše skloňovanie podstatných mien sa stáva pravidelnejším. Jednotlivé drobné výnimky a nepravidelnosti z neho ustupujú. Obmedzujú sa čoraz viac len na niektoré ustálené zvraty a spojenia. Poslednou fázou býva zánik týchto tvarov a ich nahradenie pravidelnými tvarmi aj v takýchto ohraničených prípadoch. Ukazuje sa to výrazne aj na postupnom ústupe tvaru *potu* zo spisovnej slovenčiny a jeho nahrádzaní pravidelným tvarom *pote*.

L. Dvonč

ODPOVEDE NA LISTY

Zavrátiť – zavracať dobytok. – J. K. zo Zvolena: „V Ľude z 24. septembra v článku Býk vrahom som čítal aj toto: Margita, žena stredných rokov, chcela pri paši prinavrátiť svoj dobytok. Slovo prinavrátiť sa mi tu nevidí. U nás (a myslím, že tak je to aj v spisovnej reči) dobytok sa pri pasení zavracia a musí veľa ráz zavrátiť. Keď som ako chlapec pásaval kravy, ak mi chceli odbehnúť do poľa (‚do škody'), tak som ich zavrátil. – Schvaľujete zámenu slovesa zavrátiť slovesom prinavrátiť?"

Odpoveď: Slovesá *prinavrátiť* a *zavrátiť* majú v spisovnej slovenčine tak ustálený a vymedzený význam, že ich nemožno zamieňať. Preto ich zámena u každého pozornejšieho používateľa spisovnej slovenčiny vyvolá nesúhlas alebo aspoň pochybnosti. Ide o slovesá s tým istým koreňom, no s rozličnými predponami. Raz koreň *vrát-* modifikuje predpona *za- (zavrátiť – zavracať)*, raz zasa dvojitá predpona *prina- (prinavrátiť – prinavracať)*. Význam slovesa *prinavrátiť* (s nedokonavým náprotivkom *prinavracať*) *Slovník slovenského jazyka* (III, 574) opisuje rovnoznačným slovesom *vrátiť* a výrazom *dať naspäť*. Ako príklady na použitie sa uvádzajú spojenia *prinavrátiť niekomu majetok, peniaze, slobodu, česť; prinavrátené územie*. Zvratnú podobu *prinavrátiť sa (prinavracať sa)* osvetľuje SSJ synonymami *vrátiť sa, prísť späť* a príkladom *prinavrátiť sa z vojny*. Ako vidieť, predpony *pri-* a *na-* len zdôrazňujú obsahovú náplň slovesa *vrátiť*, nimi sa len znova vyslovuje, podťahuje to, čo v základe *vrát-* je už obsažené. Práve preto namiesto slovesa *prinavrátiť* možno celkom dobre použiť základné sloveso *vrátiť: prinavrátiť niekomu majetok, peniaze, slobodu, česť = vrátiť niekomu majetok, peniaze, slobodu, česť*. Naproti tomu *zavrátiť*, ktoré má význam „dostať, uviesť (zahnať) niekoho (niečo) na správne miesto (cestu), zabrániť niekomu (niečomu) vstup do zakázaného, nevhodného" a pod., nahrádzať základným slovesom *vrátiť* nemožno. Vzhľadom na význam slovesa *prinavrátiť* dalo by sa povedať, že je to len obmena slovesa *vrátiť*. No to isté už nemožno povedať o slovese *zavrátiť*. Ak by sme v kontexte sloveso *zavrátiť* nahradili slovesom *vrátiť*, zmenili by sme jeho celkový zmysel *(vrátiť kravy, teľce, ovce* nie je to isté čo *zavrátiť kravy, teľce, ovce)*. Nuž zámena slovies *prinavrátiť* a *zavrátiť* je nevhodná, lebo nezodpovedá ustálenému významu obidvoch slovies.

Z našej krátkej úvahy vychodí, že zámenu slovesa *zavrátiť* slovesom *prinavrátiť* nemožno schvaľovať; narušala by sa ňou významová vyhranenosť uvedených dvoch slovies.

Nemať zelenú. – Š. N-ová z Malaciek: „V Smene z 28. septembra v kurzíve

na prvej strane som čítala vetu Podnikavosť ešte zelenú nemá a rozmýšľala som o tom, či je výraz mať zelenú každému čitateľovi jasný. Veta bola v tejto súvislosti: A tak mäso, ktoré by čerstvo uvarené išlo na odbyt, trčí v surovom stave v regáloch. Podnikavosť ešte zelenú nemá. — Nemali by noviny viacej vychádzať v ústrety čitateľovi?"

Odpoveď: Najprv niekoľko slov o tom, čo značí výraz *mať (nemať) zelenú*, ktorý sa používa aj vo variantoch *dať (nedať) zelenú, dostať (nedostať) zelenú*. Výrazy *(ne)dať, (ne)dostať, (ne)mať zelenú* majú oporu v signalizačných zariadeniach, najmä dopravných. Zelená farba na signalizačnom zariadení oznamuje „možno pokračovať v pohybe (možno vstupovať)", naproti tomu červená výstražne oznamuje „nemožno pokračovať v pohybe (vstupovať zakázané)". Z takýchto (dopravných) situácií sa označenie farby, slovo *zelená* (spodstatnené prídavné meno) prenieslo i do iných oblastí a nadobudlo obrazný význam „dovolenie, súhlas". Pozoruhodné je, že sa z dvoch možností, ktoré ponúka dopravné signalizačné zariadenie, častejšie využíva len jedna; výrazy *dať, dostať, mať červenú* s významom „nedať dovolenie", „nedostať dovolenie", nemať dovolenie" stretávame len zriedka, alebo zatiaľ sa po nich nesiaha.

Z výrazov *dať, dostať, mať zelenú* v poslednom čase vznikol obľúbený prvok novinárskeho štýlu. Ukazuje sa, že sa neúnosne rozmohol i v rozhlase a televízii. Ide o výrazný prostriedok, ktorý neznáša veľkú frekvenciu. Často používať takýto živý obrazný prostriedok značí zbaviť ho účinnosti čiže umŕtviť, zabiť ho.

Na otázku, či sú výrazy *dať, dostať, mať zelenú* dobré, odpovedáme: sú až veľmi dobré. Platí však o nich príslovie: Veľa dobrého škodí. Treba mať pritom na zreteli čitateľa (poslucháča) a jeho záujmy. To, čo je súce pre človeka s technickými záujmami, nie je súce napríklad do poľnohospodárskej besedy. To, čomu dobre rozumie prvý, nemusí hneď porozumieť — alebo vôbec neporozumie — druhý.

Usmrtiť — usmŕcať ako ukrútiť — ukrúcať. — F. K. z Brezna: „V preklade Danteho Nového života, ktorý vydalo Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry v Bratislave (1958) v edícii Kvety, na str. 62 ma zaujalo sloveso usmŕcať v tejto súvislosti: ... naskutku ma prenikne túžba vidieť ju, túžba taká mocná, že usmŕca a nivočí v mojej pamäti všetko, čo by proti nej mohlo povstať ... — Je tvar usmŕca správny?"

Odpoveď: Nedokonavé sloveso *usmŕcať* je pritvorené ako vidový pár (čiže náprotivok) k dokonavému slovesu *usmrtiť*. Keď si tieto dve slovesá postavíme proti sebe *(usmrtiť, usmŕcať)* a porovnáme ich z tvarovej stránky, zistíme, že sloveso *usmŕcať* sa od *usmrtiť* odlišuje v troch bodoch: 1. namiesto kmeňotvornej prípony *-i-* má *-a-*, 2. proti krátkemu *r* v koreni má dlhé *ŕ* a 3. na konci koreňa namiesto spoluhlásky *ť* má spoluhlásku *c*. Takýto vonkajší rozdiel medzi dokonavým a príslušným (k nemu patriacim) nedokonavým slovesom je napríklad aj v dvojiciach *udusiť — udúšať, vykosiť — vykášať, obrobiť — obrábať, prisoliť — prisáľať, vydeliť — vydeľať, vypustiť — vypúšťať, vytrčiť — vytŕčať, ukrčiť sa — ukŕčať sa*. V takýchto prípadoch v nedokonavom slovese sa predlžuje alebo aj mení samohláska (i slabikotvorná spoluhláska) v koreni (*u — ú, o — á, e — ie, r — ŕ* atď.) a pred kmeňotvornou príponou *-a-* často nastáva striedanie spoluhlásky (*s — š, ť — c*, atď.). Podľa toho sloveso *usmŕcať* je utvorené v súlade s pravidlami, ktoré v jeho skupine pri odvodzovaní nedokonavých slovies platia. Prekladateľ Nového života Jozef Felix mal tu možnosť výberu

medzi slovesom *usmŕcať* a novším *usmrcovať*. Treba povedať, že dobre urobil, keď sa rozhodol voliť tvar *usmŕcať*. Do nadneseného archaizujúceho tónu textu Nového života bol tvar *usmŕca* vhodnejší.

Tvar *usmŕca* je síce zriedkavý, no správny a v danom texte štylisticky priliehavý.

Deti púšťajú šarkany. — M. S-ová: „Keď som učila v Krupine, nepočula som inak hovoriť len, že chlapci púšťajú šarkana (šarkany), teraz v Bratislave niekedy začujem namiesto slova šarkan vravieť aj drak. Možno hovoriť a písať tak i tak, teda napr. Chlapec púšťa šarkana i Chlapec púšťa draka?"

Odpoveď: V ľudových rozprávkach je veľmi často reč o šarkanoch. Napríklad v rozprávke Bača a šarkan čítame: *Zrazu zatriasla sa zem; zo skaly ozývalo sa syčanie, hvízdanie a von vyliezol ukrutný šarkan, na ktorého bol premenil sa starý had* (Dobšinský, Povesti 3, str. 176). — Ale niekedy sa spomína i *drak*, napr. v rozprávke Panna za drakom, takto: *Tu strelec namieril, a prask, odstrelil drakovi dvanásť hláv i dvanásť chvostov* (tamže, str. 128). — V rozprávkach, a to písaných i rozprávaných, nás táto dvojakosť pri pomenovaní fantastického netvora akosi neprekvapuje. Tu sa ustálilo jedno i druhé pomenovanie — *šarkan* i *drak*, i keď pomenovanie *šarkan* má prevahu. No lákavá papierová hračka našich detí, ktorú púšťajú v jesenných mesiacoch, sa správne označuje len menom *šarkan*. V tomto sa naša odpoveď rozchádza so *Slovníkom slovenského jazyka*, ktorý v I. diele (str. 324) ako druhý význam pri slove *drak* uvádza „druh detskej hračky z papiera a tenkých latiek . . .". Na označenie spomínanej hračky sa v spisovnej slovenčine ustálil len názov *šarkan*.

V Krupine i v Bratislave teda naši chlapci *púšťajú šarkany*. Pravdaže, slovo šarkan v takom význame nemá byť doma len v školskom prostredí, ale i v našej tlači.

Vykľulo sa šidlo z vreca. — F. Z. z Topoľčian: „Jeden z mojich spolupracovníkov sa so mnou škriepil, že sloveso vyklubať sa je správne. Keď som sa s ním dlhšie hádal, že dobré je len vykľuť sa, povedal, že to je jedno a on si vraj i ďalej bude hovoriť po svojom. Možno povedať vo verejnom prejave vyklubalo sa šidlo z vreca?"

Odpoveď: Pri tomto probléme si vezmeme na pomoc citát z knihy Mladosť, ktorú napísala Margita Figuli. V tejto knižke na str. 42 čítame: *Matka sa čudovala nad nevídanou ochotou Livorovcov, i keď nám prichodili ako rodina. Ťažko dali žobrákovi skyvu chleba, a naraz voči nám taká dobroprajnosť. No vykľulo sa šidlo z vreca, tetka Livorovie začala matke vyšeptávať, aby už len na nich pamätala, ak nebude vládať zeme obrábať a nútená bude ich predať.* Tu je sloveso *vykľuť sa*. No sloveso *kľuť* podobne ako slovesá *kuť* a *snuť* má aj variant *kľuvať* (porov. *snuť — snovať, kuť — kovať*). Popri *vykľuť sa* poznáme aj zriedkavejší variant *vykľuvať sa (no nie* „vyklubať sa").

Za správne pokladáme len podoby *kľuť sa/kľuvať sa, vykľuť sa/vykľuvať sa*, a to rovnako v priamom i v obraznom význame. Všade, kde sa má používať spisovná podoba slovenčiny, treba používať len uvedené formy. Vzťahuje sa to teda aj na obrazný vetný výraz *Vykľulo* (nie „vyklubalo") *sa šidlo z vreca*. — V češtine je sloveso *vyklubati se* správne. Ak chceme hovoriť bezchybne, musíme pozorne dodržiavať rozdiely medzi našimi národnými jazykmi.

No a napokon k tomu, že niekto tvrdohlavo chce hovoriť bez rešpektovania jazykovej normy, len toľkoto: V každom okruhu života dbáme na istý poriadok,

na istý súbor predpisov. Ani reč, prostriedok spoločenského styku, nie je v tom výnimkou.

Poznámka: Nesprávne sloveso „vyklubávať sa" sme našli i vo Večerníku zo 14. augusta 1965 v článku Na druhej strane Atlantiku.

Miestny národný výbor. — J. K. z Pohorelej, okres Banská Bystrica: „V mojej rodnej dedine na obecnom dome je nápis Miestný národný výbor. Takýto nápis je napríklad aj na Šumiaci a inde v našom okrese. — Je dlhé ý v slove miestný odôvodnené?"

Odpoveď: Prídavné meno *miestny* treba písať s krátkym *y* na konci. Platí v ňom rytmický zákon (rytmické pravidlo) — že totiž po dlhej slabike v spisovnej slovenčine nasleduje krátka slabika. Po dlhej slabike *miest-* (ktorá obsahuje dvojhlásku *ie*) má nasledovať krátka slabika *-ny*. Podľa toho vyslovujeme a píšeme *veľký, malý, strmý* (na konci dlhé *ý*), ale *krátky, úzky, okrúhly, biedny* (na konci krátke *y*). S rytmickým pravidlom (s pravidlom o dvoch dĺžkach) sa začínajú na hodinách gramatiky zoznamovať už žiaci tretej triedy. — Prečo teda miestni učitelia už na to dávno neupozornili? Objednávateľ a dodávateľ tabúľ na miestne národné výbory v Banskobystrickom okrese mohol a mal byť trocha pozornejší.

Žiadame Okresný národný výbor v Banskej Bystrici, aby sa postaral o nápravu. — Nesprávny nápis na miestny národný výbor nepatrí. Nesmie nám byť jedno, či máme správne nápisy, alebo nápisy s chybami.

G. Horák

SLOVENSKÁ REČ, časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Ročník 31, 1966, číslo 1. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Redaktorka časopisu Mária Kurišová. Technická redaktorka Magdaléna Macová. Vychádza šesťkrát za rok. Ročné predplatné Kčs 24,–, jednotlivé čísla Kčs 4,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II/3. — V-06*51473.
© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966
Kčs 4,–.